

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МЕНСО Ірина Володимирівна

УДК: 34.77: (02:004.9) (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЕЛЕКТРОННИХ БІБЛІОТЕК
ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право
Галузь знань – 081 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата
юридичних наук)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **І.В. Менсо**

Науковий керівник: **МАЗУРЕНКО**
Світлана Вікторівна
кандидат юридичних наук, доцент

Одеса – 2017

АНОТАЦІЯ

Менсо І.В. Правове регулювання діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2017.

Дисертація є першим спеціальним комплексним дослідженням теоретичних і практичних аспектів діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України.

У дисертації розглянуто правові засади діяльності електронних бібліотек за законодавством України та окремих зарубіжних країн. Основними нормативно-правовими актами, що забезпечують діяльність електронних бібліотек, є Цивільний кодекс України, Закон України «Про авторське право і суміжні права» в частині формування фондів електронних бібліотек та Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» в частині регулювання діяльності електронних бібліотек, які створюються як юридичні особи або при традиційних бібліотеках.

Визначено поняття, ознаки та види електронних бібліотек. Обґрунтовано, що для позначення такої специфічної інформаційної системи видається доцільним застосування терміну «електронна бібліотека». Під електронною бібліотекою в межах цього дослідження слід розуміти розподільну інформаційну систему, що містить, накопичує, зберігає різні колекції оцифрованих і цифровізованих творів та орієнтує свою діяльність на широке коло користувачів через глобальні мережі передачі даних, здійснюючи їх обслуговування з дотриманням норм чинного законодавства.

З'ясовано співвідношення понять «електронна бібліотека», «база даних» і «мережа Інтернет» є різними поняттями, зокрема традиційні бібліотеки та електронні бібліотеки мають різний порядок створення і організацію фондів. Електронні бібліотеки можуть створюватися як самостійно, так і при традиційних бібліотеках. Бази даних виступають основним інформаційним ресурсом електронної бібліотеки. Мережа Інтернет може виступати допоміжним ресурсом в діяльності електронних бібліотек, оскільки будь-яка електронна бібліотека є колекцією інформаційних об'єктів, однак зворотнє є неможливим. Здійснено класифікацію видів електронних бібліотек на основі нових критеріїв класифікації.

Визначено види об'єктів та форми творів, якими можуть поповнюватися фонди електронних бібліотек, запропановані критерії класифікації форм творів, а також визначені можливі умови і порядок їх використання.

Охарактеризовано поняття «живі» твори та «сирітські» твори. Запропоновано з метою адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу створити репозитарій «Сирітські твори» на офіційному сайті Українського агентства з авторських і суміжних прав та обґрунтовано доцільність після проведення добросовісного пошуку правоволодільців і в разі відсутності відомостей покласти на Українське агентство з авторських і суміжних прав функцію повідомлення інформації про твори, визнані «сирітськими», та внесення такої інформації до репозитарію «Сирітські твори».

Проаналізовано поняття «оцифровка» та «цифровізація». Встановлено, що оцифрованими творами є твори, які були переведенні з аналогової форми в цифрову, а цифровізованими творами є твори, які створені в цифровій формі та не мають аналогової форми існування. Обґрунтовано, що оцифруванням твору є його відтворення. Визначений порядок проведення оцифровки і цифровізації при формуванні фондів електронних бібліотек.

З'ясовано співвідношення понять оцифрування творів і репрографічного відтворення з урахуванням міжнародних та європейських стандартів.

Розкрито особливості вільного використання творів електронними бібліотеками та охарактеризовано договірні відносини при формуванні фондів електронних бібліотек. До таких творів віднесено: твори, що не охороняються авторським правом і суміжними правами; персональні дані про вчених; твори, що перейшли в суспільне надбання людства; твори, авторів яких неможливо знайти чи з авторами яких неможливо встановити зв'язок; твори, створені державним коштом і розміщені на державних сайтах (службові твори); твори, що є частиною архіву традиційних бібліотек; твори, які передаються електронним бібліотекам як обов'язковий примірник, однак лише тими бібліотеками, до яких такі примірники надійшли, та з обов'язковим дотриманням авторських і суміжних прав; вільне використання творів з навчальною та науковою метою (добросовісне використання).

Розглянута специфіка договірних відносин при формуванні фондів електронних бібліотек. Охарактеризовані умови використання вільних ліцензій. Розкриті їх переваги.

Сформульовано науково обґрунтовані пропозиції з удосконалення цивільно-правового регулювання відносин, які виникають при функціонуванні електронних бібліотек.

Ключові слова: електронна бібліотека, цивільне законодавство, оцифровка, цифровізація, «сирітські» твори, «живі» твори, вільне використання творів електронними бібліотеками, договори щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, вільні ліцензії.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Менсо І.В. Електронні бібліотеки: історично-правовий огляд //Юридичний вісник. 2014. №1. С. 227-232.
2. Менсо І.В. Понятійно-правовий аналіз дефініції «електронна бібліотека» //Юридичний вісник. 2015. №2. С. 261-266.
3. Менсо І.В. Правове регулювання діяльності електронних бібліотек за законодавством України //Юридичний вісник. 2016. №4. С. 283-289.
4. Менсо І.В. Договірні відносини, які виникають у зв'язку з використанням електронними бібліотеками творів літератури //Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Т. 1. №5. С. 91-94.
5. Менсо І.В. Порядок здійснення оцифровки літературних творів для поповнення фондів електронних бібліотек //Молодий вчений. 2016. №12 (39). С. 604-607.
6. Менсо И.В. Свободное использование объектов авторского права электронными библиотеками //Legea si viata. 2016. №12/3. С. 48-51.
7. Menso Iryna. Classification of works forms as components of electronic libraries /Iryna Menso //European political and legal discourse. 2016. Т. 6. №3. С. 119-125.
8. Харитоновна О.І., Мазуренко С.В., Кулініч О.О., Еннан Р.Є., Романадзе Л.Д., Менсо І.В. Право інтелектуальної власності: навчально-методичний посібник //Юридична література. 2015. 204 с. (Менсо І.В.: тема 16 до розділу II; тема 12 до розділу II у співавторстві з С.В. Мазуренко; тема 16 до розділу V; тема 12 до розділу V у співавторстві з С.В. Мазуренко).
9. Еннан Р.Є., Кулініч О.О., Мазуренко С.В., Менсо І.В., Романадзе Л.Д. Право інтелектуальної власності: навчальний посібник //Алерта. 2016. 492 с.

(Менсо І.В.: тема 12 – у співавторстві з Мазуренко С.В.; тема 16 розділу II; завдання до теми 12 у співавторстві з Кулініч О.О.; тема 16 розділу V).

10. Харитонova О.І., Кулініч О.О., Мазуренко С.В., Менсо І.В. Правове регулювання використання зображень у електронних бібліотеках за законодавством України: монографія //Юридична література. 2017. 72 с (Менсо І.В.: вступ, висновки, пункти 1.3, 2.1, 2.2 та пункти 1.1, 1.2 у співавторстві з С.В. Мазуренко).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. Менсо І.В. Правові аспекти створення електронних бібліотек //Нові завдання та напрямки розвитку юридичної науки у ХХІ століття: матер. Міжнар. наук.-прак. конф. (15-16 листопада 2013 р.) Частина I. Львів: Центр правничих ініціатив, 2013. С. 102-104.

12. Менсо І.В. Правові аспекти створення електронних бібліотек //Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конференції (16-17 травня 2014 року) Т. I. Одеса: Юридична література, 2014. С. 510-512.

13. Менсо І.В. Понятійно-правовий аналіз дефініції «електронна бібліотека» //Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 травня 2015 р.) Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С. 530-532.

14. Менсо І.В. Авторсько-договірні відносини у сфері діяльності електронної бібліотеки //Право інтелектуальної власності у мережі Інтернет: матер. Інтер.-конф. (22 травня 2015 р.) /за заг. ред. О.І. Харитонової; упоряд.: А.В. Кирилюк, Н.П. Бааджи. Одеса: Юридична література, 2015. С. 104-106.

15. Менсо І.В. Правове регулювання діяльності електронних бібліотек за законодавством України //Правові і інституціональні механізми розвитку держави і права в умовах євроінтеграції: матер. Міжнар. наук.-практич. Конф.

(20 травня 2016 року): Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 550-552.

SUMMARY

Menso I.V. Legal regulation of the activity of electronic libraries under the civil legislation of Ukraine. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for the degree of the Candidate of Legal Sciences in the specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family law; Private International Law. – National University «Odessa law Academy», Odessa, 2017.

The thesis is the first comprehensive research of theoretical and practical aspects of the activity of electronic libraries under the civil legislation of Ukraine.

The thesis analyzes the legal regulation of the activity of electronic libraries in Ukraine and in certain foreign countries (the USA, Germany, Great Britain). The main normative-legal acts that provide the activity of electronic libraries are the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" in the part of the formation of electronic library funds and the Law of Ukraine "On Libraries and Librarianship" in the part of the regulation of activities of digital libraries that are created as legal entities or within the traditional libraries.

The necessity of elimination of the inconsistency of the current regulatory framework with the needs of library and information services, provided to the users, the creation of electronic funds and the effective functioning of electronic document delivery services via the global telecommunications networks were substantiated.

Definitions, features and types of electronic libraries were determined. It is substantiated that it is reasonable to use the term "electronic library" to designate this specific information system. An electronic library is a system of distribution of information that contains, accumulates, preserves diverse collections of digitized and digitalized works, maintains its service in compliance with current legislation, the

activities of which are targeted at a wide range of users through global data networks. The features of the electronic library that contribute to defining it as a specific information system were formulated. Classification of the types of electronic libraries on the basis of new classification criteria was carried out.

The correlation of the concepts "electronic library", "database" and "Internet network" was revealed. In particular, it is established that traditional libraries and electronic libraries have a different order of creation and organization of their funds. Electronic libraries can be created both independently and within traditional libraries. Databases serve as the main information resource for digital libraries. The Internet can act as an auxiliary resource in the activity of electronic libraries, since any electronic library is a collection of information, but the opposite is impossible.

The types and forms of works that can replenish the funds of electronic libraries were investigated, the criteria for the classification of forms and types of works were proposed, and possible conditions and the order of their use were determined. The criteria for the classification of the forms of audiovisual works and audiobooks were proposed.

The concepts of "orphan" works and "living" works were defined, as well as the order of their legal regulation. It was proposed with the aim of adapting Ukrainian legislation to the legislation of the European Union to create a repository of "Orphan works" on the official website of the Ukrainian Agency for Copyright and Related Rights. The expediency of the following proposal was substantiated - after conducting a conscientious search for copyright holders and, in the absence of information, the Ukrainian Agency of Copyright and Related Rights should be imposed with the function of communicating information about works, recognized as orphans, and entering such information into the "Orphan works" repository.

The concepts of "digitization" and "digitalization" were analyzed. It is established that digitized works are the works that were converted from the analog form into digital form, and digitalized works are the works, which were created in

the digital form and do not have an analog form of existence. It is justified that the digitalization of a work is its reproduction. The order of digitization and digitalization during the formation of the collections of electronic libraries was determined.

The correlation of the concepts of digitization of the works and reprographic reproduction with regard to international and European standards was established.

The features of the free use of works by electronic libraries were disclosed and a list of cases of such use was indicated. Such works, in particular, include: works that are not protected by copyright and related rights; personal data of scientists; works that have passed into the public domain of mankind; works whose authors can not be found or whose authors can not be contacted; works created at public expense and posted on state websites ("work for hire"); works that are part of the archive of traditional libraries, etc.

The specifics of contractual relations in the process of formation of electronic library funds were considered. The conditions of free license use were described. Their advantages were revealed.

Scientifically substantiated proposals on improvement of the civil law regulation of relations, which arise in course of the activity of electronic libraries, were formulated.

Key words: electronic library, civil legislation, digitization, digitalization, "orphan" works, "live" works, free use of works by electronic libraries, contractual relations on disposal of property rights of intellectual property, free licenses.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Менсо І.В. Електронні бібліотеки: історично-правовий огляд //Юридичний вісник. 2014. №1. С. 227-232.
2. Менсо І.В. Понятійно-правовий аналіз дефініції «електронна бібліотека» //Юридичний вісник. 2015. №2. С. 261-266.
3. Менсо І.В. Правове регулювання діяльності електронних бібліотек за законодавством України //Юридичний вісник. 2016. №4. С. 283-289.
4. Менсо І.В. Договірні відносини, які виникають у зв'язку з використанням електронними бібліотеками творів літератури //Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Т. 1. №5. С. 91-94.
5. Менсо І.В. Порядок здійснення оцифровки літературних творів для поповнення фондів електронних бібліотек //Молодий вчений. 2016. №12 (39). С. 604-607.
6. Менсо И.В. Свободное использование объектов авторского права электронными библиотеками //Legea si viata. 2016. №12\3. С. 48-51.
7. Menso Iryna. Classification of works forms as components of electronic libraries /Iryna Menso //European political and legal discourse. 2016. Т. 6. №3. С. 119-125.
8. Харитоновна О.І., Мазуренко С.В., Кулініч О.О., Еннан Р.Є., Романадзе Л.Д., Менсо І.В. Право інтелектуальної власності: навчально-методичний посібник //Юридична література. 2015. 204 с. (Менсо І.В.: тема 16 до розділу II; тема 12 до розділу II у співавторстві з С.В. Мазуренко; тема 16 до розділу V; тема 12 до розділу V у співавторстві з С.В. Мазуренко).
9. Еннан Р.Є., Кулініч О.О., Мазуренко С.В., Менсо І.В., Романадзе Л.Д. Право інтелектуальної власності: навчальний посібник //Алерта. 2016. 492 с.

(Менсо І.В.: тема 12 – у співавторстві з Мазуренко С.В.; тема 16 розділу II; завдання до теми 12 у співавторстві з Кулініч О.О.; тема 16 розділу V).

10. Харитонova О.І., Кулініч О.О., Мазуренко С.В., Менсо І.В. Правове регулювання використання зображень у електронних бібліотеках за законодавством України: монографія //Юридична література. 2017. 72 с (Менсо І.В.: вступ, висновки, пункти 1.3, 2.1, 2.2 та пункти 1.1, 1.2 у співавторстві з С.В. Мазуренко).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. Менсо І.В. Правові аспекти створення електронних бібліотек //Нові завдання та напрямки розвитку юридичної науки у ХХІ століття: матер. Міжнар. наук.-прак. конф. (15-16 листопада 2013 р.) Частина I. Львів: Центр правничих ініціатив, 2013. С. 102-104.

12. Менсо І.В. Правові аспекти створення електронних бібліотек //Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конференції (16-17 травня 2014 року) Т. I. Одеса: Юридична література, 2014. С. 510-512.

13. Менсо І.В. Понятійно-правовий аналіз дефініції «електронна бібліотека» //Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 травня 2015 р.) Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. – Одеса: Юридична література, 2015. С. 530-532.

14. Менсо І.В. Авторсько-договірні відносини у сфері діяльності електронної бібліотеки //Право інтелектуальної власності у мережі Інтернет: матер. Інтер.-конф. (22 травня 2015 р.) /за заг. ред. О.І. Харитонової; упоряд.: А.В. Кирилюк, Н.П. Бааджи. Одеса: Юридична література, 2015. С. 104-106.

15. Менсо І.В. Правове регулювання діяльності електронних бібліотек за законодавством України //Правові і інституціональні механізми розвитку держави і права в умовах євроінтеграції: матер. Міжнар. наук.-практич. Конф.

(20 травня 2016 року): Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 550-552.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕКТРОННИХ БІБЛІОТЕК.....	17
1.1. Правові засади створення та функціонування електронних бібліотек.....	17
1.2. Поняття, ознаки та види електронних бібліотек	44
Висновки до розділу 1:.....	71
РОЗДІЛ 2 ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ У ЦИФРОВІЙ ФОРМІ ЕЛЕКТРОННИМИ БІБЛІОТЕКАМИ	75
2.1. Види та форми творів в електронних бібліотеках	75
2.2. Оцифрування та цифровізація при формуванні фондів електронних бібліотек.....	106
Висновки до розділу 2	124
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ ЕЛЕКТРОННИМИ БІБЛІОТЕКАМИ	129
3.1. Вільне використання творів електронними бібліотеками	129
3.2. Договірні відносини при формуванні фондів електронних бібліотек....	163
Висновки до розділу 3	187
ВИСНОВКИ.....	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	195
ДОДАТКИ	220

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми. У цей час спостерігається досить активний розвиток і зростання популярності електронних бібліотек, які дозволяють істотно підвищити швидкість надання інформації, що, у свою чергу, розширює доступ користувачів до неї. Їх поява є результатом не лише технічної еволюції (способу розміщення, збереження та передання інформації), а й свідченням прогресу й удосконалення людських взаємин. Зі створенням і функціонуванням нової, специфічної інформаційної системи змінюється й процес передання даних, який вдосконалює та водночас ускладнює регулювання суспільних відносин у сфері діяльності електронних бібліотек.

Проблема правового статусу електронних бібліотек в Україні є достатньо актуальною та поступово стає предметом дослідження різних наукових праць. На фоні загальної інформатизації суспільства вільний доступ до певних ресурсів має бути максимально забезпечений на законодавчому рівні. Одним із таких ресурсів є електронні бібліотеки. На сьогодні створення та діяльність електронних бібліотек в Україні лише частково регулюються чинним законодавством України. Однак уже зараз піднімається питання приведення їхнього правового статусу у відповідність до потреб сучасного суспільства, на що прямо вказано в Указі Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» від 31 липня 2000 р., Державній програмі «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006–2010 роки затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2005 р., Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 роки затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р., Концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної

системи «Бібліотека – XXI» затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2009 р.

Утім, жоден із вищезазначених актів повністю не визначає правовий статус електронних бібліотек. Невирішеними залишаються питання щодо розмежування та співвідношення електронних бібліотек з мережею Інтернет, базою даних і традиційними бібліотеками, порядку створення електронних бібліотек, поповнення їхніх фондів, об'єктів електронних бібліотек та їх форм, проведення оцифрування бібліотечних фондів і постачання обов'язкового електронного примірника. Досить проблематичним є вирішення питань дотримання норм авторського права при функціонуванні електронних бібліотек. Актуальною проблемою також є уточнення термінології у сфері їхньої діяльності, зокрема поняття «електронна бібліотека» та ін.

Відсутність чіткої законодавчої регламентації діяльності електронних бібліотек значно ускладнює врегулювання суспільних відносин у цій сфері, що підвищує ризик посягань на чужі результати інтелектуальної, творчої діяльності.

Проблеми створення та правового регулювання діяльності електронних бібліотек були предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, серед яких Т.Ф. Берестова, Н.М. Буліч, К.В. Вігурський, Ф.С. Воройський, С.О. Галінська, Є.О. Горний, Г.О. Гуцол, І.О. Давидова, О.О. Даниліна, Ю.Г. Дишлова, А.О. Захаров, А.І. Земськов, М.В. Карпенко, В.Ю. Кемпе, А. Кереве, О.Г. Кириленко, М.Р. Когаловський, В.О. Копанєва, П.М. Лапо, Л.І. Мамчур, О.О. Мацкевич, Н. Ройтберг, І.А. Павлуша, С.І. Паринов, Р.В. Поліщук, А.В. Соколов, А.А. Соляник, В.К. Степанов, В.М. Троцька, В.С. Філіппов, В.Р. Фірсов, А.М. Цапенко, Я.Л. Шрайберг та ін.

Водночас, у сучасній науці цивільного права відсутні спеціальні комплексні дослідження правового регулювання діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлюється необхідністю розвитку теорії цивільного права щодо поняття, ознак, видів електронних бібліотек, правових засад їх створення та функціонування, правового режиму використання ними творів, у тому числі творів у цифровій формі, а також удосконалення чинного законодавства та правозастосовної практики в цій сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах плану науково-дослідної роботи кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права «Проблеми захисту права інтелектуальної власності в мережі Інтернет» на 2011–2015 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011–2015 рр. «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (держаний реєстраційний номер 0110U000671), а також виконання плану науково-дослідної роботи кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права «Проблеми охорони і захисту прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет в умовах інтеграційного розвитку України» на 2016–2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2016–2020 рр. «Стратегія інтеграційного розвитку України: правове та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дисертації відповідно до предмета і об'єкта дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у здійсненні спеціального комплексного дослідження теоретичних і практичних аспектів діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України, а також формулюванні пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цій сфері.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

розглянути правові засади діяльності електронних бібліотек за законодавством України та окремих зарубіжних країн;

визначити поняття, ознаки та види електронних бібліотек;

з'ясувати співвідношення понять «електронна бібліотека», «база даних» і «мережа Інтернет»;

визначити види та форми творів в електронних бібліотеках;

охарактеризувати поняття «живі» твори та «сирітські» твори;

розмежувати оцифрування та цифровізацію при формуванні фондів електронних бібліотек та охарактеризувати порядок їх здійснення;

з'ясувати співвідношення понять оцифрування творів і репрографічного відтворення з урахуванням міжнародних та європейських стандартів;

розкрити особливості вільного використання творів електронними бібліотеками та охарактеризувати договірні відносини при формуванні фондів електронних бібліотек;

сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства у сфері діяльності електронних бібліотек.

Об'єктом дослідження є правовідносини у сфері функціонування електронних бібліотек та використання ними творів.

Предметом дослідження є правове регулювання діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України.

Методи дослідження. Відповідно до мети і завдань дослідження в роботі використано низку загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. При дослідженні загальнотеоретичних аспектів діяльності електронних бібліотек було використано діалектичний метод пізнання правової дійсності (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3). За допомогою формально-логічного методу було досліджено поняття «електронна бібліотека», «живий» твір, «аудіокнига», «сирітські» твори (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1). Формально-юридичний метод застосовувався для аналізу змісту нормативно-правових актів у сфері діяльності

електронних бібліотек (підрозділ 1.1). Використання методу системно-структурного аналізу дало можливість здійснити класифікацію електронних бібліотек, об'єктів електронних бібліотек, форм об'єктів електронних бібліотек (підрозділи 1.3, 2.1). Структурно-функціональний метод дозволив розглянути умови та функції діяльності електронних бібліотек (підрозділи 1.1, 1.3). Результати догматичного (логічного) аналізу, здійсненого відповідно до вимог визначеності, несуперечливості, послідовності й обґрунтованості суджень у межах загальнотеоретичних і цивільно-правових конструкцій, використані при формулюванні висновків та пропозицій. Метод конкретних соціологічних досліджень використовувався при дослідженні судової практики та виявленні правозастосовного значення правового регулювання діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України (підрозділи 1.1, 2.2, 3.1, 3.2). Порівняльно-правовий метод дозволив зіставити міжнародно-правові акти, акти національного законодавства та окремих зарубіжних країн у сфері інтелектуальної власності (підрозділи 1.1, 2.2).

Теоретичну основу дослідження утворюють праці вітчизняних і зарубіжних учених, які розробляли проблематику створення та правового регулювання діяльності електронних бібліотек, серед яких Т.Ф. Берестова, Н.М. Буліч, К.В. Вігурський, Ф.С. Воройський, С.О. Галінська, Є.О. Горний, Г.О. Гуцол, І.О. Давидова, О.О. Даниліна, Ю.Г. Дишлова, А.О. Захаров, А.І. Земсков, М.В. Карпенко, В.Ю. Кемпе, А. Керев, О.Г. Кириленко, М.Р. Когаловський, В.О. Копанєва, П.М. Лапо, Л.І. Мамчур, О.О. Мацкевич, Н. Ройтберг, І.А. Павлуша, С.І. Паринов, Р.В. Поліщук, А.В. Соколов, А.А. Соляник, В.К. Степанов, В.М. Троцька, В.С. Філіппов, В.Р. Фірсов, А.М. Цапенко, Я.Л. Шрайберг та ін.

Нормативну й емпіричну основи роботи становлять міжнародні договори, акти міжнародних організацій, право Європейського Союзу, внутрішньодержавні нормативно-правові акти, рекомендації Державної служби

інтелектуальної власності Україні, зокрема, такі як Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, Гаазька декларація з відкриття знань у цифрову епоху, Директива Європейського парламенту 2001/29/EU «Про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав у інформаційному суспільстві», Директиви Європейського Союзу 2012/28/EU «Про деякі випадки можливого використання сирітських творів», Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 р. та положення Бернської конвенції (1971 р.), на які містяться посилання в Договорі, Позиція Міжнародної асоціації бібліотечних організацій та установ щодо авторських прав у сфері електронних джерел, Цивільний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, закони України «Про авторське право і суміжні права», «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007–2015 роки», «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про електронні документи та електронний документообіг», Постанова Кабінету Міністрів України «Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір», Державна цільова національно-культурна програма створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI», Наказ Міністерства освіти і науки України «Про оприлюднення дисертацій та відгуків офіційних опонентів 2015», Положення про електронні освітні ресурси, Рекомендації Державної служби інтелектуальної власності України «Щодо застосування винятків та обмежень у сфері авторського права і суміжних прав» та ін.

Емпіричну основу дослідження становлять судова практика Європейського суду з прав людини, рішення судів, розміщені в Єдиному реєстрі судових рішень, рішення Верховного Суду України, а також постанови Пленуму Верховного Суду України.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першим спеціальним комплексним дослідженням теоретичних і практичних аспектів діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, які мають наукову новизну:

вперше:

сформульовано авторське визначення поняття «електронна бібліотека» як розподільної інформаційної системи, що містить, накопичує, зберігає різноманітні колекції оцифрованих і цифровізованих творів, здійснює їх обслуговування з дотриманням норм чинного законодавства, діяльність якої зорієнтована на широке коло користувачів через глобальні мережі передачі даних;

здійснено класифікацію аудіокниг за такими критеріями: 1) залежно від правової охорони аудіокниг: аудіокниги, що перейшли у суспільне надбання людства; аудіокниги, які вважаються «сирітськими»; аудіокниги, строк охорони яких ще не закінчився, та які шляхом застосування аудіодискрипції можуть бути адаптовані для сліпих, осіб з порушеннями зору і хворих на дислексію; 2) залежно від суб'єкта виконання: аудіокниги, озвучені авторами самостійно; аудіокниги, озвучені диктором; аудіокниги, озвучені актором; 3) залежно від способу оформлення: аудіокниги, що мають просту форму оформлення (без використання музичних творів і акустичних технологій); аудіокниги, що мають ускладнену форму оформлення (з використанням музичних творів чи акустичних технологій);

запропоновано законодавчо визначити порядок публікації «живих» творів, які є науковими працями, виключно особами, що займаються науковою діяльністю, та в чітко визначених електронних бібліотеках, зокрема, в електронних бібліотеках при національних бібліотеках України та електронних

бібліотеках державних установ або навчальних закладів, де працюють науковці;

виділено особливі умови вільного використання творів електронними бібліотеками. До таких творів віднесено: твори, що не охороняються авторським правом і суміжними правами; персональні дані про вчених; твори, що перейшли в суспільне надбання людства; твори, авторів яких неможливо знайти чи з авторами яких неможливо встановити зв'язок; твори, створені державним коштом і розміщені на державних сайтах (службові твори); твори, що є частиною архіву традиційних бібліотек; твори, які передаються електронним бібліотекам як обов'язковий примірник, однак лише тими бібліотеками, до яких такі примірники надійшли, та з обов'язковим дотриманням авторських і суміжних прав; вільне використання творів з навчальною та науковою метою (добросовісне використання);

запропоновано з метою адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу створити репозитарій «Сирітські твори» на офіційному сайті Українського агентства з авторських і суміжних прав;

обґрунтовано доцільність після проведення добросовісного пошуку правоволодільців і в разі відсутності відомостей покласти на Українське агентство з авторських і суміжних прав функцію повідомлення інформації про твори, визнані сирітськими, та внесення такої інформацію до репозитарію «Сирітські твори»;

доведено, що дисертації (автореферати, відгуки офіційних опонентів) належать до гібридної форми існування твору та існують у двох рівнозначних формах. Однак, дисертації, що були опубліковані у вигляді монографії, мають винятково аналогову форму. При її оцифруванні йдеться вже про оцифровану форму існування твору. Видається необхідним до гібридної рівнозначної форми існування твору віднести також різноманітні наукові журнали, в яких досить

часто друкуються статті як в аналоговій, так і в електронній (цифровізованій) формах;

запропоновано доповнити ст. 1 Закону України «Про авторське право та суміжні права» визначенням поняття сирітського твору: «сирітський твір – це твір із невідомим авторством або коли невідома особа, якій належить авторське право на твір» та ст. 22 Закону України «Про авторське право та суміжні права» окремим пунктом в такій редакції: «п. 12) використання та відтворення творів, що визнані сирітськими та включені в репозитарій «Сирітські твори» на офіційному сайті Міністерства економічного розвитку і торгівлі України»;

вдосконалено:

класифікацію електронних бібліотек, зокрема, запропоновано класифікацію зазначених бібліотек за такими критеріями: 1) за суб'єктом створення: електронні бібліотеки, створені фізичними особами, державними установами та приватними установами; 2) за способом доступу: відкриті; закриті; платні та безоплатні; 3) за функціональною спрямованістю: електронні бібліотеки загального характеру та спеціалізовані електронні бібліотеки; 4) за змістовною складовою: прості та складні;

класифікацію аудіовізуальних творів, запропоновано класифікацію зазначених творів на таких підставах: 1) за формою вираження: аудіокасети чи аудіофайли; відеокасети або відеофайли; 2) за змістовою складовою: відеотвори; аудіотвори; аудіодокументи; аудіокниги; примірники творів із звукозаписом, зокрема й у спеціальному цифровому форматі для сліпих, осіб з порушеннями зору та осіб з диспенсією, призначені для некомерційного використання спеціалізованими бібліотеками, бібліотеками навчальних закладів і центрів реабілітації для інвалідів та дітей-інвалідів з вадами зору, громадськими організаціями сліпих, підприємствами, установами, організаціями, де працюють інваліди по зору;

класифікацію форм творів, які використовуються в електронних бібліотеках. Обґрунтовано доцільність класифікації форм зазначених творів за такими критеріями: 1) за сферою існування твору: цифрова форма, цифровізована форма та змішана форма; 2) за способом утворення цифрової форми: оцифрована форма, аудіовізована форма, цифровізована форма; 3) за способом існування творів: а) твори в рівнозначній і нерівнозначній формах; б) усталена форма твору та змінна форма твору; 4) за способом оформлення твору в електронних бібліотеках: проста форма та складна форма. У свою чергу, складна форма може поділятися на текстові твори з гіперпосиланнями (оцифровану форму з гіперпосиланнями, цифровізовану форму з гіперпосиланнями, відеотвори з використанням субтитрів; аудіотвори у спеціальному цифровому форматі для сліпих, осіб з порушеннями зору та осіб з дислексією); 5) за способом поширення творів в електронних бібліотеках: 1) твори, що можуть поширюватися в електронному вигляді без можливості копіювання тексту; 2) твори, що можуть поширюватися лише в електронному вигляді з можливості копіювання тексту;

визначення поняття цифровізованої форми існування твору, під якою запропоновано розуміти форму творів, які створені в цифровій формі та не мають аналогової форми існування;

визначення поняття «живий» твір. «Живими» творами пропонується вважати твори, що можуть існувати лише в цифровізованій формі з можливістю їх подальших змін і коригувань;

особливості та зміст договорів щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності з електронними бібліотеками. Запропоновано до змісту договорів щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності «живого» твору, який створюється як службовий твір і майнові права на який належать працівникові та організації спільно, включати умову про зберігання за працівником (працівниками), який (які) створив службовий твір,

права на використання такого твору для подальших наукових розробок і досліджень, а також внесення змін до них;

дістали подальшого розвитку:

положення про те, що поняття «електронна бібліотека», «база даних» і «мережа Інтернет» є різними поняттями, зокрема традиційні бібліотеки та електронні бібліотеки мають різний порядок створення і організацію фондів. Електронні бібліотеки можуть створюватися як самостійно, так і при традиційних бібліотеках. Бази даних виступають основним інформаційним ресурсом електронної бібліотеки. Мережа Інтернет може виступати допоміжним ресурсом в діяльності електронних бібліотек, оскільки будь-яка електронна бібліотека є колекцією інформаційних об'єктів, однак зворотнє є неможливим;

обґрунтування необхідності усунення невідповідності чинної нормативно-правової бази потребам бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів, формування електронних фондів і забезпечення ефективного функціонування служб електронної доставки документів через глобальні телекомунікаційні мережі. Запропоновано законодавчо закріпити порядок створення електронних копії документів для веб-архівів та їх вільне використання тільки в локальних бібліотечних мережах;

аргументація необхідності закріплення в Законі України «Про авторське право і суміжні права» понять «оцифрування» та «цифровізація» і в Законі України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» поняття «електронна бібліотека» з метою усунення прогалин у правовій регламентації діяльності електронних бібліотек;

положення про те, що правовою основою для публікації творів у відкритому доступі є укладання договорів щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності із правоволодільцями авторських прав та

використання відкритих ліцензій з метою розширення повноважень електронних бібліотек щодо поповнення своїх фондів;

теза про те, що оцифруванням твору є його відтворення. Переведення твору з аналогової форми в цифрову можливе лише при отриманні відповідного дозволу. Винятком є твори, що перейшли в суспільне надбання людства та твори, авторів яких неможливо знайти або з ними неможливо встановити зв'язок (так звані, «сирітські» твори). При цьому вважається, що переведення творів у цифрову форму не впливає на їх охороноздатність;

обґрунтування необхідності вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері авторського права та суміжних прав відповідно до Директиви Європейського Союзу 2012/28/EU «Про деякі випадки можливого використання сирітських творів» щодо визначення правового статусу «сирітських» творів в Україні;

положення про поширення обов'язкових примірників електронних видань. Запропоновано встановити обов'язкове безоплатне доставлення електронних видань закріпленим у додатку 1 «Перелік одержувачів обов'язкового безоплатного примірника видань України» до постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок доставлення обов'язкового примірників документів» від 10 травня 2002 р. №608.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – як основа для подальшого наукового дослідження проблем правового регулювання діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України;

правотворчій діяльності – для удосконалення чинного цивільного законодавства у частині регулювання порядку створення та функціонування електронних бібліотек;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики створення та функціонування електронних бібліотек згідно з чинним законодавством;

навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право », «Право інтелектуальної власності», «Авторське право і суміжні права», «Правова охорона інтелектуальної власності у мережі Інтернет», а також підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія», міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Нові завдання та напрямки розвитку юридичної науки у XXI століття» (м. Львів, 15–16 листопада 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.); Інтернет-конференції «Право інтелектуальної власності у мережі Інтернет» (м. Одеса, 22 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові і інституціональні механізми розвитку держави і права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у 12 наукових працях, у тому числі 4 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений Міністерством освіти і науки України, 2 статтях, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях, та 5 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять шість підрозділів, а також висновків і списку використаних джерел (204 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 222 сторінки, з яких основного тексту – 194 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕКТРОННИХ БІБЛІОТЕК

1.1. Правові засади створення та функціонування електронних бібліотек

Проблема правового статусу електронних бібліотек в Україні є достатньо актуальною та поступово стає предметом дослідження різних наукових праць. На сьогодні створення та діяльність електронних бібліотек в Україні лише частково регулюються чинним законодавством України. Жоден із нормативно-правових актів повністю не регламентує їх правовий статус. Невизначеним залишається статус електронних бібліотек зарубіжних країн. Відсутня чітка законодавча регламентація і на міжнародному рівні, що значно ускладнює врегулювання суспільних відносин у цій сфері і підвищує ризик посягань на чужі результати інтелектуальної, творчої діяльності.

Нормативно-правове регулювання процесу використання електронних ресурсів фізичними особами, різноманітними установами, організаціями, у тому числі електронними бібліотеками, неодноразово ставало предметом дослідження в працях українських і зарубіжних науковців. В Україні проблеми авторського права на ресурси мережі Інтернет з юридичного погляду та в контексті захисту правоволодільців авторських прав досліджував О.М. Пастухов [201]. У своєму дослідженні він виявив основні проблеми охорони авторських прав на літературні та художні твори, розміщені в мережі Інтернет, та запропонував шляхи їх вирішення як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Особливості законодавчого підґрунтя та принципи формування фонду електронних бібліотек на національному рівні досліджувала А.А. Соляник.

Вона визначила Національну електронну бібліотеку як сукупність розподілених гетерогенних колекцій онлайн-ових і офлайн-ових документів, які поєднуються в єдину систему незалежно від їх фізичного місцезнаходження та юридичної належності завдяки єдиній ідеології структуризації та дистанційного доступу [190].

І.О. Давидова аналізує правове регулювання діяльності електронних бібліотек як різноманітного та просторово розподіленого середовища. На думку науковця, регулювання необхідно здійснювати на кількох рівнях: 1) правового регулювання діяльності електронної бібліотеки як соціального інституту; 2) правового регулювання процесів створення електронних продуктів і послуг; 3) забезпечення прав громадян на інтелектуальну власність, а також прав користувачів електронних продуктів та послуг [37].

Для з'ясування нормативно-правової бази, яка здатна хоча б частково забезпечити діяльність електронних бібліотек, вважається доречним, звернутися до норм міжнародно-правових актів, актів Європейського Союзу та актів національного законодавства.

Вважається, що основу ідеї створення електронної бібліотеки становить один з найважливіших принципів прав людини – свобода слова і переконань, що зафіксована в Загальній декларації прав людини 10 грудня 1948 р. [45] Особливий характер цієї свободи впливає власне з факту подвійного фіксування його в цьому документі. Зазначимо, що принципи Загальної декларації прав людини покладено в основу багатьох міжнародних правових актів і національних законодавств, зокрема й українського. На початку Загальної декларації прав людини, в її преамбулі, визначається прагнення світової спільноти до «...створення такого світу, в якому люди матимуть свободу слова і переконань і будуть вільними від страху і злиднів...» [45]. А ст. 19 цього найважливішого міжнародно-правового документа уточнює та розшифровує це положення. «Кожна людина має право на свободу переконань і

на вільне вираження їх; це право охоплює свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, отримувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами й незалежно від державних кордонів [45]. Одним з таких засобів і є електронна бібліотека. Остання, керуючись зазначеними нормами, має на меті полегшити вільне, безперешкодне одержання, пошук, отримання та поширення інформації, при цьому дотримуючись конфіденційності, запобігаючи інформаційному втручанню й розповсюдженню неправдивої інформації, що може завдати шкоду репутації та честі користувачів електронної бібліотеки. Таким чином, особливістю електронної бібліотеки є її здатність найбільш повно реалізувати принцип загальнодоступності інформації для всіх зацікавлених користувачів незалежно від місцезнаходження інформації та її споживачів. З огляду на це, електронні бібліотеки можна розглядати як ключовий фактор реалізації відомої програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх». Так, у документах ЮНЕСКО, що стосуються інформаційної політики цієї організації, зокрема, програмі «Інформація для всіх», вона розглядається в таких аспектах: захист конфіденційної інформації (у тому числі від несанкціонованого доступу); захист інформації від навмисних і ненавмисних дій з метою забезпечення зберігання світової інформаційної спадщини; захист від інформації негативного характеру; безпека даних особистого характеру; сумлінне використання інформації та захист прав інтелектуальної власності. Більше того, електронні бібліотеки дозволяють докорінно розширити трактування принципу загальнодоступності, припускаючи універсальну доступність всієї світової інформації для всієї світової сукупності її споживачів. [10, с. 18]

Отже, в Загальній декларації прав людини є положення про невід'ємне право людини на вільний доступ до інформації. Водночас, зважаючи, що електронні бібліотеки містять об'єкти, які є результатом інтелектуальної діяльності, дуже важливим є створення належного правового захисту

інтелектуальної власності в системі використання електронними бібліотеками інформаційних ресурсів. Електронні бібліотеки, з одного боку, мають забезпечити право кожного користувача на вільний доступ до інформації, а з другого, – правову охорону інтелектуальної власності, дотримання вимог авторського права під час використання інформаційних ресурсів у межах бібліотеки та мережі Інтернет [56, с. 53].

Однією з перших спроб відстоювання права користувачів на інформацію в умовах авторського права була доктрина добросовісного використання (fair use). Добросовісне використання допускається без отримання дозволу власника авторських прав доти, доки воно сприяє «прогресу науки та корисних мистецтв» (згідно з п. 8 розділу 8 ст. 1 Конституції США), що відрізняється від видання офіційної ліцензії (приватної чи публічної) на використання об'єкта авторських прав. Отож за допомогою цієї доктрини дотримується баланс інтересів правовласника та суспільства, що зацікавлене в соціальній і культурній цінності твору [161].

Доктрина започаткувала ідеологію введення до міжнародних угод та національних законодавств обмежень і винятків з прав авторів на користь споживачів інформації, яким надається право в певній формі використовувати твір без дозволу автора, порушуючи таким чином його виняткове право на твір. Обмеження авторського права ґрунтуються на потребах суспільства, котрі задовольняють бібліотеки, музеї, архіви, освітні заклади й інші некомерційні установи. Як зазначає Фірсов В.Р., «бібліотечні привілеї» згадуються в законах про авторське право 128 зі 184 країн-членів Всесвітньої організації інтелектуальної власності (надалі – ВОІВ), де є спеціальні статті, що дозволяють бібліотекам робити копії документів, які захищені законодавством про авторське право, для обслуговування читачів [191]. Так, В.О. Копанєва вбачає вирішення проблеми пошуку балансу інтересів у правах на інтелектуальну власність учасників системи документальних комунікацій у

переході від заборонної парадигми класичного авторського права до дозвільної системи поширення знань у глобальному інформаційному просторі з урахуванням некомерційних прав правоволодільців [204, с. 203]. Дослідниця проаналізувала ініціативи різних країн щодо збереження бібліотеками інформаційних ресурсів Інтернету та дійшла висновку, що оптимальним є формування архіву документів мережі Інтернет як електронної бібліотеки, де поряд із файлами, що є віддзеркаленнями сайтів, зберігаються метадані, пов'язані з об'єктами (файлами) архіву та метадані, пов'язані з процесом архівування [204, с. 203].

Порядок надання дозволів на відтворення літературних і художніх творів для суспільно значущих організацій (бібліотек, архівів, музеїв тощо) регламентує п. 2 ст. 9 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів від 24 липня 1971, в якій визначається, що обмеження авторського права повинні одночасно відповідати трьом критеріям: 1) належати до обумовлених спеціальних випадків; 2) не завдавати шкоди нормальному використанню документа; 3) не зачіпати будь-яким необґрунтованим способом законні інтереси автора [18].

Відповідно до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, поняття «літературні і художні твори» «охоплює будь-яку продукцію в галузі літератури, науки і мистецтва, незалежно від способу і форми її вираження, включаючи: книги, брошури та інші письмові твори; лекції, звернення, проповіді та інші подібного роду твори; драматичні і музично-драматичні твори; хореографічні твори і пантоміми; музичні твори з текстом або без тексту; кінематографічні твори, до яких прирівнюються твори, виражені способом, аналогічним кінематографії; малюнки, твори живопису, архітектури, скульптури, гравірування і літографії; фотографічні твори, до яких прирівнюються твори, виражені способом, аналогічним фотографії; твори прикладного мистецтва; ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що

відносяться до географії, топографії, архітектури або наук».[18] Таким чином, з формулювань законодавчих актів можна зробити висновок, що, незважаючи на іншу форму подання, власники прав на цифрові об'єкти мають всі ті ж права, що і власники матеріальних об'єктів.

Міжнародне регулювання захисту авторських прав в сфері творів науки, техніки, товарних знаків, тобто об'єктів, які є результатом розумової праці і піддаються оцифруванню здійснюється за допомогою норм Всесвітньої декларації інтелектуальної власності від 26 червня 2000 р. [25]

У Всесвітньої декларації інтелектуальної власності від 26 червня 2000 р. поняття «інтелектуальна власність» означає будь-яку власність, визнану за спільною згодою в якості інтелектуальної по характеру і такою, що підлягає охороні, включаючи, але необмежуючись науковими і технічними винаходами, літературними або художніми творами, товарними знаками, промисловими зразками та географічними зазначеннями. [25] Таким чином, будь-які цифрові об'єкти, визнані такими, що заслуговують охорони, повинні охоронятися згідно із законом.

Основу сучасного правового регулювання використання об'єктів авторського права та суміжних прав в електронному середовищі забезпечують міжнародні акти: інтернет-договори Всесвітньої організації інтелектуальної власності (далі – ВОІВ) від 20 грудня 1996 р. (Договір про авторське право (ДАП), чинний із 6 березня 2002 р. [42], та Договір про виконання і фонограми (ДВФ), чинний з 20 квітня 2002 р. [42]), до яких Україна приєдналась у 2001 р., узгоджуючи положення національного законодавства з їхніми нормами [37].

Договір ВОІВ з авторського права став першим міжнародним актом, який регулює на міжнародному рівні питання охорони авторських прав і прийнятий після істотного перегляду 1971 р. Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів. Договір значно модернізує та доповнює її положення, зважаючи на розвиток нових технологічних досягнень, які набули

поширення в останній чверті XX ст., насамперед цифрових та інформаційно-комунікаційних технологій. Адже в умовах цифрових технологій з'являється унікальна можливість створювати копії документів, забезпечуючи їх абсолютну ідентичність оригіналу. Об'єкт, перетворений в електронну форму стає дуже просто та недорого відтворювати, його екземпляри практично без втрати якості можна поширювати з використанням телекомунікаційних засобів, що загрожує комерційному використанню цих документів авторами. [5, с. 247]

У тексті обох договорів ВОІВ не вживається слово «Інтернет», а використовується ширше поняття – «цифрове середовище», в якому, відповідно до положень зазначених договорів, повністю застосовуються такі майнові права суб'єктів авторського права та суміжних прав, як право на відтворення (ст. 1 ДАП, ст. 11 ДВФ), на розповсюдження серед широкої публіки, право зробити записані виконання доступними (ст. 10 ДВФ), право зробити фонограми доступними (ст. 10 ДВФ). [37]

Що стосується законодавства України, то в ньому відсутні спеціальні нормативно-правові акти щодо діяльності електронних бібліотек. Правове регулювання діяльності електронних бібліотек в Україні здійснюється на підставі загальноукраїнського законодавства.

Нині наша держава має систему законодавства, що частково забезпечує правове поле функціонування електронної бібліотеки. Перше місце в цій системі належить нормам Конституції України від 28 червня 1996 р [67], що закріплюють інформаційні права та свободи, встановлюють основні права й обов'язки відповідних суб'єктів щодо створення та поширення інформації. Згідно зі ст. 34 Конституції України кожен громадянин має свободу думки й слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань. Відповідно, кожен громадянин має право вільно збирати, зберігати, використовувати та розповсюджувати інформацію усно, письмово чи іншим способом. Проте це право не є абсолютним і може бути обмежене в інтересах національної безпеки,

територіальної цілісності чи громадського порядку, щоб запобігти заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації чи прав інших людей, щоб запобігти розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання правосуддя. [67]

При формуванні електронних бібліотек необхідно також керуватися тими статтями Конституції України, котрі забезпечують громадянам право на повагу їхньої особистості (ст. 28), забороняють збирання, зберігання та розповсюдження конфіденційної інформації без їхньої згоди (ст. 32), право громадян володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами інтелектуальної та творчої діяльності без їх згоди (ст. 41). [67] Стаття 54 Основного Закону гарантує громадянам свободу літературної, наукової та технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, які виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Стверджується, що кожен громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати чи поширювати такі результати без його згоди, крім випадків, встановлених законом. На реалізацію цих норм мають спрямовуватися всі можливі зусилля держави, адже власність – основа демократичного суспільства [40, с. 10].

Захист особистих немайнових і майнових прав суб'єктів авторського права здійснюється відповідно до Цивільного кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України.

Цивільний кодекс України містить основні, базові положення права інтелектуальної власності. [172] Створення, впровадження та діяльність електронних бібліотек регламентується главою 36 «Право інтелектуальної власності на літературний, художній та інший твір» (ст. 435–453 Цивільного кодексу України). Своєю чергою, тлумачення поняття «використання творів» наведено в ст. 441 Цивільного кодексу України як «опублікування (вихід у

світ); відтворення будь-яким способом в прийнятній формі», своєю чергою, норма щодо відтворення визначає, що відтворенням є «виготворення одного чи більше екземплярів твору, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (в тому числі цифровій), оптичній чи іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер». Суб'єкт авторського права має можливість, відповідно до ч. 1 ст. 440 Цивільного кодексу України, застосувати свої майнові права інтелектуальної власності на твір. [116, с. 350-351]

Якщо є порушення авторських прав, цивільна відповідальність може наступити у випадку звернення до суду особи, авторське право якої було порушено (ст. 6 і 432 Цивільного кодексу України); ч. 4 ст. 151 цього ж Кодексу передбачено, що за заявою зацікавленої особи суд може забезпечити позов і подання позовної заяви з метою запобігання порушенню права інтелектуальної власності. [172]

Крім цивільної відповідальності, за порушення права інтелектуальної власності при створенні та діяльності електронної бібліотеки може наступати адміністративна та кримінальна відповідальність. Зокрема, ст. 51-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена адміністративна відповідальність за порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності: «Незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності (літературного чи художнього твору, їх виконання, фонограми, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, корисної моделі, промислового зразка, знака для товарів і послуг, топографії інтегральної мікросхеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо), привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом, тягне за собою накладення штрафу від десяти до двохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, які призначені для її

виготовлення» [64]. Згідно зі ст. 254 Кодексу України про адміністративні правопорушення, державний інспектор з питань інтелектуальної власності за результатами виявлених ознак адміністративного правопорушення використовує своє право складати протокол про адміністративне правопорушення та передавати його на розгляд суду [64].

Деякі аспекти діяльності бібліотек, виробників електронних ресурсів і користувачів у межах функціонування правового поля регулюються Кримінальним кодексом України [58]. Зокрема, визначено кримінально карані злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем і комп'ютерних мереж: неправомірний доступ до комп'ютерної інформації; створення, використання та поширення шкідливих програм чи технічних засобів; несанкціонований збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах чи на носіях такої інформації; несанкціоновані дії з інформацією, що обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, котра має право доступу до неї [58]. Статтею 176 Кримінального кодексу України також передбачає відповідальність за порушення авторського права та суміжних прав: «Незаконне відтворення, розповсюдження творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, а так само незаконне відтворення, розповсюдження виконань, фонограм, відеогам і програм мовлення, їх незаконне тиражування та розповсюдження на аудіо- та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації, або інше умисне порушення авторського права і суміжних прав, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі, – караються штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той

самий строк, з конфіскацією та знищенням всіх примірників творів, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, відеограм, програм мовлення та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для їх виготовлення» [58].

Важливу роль в розвитку електронних бібліотек відіграло прийняття Закону України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 09 січня 2007 №537-V [146], у якому одним з головних пріоритетів було визначено прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство. Законом встановлено, що загальнодоступна інформаційна інфраструктура держави формується шляхом, зокрема, створення в електронній формі архівних, бібліотечних, музейних фондів та інших фондів закладів культури, формування відповідних інформаційно-бібліотечних та інформаційно-пошукових систем з історії, культури, народної творчості, сучасного мистецтва України тощо. [90, с. 284]

Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» від 31 липня 2000 №928 сприяє розвитку електронних бібліотек, оскільки більшість електронних бібліотек функціонують з використання мережі Інтернет, а метою цього Указу є завершення підключення до мережі Інтернет наукових установ та організацій, навчальних закладів, архівів, бібліотек, музеїв та інших закладів культури, включаючи ті, які розташовані у сільській місцевості, а також забезпечення конституційних прав людини і громадянина на вільне збирання, зберігання, використання та поширення інформації, свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань. [137]

Захист процесу формування фондів електронних документів та інформаційних ресурсів, що надаються у використання у мережах,

регулюються підзаконними нормативно-правовими актами державних органів виконавчої влади, положень яких слід дотримуватися як традиційним бібліотекам, так і електронним: постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів» від 17 березня 2004 р. №326-р; постановою Кабінета Міністрів України «Про затвердження Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології освіти і науки» на 2006-2010 роки» від 07 грудня 2005 р. №1153; постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України» від 1 жовтня 2014 р. №492-р.; розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів» від 5 трав. 2003 р. №259-р., розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI»» від 23 грудня 2009 р. №1579-р.; розпорядженням Кабінета Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 роки» від 27 серпня 2010 р. №1723-р. та наказом Міністерства транспорту та зв'язку України «Про затвердження форми заяви для включення електронного інформаційного ресурсу до Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів» від 2 грудня 2004 №1058.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів» від 17 березня 2004 р. №326-р. регламентує порядок формування та користування Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів. Відповідальність за створення такого реєстру покладається на Державний комітет зв'язку та інформатизації забезпечити створення. Міністерства та центральні органи виконавчої влади повинні забезпечувати реєстрацію веб-сайтів, баз даних та

реєстрів в електронній формі згідно з Положенням, затвердженим цією постановою. [135]

До Національного реєстру включаються е-ресурси органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших юридичних осіб публічного права, доступ до яких здійснюється через телекомунікаційні мережі загального користування. При цьому включення до Національного реєстру е-ресурсів приватної форми власності здійснюється на добровільних засадах. Важливо зазначити, що до Національного реєстру не включаються е-ресурси, які містять: відомості, що становлять державну таємницю; інформацію з обмеженим доступом; інформацію, розповсюдження якої заборонене законодавством. [135]

Важливим кроком у розвитку електронної бібліотеки в Україні стала Національна програма інформатизації, метою якої є створення Національної системи електронного інформаційно-бібліотечного ресурсу та систем органів державної влади. [97, с. 511] Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології освіти і науки» на 2006-2010 роки» від 07 грудня 2005 р. №1153. прямо передбачалось розширення мережі електронних бібліотек навчальних закладів та наукових установ; розроблення систем забезпечення інформаційної безпеки функціонування мереж та інформаційних ресурсів. Дана постанова є важливою також у тому, що в ній прямо зазначається про розвиток електронних бібліотек, а також вживається саме поняття «електронна бібліотека», а не «цифрова бібліотека» чи «віртуальна бібліотека». [131]

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України» від 1 жовтня 2014 р. №492-р. Державне агентство з питань електронного урядування України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який реалізує державну політику у сферах інформатизації, електронного урядування,

формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства. [134]

Для включення е-ресурсу до Національного реєстру власник е-ресурсу або уповноважена ним особа протягом 30 днів після надання користувачам доступу до нього подає адміністраторові заяву за формою, встановленою Державним агентством з питань електронного урядування. Державне агентство з питань електронного урядування на підставі пропозицій адміністратора протягом трьох днів приймає рішення про державну реєстрацію е-ресурсу і видачу свідоцтва за зразком згідно з додатком або надає обґрунтовану відповідь власнику е-ресурсу про відмову у реєстрації е-ресурсу. Після видачі свідоцтва про державну реєстрацію адміністратор включає е-ресурс до Національного реєстру. У разі припинення існування е-ресурсу, включеного до Національного реєстру, власник за 30 днів письмово повідомляє про це адміністратора. [135]

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів» від 5 трав. 2003 р. №259-р., [132], здійснюється управління та координацію діяльності з питань, пов'язаних з формуванням, використанням та захистом національних ресурсів, включаючи ведення Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів та підготовку щорічної доповіді про стан та розвиток національних ресурсів, повинен забезпечувати спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі зв'язку та сфері інформатизації. В ньому зазначається, що права авторства і право власності на інформаційні ресурси, технології та засоби їх забезпечення можуть належати різним особам, котрі є розробниками засобів забезпечення автоматизованих інформаційних систем, баз і банків даних, їх мереж, інших інформаційних технологій. [53]

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI»» від 23 грудня 2009 р. №1579-р. В даній концепції наголошується, що одним з пріоритетів розвитку інформаційного суспільства в Україні є забезпечення вільного доступу до інформації. Даною Концепцією передбачається проведення моніторингу електронних бібліотечних ресурсів для визначення тих, що мають загальнодержавне значення; переведення в електронну форму документів, які зберігаються у Державному бібліотечному, Національному архівному та Музейному фондах, фонді Державного архіву друку державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова», інших бібліотечних, архівних та музейних фондах; забезпечення доступу до зазначених фондів з використанням Інтернету; створення: єдиного національного депозитарію електронних бібліотечних ресурсів; єдиної інформаційної інфраструктури, яка б охоплювала бібліотеки та архівні установи і забезпечувала належний рівень роботи працівників зазначених установ з використанням сучасних інформаційних технологій; базових центрів переведення в електронну форму документів, які зберігаються у бібліотечних, архівних та музейних фондах; єдиного веб-порталу «Бібліотека – XXI»; мережі Інтранет бібліотечних установ з можливістю інтеграції до вітчизняних наукових та освітніх мереж, зокрема УРАН, UARNET, GEANT, з використанням грид-технологій; складення зведеного каталогу документів, які зберігаються у бібліотечних, архівних та музейних фондах; визначення загальних критеріїв відбору зазначених документів для переведення їх в електронну форму та створення тематичних колекцій; розроблення і впровадження єдиних стандартів (форматів) обміну бібліографічними та архівними записами, їх гармонізації з міжнародними правилами; удосконалення нормативно-правової бази з питань: дотримання прав суб'єктів

авторського права і суміжних прав під час створення та використання електронних бібліотечних ресурсів. [141] Реалізація даної Концепції вирішала б більшість проблемних питань, які постають при створенні електронних бібліотек. Однак, її реалізація супроводжується багатьма ускладненнями, зокрема й прогалинами в чинному законодавстві.

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 роки» від 27 серпня 2010 р. №1723-р. І хоча дане розпорядження вже втратило свою чинність, в ньому окреслювалися важливі проблеми щодо розвитку професійно-технічної освіти, адже при належному створенні та функціонуванні електронних бібліотек необхідне формування науково обґрунтованої державної політики розвитку професійно-технічної освіти з урахуванням принципів неперервності, доступності, індивідуалізації і диференціації, гнучкості та інноваційності цілісної відкритої системи професійної освіти і навчання. [142]

Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України «Про затвердження форми заяви для включення електронного інформаційного ресурсу до Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів» від 02 грудня 2004 №1058. Затвердити форму заяви, що подається власником електронного інформаційного ресурсу для включення електронного інформаційного ресурсу до Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів (додається). [136]

Ці нормативно-правові акти захищають форму надання електронних документів, сприяють підвищенню ефективності використання, забезпечення доступності документів, які зберігаються в бібліотечних, архівних та музейних фондах, через створення єдинної інформаційної бібліотечної системи. [39, с. 134]

Досить цікавим є проект Концепції нового інтегрованого ресурсу – електронної бібліотеки «Культура України» затверджений наказом Міністерства культури України від 29 листопада 2011 р. №1094/0/16-2.. Даний проект має на меті обґрунтування основних напрямів розвитку і принципів організації електронної бібліотеки «Культура України». Концепція, визначає основні вимоги до формування електронних бібліотек, є основою для розробки профілю її комплектування, визначення пріоритетів при відборі видань для переведення їх в електронну форму, вирішення технологічних проблем. [133]

Не дивлячись на певні кроки з боку законодавства врегулювати діяльність електронних бібліотек, базовим юридичним актом, який регулює діяльність електронної бібліотеки залишається Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. [121]. Закон регулює правовідносини у галузі авторського права та суміжних прав; визначає майнові й немайнові права авторів, порядок охорони творів, строк дії, порядок передачі авторського права. Наведено перелік охоронюваних, а також об'єктів, на які поширюється чинність цього Закону.

Комп'ютерні програми та бази даних належать до об'єктів авторського права й охороняються Законом України «Про авторське право і суміжні права». Відповідно до ст. 18 цього Закону, комп'ютерні програми охороняються як літературні твори, незалежно від способу чи форми їх вираження. База даних у Законі визначається як «сукупність творів, даних або будь-якої іншої незалежної інформації у довільній формі, в т. ч. електронній, підбір і розташування складових частин якої та її упорядкування є результатом творчої праці, і складові частини якої є доступними індивідуально та можуть бути знайдені за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних засобів (комп'ютера) чи інших засобів». [121]

Бази даних захищаються як збірники, тобто захисту підлягає вихідний текст для компіляції, який визначає внутрішню структуру таблиць і їхні зв'язки.

При цьому, згідно зі ст. 19 Закону України «Про авторське право і суміжні права» правова охорона баз даних не поширюється на самі дані чи інформацію і не зачіпає будь-яке авторське право, що відноситься до самих даних чи інформації, які містяться у базі даних, тобто тих даних та інформації, якими оперує ця база. Зазначена інформація, якщо вона є творчим інтелектуальним продуктом, може сама отримати захист у системі авторських прав. [121]

Авторське право на такий твір (комп'ютерну програму, базу даних) виникає в момент його створення та не потребує реєстрації, але факт реєстрації може бути корисним при вирішенні суперечки про авторство на твір у разі його незаконного використання. Це ставить бібліотеки, що зареєстрували права на електронні бібліотеки, у вигірне становище в разі будь-яких розбіжностей і непередбачених ситуацій. Крім цього, наявність свідоцтва дозволяє вільно розпоряджатися своїми правами на програму, базу даних або інший твір і делегувати їх третім особам [128].

Реєстрація прав на бази даних здійснюється Міністерством освіти і науки України в особі Державної служби інтелектуальної власності, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. №175 «Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір» [128].

Як уже зазначалось, електронні документи – складові електронної бібліотеки – також захищені авторським правом. Законом України «Про авторське право і суміжні права» встановлено строк дії майнового права автора впродовж усього його життя та ще 70 років після його смерті, при цьому винагороду за використання твору після смерті автора можуть отримувати спадкоємці.

Згідно з доповненнями до Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 13 січня 2011 р., розміщення твору в оцифрованому вигляді в Інтернеті вважається публікацією твору чи його поширенням й тому потребує

дозволу власника авторського права. У цьому Законі під опублікуванням потрібно розуміти «випуск твору в обіг» для задоволення «розумних потреб публіки», а також надання доступу до твору через електронні системи інформації [121]. За нормативними документами, матеріали, що містяться в електронних ресурсах (й у віддалених електронних ресурсах також), вважаються опублікованими навіть за відсутності повних вихідних даних [70, с. 28].

Винятки для бібліотек і музеїв щодо репрографічного відтворення одного примірника твору без згоди автора чи особи, що володіє авторським правом, наведені в ст. 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Дозволяється відтворення опублікованих статей та інших невеликих за обсягом творів або уривків з письмових творів (окрім комп'ютерних програм і баз даних) за запитами фізичних осіб за умови, що копія використовуватиметься з метою освіти, навчання та приватного дослідження, а відтворення твору є поодиноким випадком і не має систематичного характеру. Також вільне відтворення можливе, коли воно здійснюється для збереження чи заміни загубленого, пошкодженого та непридатного примірника видання, що зберігається в бібліотеці чи архіві, або для відновлення загубленого, пошкодженого чи непридатного примірника з фонду аналогічної бібліотеки чи архіву, а одержання такого примірника іншим шляхом неможливе, а також коли відтворення твору є поодиноким випадком і не має систематичного характеру. При цьому, відповідно, репрографічне відтворення (репродукування), згідно зі ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права», – це факсимільне відтворення в будь-якому розмірі (і збільшеному чи зменшеному також) оригіналу письмового чи іншого графічного твору або його примірника шляхом фотокопіювання чи іншими подібними способами, крім запису в електронній (зокрема й цифровій), оптичній або іншій формі, яку зчитує комп'ютер. Таке трактування репрографічного відтворення означає, що

винятки з авторського права, передбачені ст. 22 названого Закону, не стосуються використання творів в електронних бібліотеках. [121]

Отже, українське законодавство обмежує права українських бібліотек щодо використання творів в електронному середовищі, що суперечить політиці відкритого доступу та суттєво обмежує їхні можливості щодо представлення документів у відкритому доступі. Відповідно, розміщення в Інтернеті копії твору чи його частини без дозволу автора є порушенням Закону та може бути оскаржене в суді з вимогою відшкодування моральної шкоди та завданих матеріальних збитків (упущеної вигоди).

Утім Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій (ІФЛА) ще 2000 р. чітко висловила свою позицію щодо забезпечення авторського права в галузі електронних інформаційних ресурсів: бібліотеки відіграють важливу роль як у контролі, так і в полегшенні доступу до дедалі більшої кількості місцевих і віддалених електронних інформаційних ресурсів. Однак надмірна охорона авторського права може поставити під загрозу демократичні традиції та призвести до порушення принципів соціальної справедливості шляхом необґрунтованого обмеження доступу до інформації та знань, обмежити конкуренцію й інновації та пригнічувати творчість. Отож ІФЛА сформулювала низку принципів, зазначаючи, що бібліотеки та громадяни повинні мати право користуватися винятками, які дозволяють отримувати доступ і використовувати матеріали безкоштовно з освітньою метою та для проведення наукових досліджень. Інакше виникне небезпека, що тільки ті, хто в змозі заплатити, будуть користуватися благами інформаційного суспільства, що призведе до розділення суспільства на інформаційно багатих та інформаційно бідних. [149]

Щодо використання документів у цифровому форматі, то згідно з принципами ІФЛА всім користувачам бібліотек потрібно надати можливість безкоштовно та без отримання дозволу на доступ переглядати видані

документи, захищені авторським правом; читати, прослуховувати чи переглядати загальнодоступні документи, захищені авторським правом, приватно, на сайті або у віддаленому доступі; копіювати чи отримувати копії, зроблені для них працівниками бібліотек або інформаційних служб, у допустимому авторським правом обсязі для особистого використання з освітньою чи науково-дослідною метою [149].

Україна вступила в міжнародні договори щодо авторського права, але не вступила ні в один договір щодо закону «Про бібліотеки і бібліотечну справу», при цьому більшість пунктів нашого закону «про авторське право і суміжні права» відповідає таким міжнародним договорам, як «Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів» 1886 роки (англ. Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works), а також «Договір ВОІВ про авторське право» 1996 (англ. WIPO Copyright Treaty). Іншими словами, закон про авторське право має пріоритет над законом про бібліотечну справу, і все виключення із закону про авторське право, закріплені в законі про бібліотечну справу, можуть бути оскаржені в судовому порядку. Наприклад, в законі про бібліотечну справу є положення про те, що видавництва зобов'язані відправляти в певні бібліотеки обов'язковий примірник, але в законі про авторське право згадок про такі обов'язки немає, тому при наявності хорошого адвоката видавництва можуть не відправляти обов'язковий примірник в бібліотеки і в судовому порядку відстояти це право. Саме звідси почнуться багато проблем і протиріччя, які розглянемо нижче. [20, с. 35]

Гаазька декларація з відкриття знань у цифрову епоху, підкреслюючи великий потенціал економічних і соціальних переваг завдяки доступності знань в електронному середовищі, у своїх принципах наголошує, що інтелектуальна власність створювалася не для регулювання вільного потоку фактів, даних та ідей, основною її метою є просування дослідницької діяльності. Проте сучасне

застосування законів про інтелектуальну власність все більше стає перепорою для створення та поширення знань [29].

На думку створювачів недержавних електронних бібліотек, є два варіанти правового вирішення питання формування електронних бібліотек з дотриманням авторських прав: оформлювати договори з правовласниками або дозволяти авторам самостійно розміщувати електронні версії своїх публікацій, хоча другий варіант ускладнює процес отримання суспільно значущих книг і не зовсім прийнятний для класичних бібліотек [100]. Самоархівування активно застосовується при створенні університетських репозитаріїв – архівів відкритого доступу.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України рекомендує для формування електронної бібліотеки, котра б відповідала законодавству, створити реєстр суб'єктів авторського права на твори, які планується розмістити в електронній бібліотеці, та укласти договори між суб'єктами авторського права й електронною бібліотекою (або між суб'єктами авторського права та організацією колективного управління). Таким чином на основі одержаних повноважень власник авторського права надає електронній бібліотеці невиключні права на використання об'єктів авторського права шляхом укладання з нею відповідного договору. Електронні копії творів мають супроводжуватися застереженням щодо заборони неправомірного використання твору, зокрема його копіювання та розповсюдження [153].

Напрямами вдосконалення українського законодавства щодо обмежень і винятків у сфері авторського права та суміжних прав є узгодження норм вітчизняного законодавства й положень Директиви Європейського Союзу «Про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав у інформаційному суспільстві» [127]. Згідно з Рекомендаціями Міністерства економічного розвитку і торгівлі України щодо застосування винятків та обмежень у сфері авторського права і суміжних прав [156], до Закону України

«Про авторське право та суміжні права» планується внести певні умови, що унеможливлять отримання вигоди при вільному використанні творів і об'єктів суміжних прав, введуть додаткові умови вільного використання бібліотеками й архівами тощо.

Щодо бібліотек, то цими ж Рекомендаціями пропонується до ст. 21 Закону України «Про авторське право і суміжні права» додати: «Дозволяється без згоди автора (чи іншої особи, яка є суб'єктом авторського права), без виплати йому винагороди, позичка некомерційними бібліотеками правомірно опублікованих примірників творів, крім примірників комп'ютерних програм, баз даних». Як бачимо, таке трактування не заперечує можливість запозичення бібліотеками електронних документів, однак термін «позичка» щодо бібліотек залишається не до кінця зрозумілим. Варто відзначити, що процес використання в бібліотеках нових інформаційних технологій значно ускладнюється через відсутність термінологічних і технологічних стандартів, які, зокрема, забезпечували б єдині вимоги до засобів відтворення інформації на електронних носіях, обробки, зберігання, доступу та надання користувачам електронних документів у мережах. [156]

Отже, у законодавчому контексті бібліотеки як основні постачальники інформації, з одного боку, є учасниками (суб'єктами) правових відносин, а з другого, – об'єктами авторського права. Відстоюючи свої права на поширення інформації (зокрема й електронної), бібліотекарі оперують високою місією забезпечення конституційних прав громадян на доступність інформації, а власники інформації чи їхні агентства керуються фінансовою зацікавленістю, отримуючи значно більшу підтримку від творців законів та інших актів у сфері інтелектуальної власності. Зараз очевидно, що інтереси власників авторських прав превалюють над суспільними (публічними) інтересами. Хоча бібліотеки завжди були комунікаційними посередниками між авторами і читачами, в електронному середовищі їхні можливості суворо обмежені. Незважаючи на те,

що в усьому світі робляться спроби знайти компроміс у галузі авторського права, бібліотекарі відчують невпевненість у юридичній сфері, тоді як у користувачів викликає подив відсутність доступу до документальної інформації певного типу в електронному вигляді. Крім того, неузгодженість норм права інтелектуальної власності з вимогами сучасності ставить під загрозу виконання бібліотеками такої важливої соціальної функції, як меморіальна, тобто обмежує їхні можливості щодо зберігання сукупності документів в електронному вигляді для передачі наступним поколінням.

Важливо зазначити, що Верховний Суд України в своїй постанові від 4 червня 2010 року узагальнив практику щодо авторського права в Інтернеті та постановив, що «розміщення творів у мережі Інтернет у вигляді, доступному для публічного використання, є доведенням творів до загального відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснювати доступ до творів з будь-якого місця і будь-який час за їхнім власним вибором, тобто таке розміщення є правомірним лише з дозволу автора чи іншої особи, яка має авторське право» [130].

Бібліотеки України мають кілька шляхів виходу із ситуації обмеження своїх повноважень щодо формування електронних бібліотек: укладання договорів із власниками авторських прав; запровадження ліцензій Creative Commons, за допомогою яких автори та правовласники дозволяють вільно розповсюджувати свої твори, а користувачі можуть легально їх використовувати; інтеграція в межах електронної бібліотеки нових файлів з повними текстами документів і гіперпосилань на електронні документи, що вже доступні в мережі.

Загалом, при вирішенні питань щодо законодавчих рішень і доступу до інформації варто керуватися принципом суспільного блага та уявленнями про майбутнє інформаційне суспільство, до якого прагне Україна. Адже система авторського права через доступ громадян до інформації впливає на творчість,

освіту, культуру, тому її необхідно розглядати в контексті довгострокового розвитку суспільства як суспільства знань. Об'єднавши свої зусилля, бібліотечні установи сьогодні можуть стати голосом суспільства, ініціювавши перегляд законодавства про авторське право та приведення його у відповідність до вимог електронної епохи. Бібліотеки мають відстоювати законні права громадян на доступ до інформації, хоча б тією мірою, якою ці права дотримуються щодо неелектронних документів.

Аналіз зарубіжного досвіду щодо правового регулювання авторських прав в електронному середовищі дає підстави стверджувати, що це законодавство має бути одним з наймобільніших. Навіть у тих державах, де давно та стабільно діють закони про авторське право, до них періодично приймають поправки й доповнення, що насамперед пов'язано з ускладненням практичної діяльності бібліотек з електронною інформацією. Так, нещодавно в США розроблено законопроект про авторське право в електронному середовищі, поданий на розгляд Американського Конгресу. У цьому законопроекті враховано інтереси авторів, розповсюджувачів і користувачів електронної інформації та передбачено можливості регулювання їхніх відносин. Не чекаючи затвердження законопроекту, Бібліотека Конгресу, Національна федеральна служба реферування та індексування, Американська асоціація видавців ініціювали практичні рішення, уклавши угоду про реєстрацію авторського права на видання, що випускаються на оптичних CD-дисках. У США також діє Закон про телекомунікації, який передбачає значні пільги на оплату телекомунікаційних послуг для бібліотек. [39, с. 134]

Особлива увага в США приділяється забезпеченню вільного доступу користувачів різних категорій до електронної інформації. Так, ще в 1997 р. представники бібліотечних, наукових і освітніх установ на Конгресі з добровільного використання інформації прийняли заяву про захист прав користувачів електронної інформації. Американська бібліотечна асоціація

видала методичні рекомендації «Доступ до електронної інформації, служб і мереж», основним завданням яких є захист прав користувачів бібліотек в електронних мережах та інформаційному просторі на вільний доступ і використання інформаційних ресурсів. [39, с. 134-125]

Зміни деяких положень у законодавстві про авторське право та суміжні права, що стосуються електронних і програмних ресурсів, відбулися й у Федеративній Республіці Німеччини (далі – ФРН) в 1992 р. Об'єднання книгопродавців ФРН і Федеральне об'єднання національних бібліотечних спілок прийняли Положення спільної декларації «Про дотримання Федерального Закону про авторське право при реалізації проекту «Ініціатива федеральних земель ФРН щодо вдосконалення роботи МБА». На основі цього документа створена спеціальна правова комісія на базі німецьких бібліотечних спілок, яка контролює дотримання авторських прав при використанні електронних фондів за міжбібліотечним абонементом (МБА). Особливу увагу в прийнятому у ФРН законі «Про регламентацію основних положень роботи служб інформації та комунікації» приділено правовим аспектам використання ресурсів Інтернету й електронних документів у бібліотеках. Доповнення до чинного законодавства про авторське право, що стосуються прав авторів і користувачів на використання ресурсів електронного середовища, позиції бібліотечної спільноти й охорони різних видів баз даних, прийняті в 1997 р. у Великій Британії. [39, с. 136]

Отож як в Україні, так і за кордоном нагальним є питання невідповідності чинної нормативно-правової бази потребам бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів, формування електронних фондів, забезпечення ефективного функціонування служб електронної доставки документів через глобальні телекомунікаційні мережі. [39, с. 136]

Нині наша країна перебуває на стадії завершення формування системи правової охорони інтелектуальної власності та має певні результати щодо

регламентації авторсько-правових відносин у сфері інформаційного виробництва й поширення інформації. Нині триває процес прискореної адаптації вітчизняних норм до міжнародних конвенцій, пов'язаних з дотриманням авторського права та суміжних прав, а також внесення відповідних змін і доповнень до нормативно-правових актів України.

Водночас існують серйозні проблеми функціонування вітчизняного законодавства у сфері авторського права й інтелектуальної власності, що проявляється в порушенні та недотриманні норм вітчизняного права у цій царині. Це спричиняє проблему невпорядкованості нормативно-правових актів, які регулюють копіювання інформаційних ресурсів і несанкціонований відбір інформації через мережу Інтернет. [150, с. 36]

Потрібно вирішити питання щодо досягнення справедливого та життєздатного балансу інтересів суб'єктів авторських прав і власників (розпорядників) документних систем, у яких організується використання документів, зокрема й бібліотечно-інформаційних установ та систем, які функціонують в Інтернеті. Вирішенню цього завдання може значно посприяти створення спеціальної міжвідомчої робочої групи, до складу якої входитимуть провідні фахівці бібліотечної та правознавчої галузей. На таку групу чи комісію буде покладено завдання досягти консенсусу, напрацювавши нормативно-правові положення, що чітко визначають права бібліотечно-інформаційних установ як посередників між автором і користувачем, а також межі відповідальності за неправомірне використання об'єкта інтелектуальної власності, зокрема: [150, с. 37]

- створення без згоди авторів електронних копій документів для веб-архівів та їх вільне використання тільки в локальних бібліотечних мережах;
- упровадження цифрового підпису для електронних документів з метою підтвердження авторських прав (наукового, освітнього, художнього характеру);

- покладення відповідальності за неправомірне використання інформації з документних фондів не на бібліотеку, а на користувача;

- більш чітке визначення правових процедур ефективного впливу на суб'єкта будь-якого порушення прав інтелектуальної власності (плагіат, привласнення тощо).

Однак наразі актуальним завданням є не тільки вдосконалення законодавства в галузі авторського права та використання інформації, а і його виконання, зокрема правильне застосування низки положень, спрямованих на захист авторських прав та вільний доступ громадян до бібліотечних фондів та електронних ресурсів.

1.2. Поняття, ознаки та види електронних бібліотек

На сьогодні уточнення термінології в кожній сфері, зокрема й права інтелектуальної власності, абсолютно необхідне. Давно відомий факт, що термінологія, а точніше розбіжності в ній, часто стають підґрунтям для виникнення перешкод під час обговорення різноманітних проблем у наукових сферах. Це пов'язано з тим, що учасники процесу прийшли з різних сфер і принесли із собою специфічну термінологію різних галузей науки.

Деякі слова мають таку сильну соціальну, професійну, юридичну або технічну конотацію, що їх використання в дискусії між спеціалістами різних шкіл і дисциплін практично неможливе. Прості, на перший погляд, слова мають різне значення для різних людей. Наприклад, слова «копія» та «публікація» означають зовсім різні поняття для програмістів і юристів. [36, с. 162]

Певні розбіжності виникають та навколо поняття «електронна бібліотека». Причиною цих розбіжностей і відсутності усталеної термінології є порівняно нова сфера суспільних відносин, пов'язана з функціонуванням електронних бібліотек та споживанням наданих нею послуг.

Вільям Армс у своїй книзі «Електронні бібліотеки» називає двох авторів, які першими в своїх працях передбачили можливість існування цифрових бібліотек та описали основні принципи їх роботи. Це американські вчені В. Буш (V. Bush) та Дж. Ліклідер (J.C.R. Licklider). Їхні праці стали основою та поштовхом для проведення подальших досліджень. [9, с. 120]

Власне поняття «електронна бібліотека» почало більш-менш конкретизуватися на рубежі 80–90-х рр. XX ст., коли у зв'язку з появою адекватних засобів розрахункової техніки й інформаційних технологій, спроможних забезпечити зберігання, обробку та використання великих масивів різноманітної інформації, більшість країн стали готувати проекти зі створення електронних бібліотек.

Зокрема, в 1971 р. М. Гартон у лабораторії Іллінойського університету (США) було створено проект «Гутенберг» (англ. Project Gutenberg, або PG). Цей проект передбачає оцифрування та збереження в текстовому форматі різних творів світової літератури, переважно це тексти, що перебувають у вільному доступі, тому це зібрання електронних версій книг не порушувало законодавства про авторське право. Більшість текстів були англійською мовою, але траплялися й тексти французькою, німецькою, фінською, нідерландською, російською, каталонською мовою, на санскриті та ін. Багато текстів з цього проекту використовуються проектом Libri Vox для створення аудіоніг. [94, 229]

Сьогодні Бібліотека Конгресу США обслуговує урядові органи, дослідницькі установи, науковців, приватні фірми та промислові компанії, школи. Крім цього, створено спеціальний відділ, який займається оформленням авторських прав (copyright). Оформити авторські права можна через Інтернет, заповнивши відповідний бланк на сайті Бібліотеки Конгресу США.

У 1995 р. було створено Національну федерацію цифрових бібліотек, в яку об'єдналися 15 університетських бібліотек і Бібліотека Конгресу США.

Основною метою такого об'єднання було створення банку даних, який отримав умовну назву «Пам'ять Америки». Це 44 історичні колекції обсягом понад 1 млн документів, які стосуються майже всіх етапів становлення та розвитку США. Необхідно підкреслити той факт, що вже на той час інформаційні технології в США були на досить високому рівні. На жаль, це зібрання містить небагато справді визначних для світової культури пам'яток писемності та друку. У ньому переважають електронні копії фотографій визначних діячів США, архітектурних споруд тощо. [98, с. 9]

Практично в той самий період у США за підтримки Національного наукового фонду США (NSF), Відділу агенції перспективних досліджень у галузі оборони (DARPA) та Національної агенції з аеронавтики і космічного простору (NASA) було створено проект DLI («Ініціатива цифрових бібліотек»). Цей проект значно відрізнявся від проекту Національної федерації цифрових бібліотек. Він мав на меті налагодити більш тісні зв'язки між науковими дослідженнями й інноваційними технологіями. Необхідно зазначити, що DLI передбачав два етапи розвитку. Перший етап, який розпочався в 1994 р. і тривав до 1998 р., мав шість багатогалузевих наукових напрямів, робота яких координувалась одним з шести університетів, визнаних провідними в певному напрямі, на які виділялося 24 млн дол. США, та залучалися значні групи дослідників. Крім того, понад 75 різних організацій США стали партнерами проекту. Серед них були провідні фірми з виробництва комп'ютерної техніки та телекомунікаційного обладнання, навчальні заклади всіх рівнів, бібліотеки, видавничі організації, урядові й державні агенції, професійні асоціації та інші установи, зацікавлені у створенні та підтримці великих сховищ інформації і знань. [3, с.10]

У 1999 р. розпочався другий етап проекту, основною метою якого було розширити використання цифрових бібліотек на всі суспільно значущі сфери діяльності суспільства. Утім результат проекту не виправдав очікування та не

відповідав тому значному обсягу фінансування, яке було виділено. Причиною цього стали обмеження, що випливають з авторського права. Університети, котрі координували проект, створили інформаційні сховища обсягом лише в кілька десятків тисяч документів. [92, с. 229]

У Європі в 1995 р. також робилися спроби створити глобальну мережу електронних бібліотек під егідою Ради Європи та «Великої сімки». Був розпочатий проект *Bibliotheca Universalis*, який мав на меті створити велику систематизовану колекцію наукових знань і забезпечити доступ до неї користувачам через Всесвітню мережу. Для цього провідні бібліотеки країн «Великої вісімки» мали працювати спільно. Втім і цей проект, як і американський проект «Ініціатива цифрових бібліотек», не досягнув вагомих результатів, оскільки також виникали труднощі з авторським правом. [106, с. 23]

Ще в низці країн були започатковані національні програми щодо створення електронних бібліотек, які отримали назви «Пам'ять Іспанії», «Пам'ять світу» (Чеська Республіка), SCRAM (Шотландська мережа ресурсів з культурної спадщини для підтримки освіти, музеїв, архівів і бібліотек), eLib (Великобританія, початок 90-х рр.), проект створення мережі цифрових бібліотек dLibra на базі національної академічної мережі Pioneer (Польща) тощо. Зазвичай такі роботи набували статусу національних програм і міжнародних проектів. [196]

Досить грандіозна програма щодо розробки електронної «Бібліотеки ХХІ ст.» була розпочата в Японії у 1989 р. Для підготовки матеріалів та всієї необхідної документації було створено спеціальне Агентство із впровадження нових інформаційних технологій (ІРА). До його складу увійшли фахівці з Національної парламентської бібліотеки, Центр науково-технічної інформації та сприяння інноваційному розвитку України та інших інформаційних центрів, а також з великих фірм, які працюють на ринку інформаційних технологій

(NEC, Mitsubishi, Fujitsu). У результаті був підготовлений проект електронної бібліотеки Японії в провінції Кансай (500 км від Токіо), для якої було перетворено в електронну форму (переважно у формі зображень) понад 10 млн сторінок різних друкованих видань (книг, журналів, газет, карт та ін.). У березні 1998 р. був підготовлений план реалізації всього проекту електронної бібліотеки Японії до 2003 р. Загальна вартість проекту оцінюється в 500 млн дол. США. [196]

Найбільш вдалим французьким проектом електронної бібліотеки став проект Callica (1997 р.), який розроблявся під керівництвом Національної бібліотеки Франції. У межах цього проекту було оцифровано понад 80 тис. документів загальним обсягом близько 15 млн сторінок. [92, с. 229]

Наведені приклади свідчать про досить стрімкий розвиток системи електронних бібліотек і все більшу їх популярність у суспільстві.

У цей самий період почало не лише конкретизуватися поняття «електронна бібліотека», але й чіткіше визначатися її мета, завдання та функції, проте це привело до однозначного трактування проблеми. Однак, сьогодні поняття «електронна бібліотека» не має чіткого, однозначного визначення і досі точаться дискусії щодо співвідношення таких понять, як «цифрова бібліотека» (digital library) і «віртуальна бібліотека» (virtual library) [97, с. 530].

Своєю чергою, термін «віртуальна бібліотека», на думку К.Ю. Генієвої, використовується для визначення загалу інформаційних джерел, які є доступними через глобальні комп'ютерні мережі, що сукупно утворюють мережу Інтернет [34, с. 3]. Тобто авторка зазначає, що «віртуальна бібліотека» не має єдиного місцезнаходження, її ресурси розподілені по всьому світу. Інформаційний потенціал «віртуальної бібліотеки» перевищує документні ресурси будь-якої книгозбірні та постійно збільшується. Як зазначає дослідник В.О. Фокєєв, «електронна (віртуальна) бібліотека – бібліотека машинозчитуваних носіїв інформації, що функціонує в електронному

середовищі» [169, с. 263]. Вважається, що поняття «віртуальна бібліотека» хоча і звучить гарно, проте нічого не означає, сьогодні воно поступово витісняється з професійного вжитку. Водночас досить активно використовується поняття «цифрова бібліотека». Цей термін був використаний у першій великій програмі зі створення електронних документальних ресурсів, розпочатій у США після відомих ініціатив Гора–Клінтона, крім того, цей термін використовується в Бібліотеці Конгресу США для позначення великомасштабного проекту оцифрування американських історичних документів. Однак в англійській мові не менш широко застосовуються й термін «електронна бібліотека» (electronic library). Термін «електронна бібліотека», якщо порівнювати з терміном «цифрова бібліотека», частіше використовують у Європі, ніж у США [49, с. 336–337]. Під цифровою бібліотекою розуміють бібліотеку, в якій уся інформація зберігається в оцифрованому вигляді, або створена цифровими методами, вся інформація зберігається на дисках, дискетах і не передбачає наявності документів на традиційних носіях. У наведеному визначенні наголошується на технології виготовлення документів [120, с. 14].

На відміну від віртуальної, як зазначає А.Б. Антопольський, електронна бібліотека може розглядатись як зібрання електронних текстів (даних), які належать тій або тій організації (чи певній особі), що виражається в їхньому розміщенні на конкретному веб-сайті, який має постійну адресу в мережі Інтернет. Порівнюючи визначення «електронна бібліотека» та «цифрова бібліотека», Е.Р. Сукіасян зауважує, що термін «електронна бібліотека», вживаний у російському бібліотекознавстві, є більш доцільним з погляду повноти охоплення ознак цієї нової форми бібліотеки [57, с. 13].

Також у літературі на позначення електронних ресурсів використовується терміни «машиночитана бібліотека», «комп'ютерна бібліотека» та «гібридна бібліотека». Під «машиночитаною» («машинозчитуваною») мають на увазі придатність вказаних ресурсів до обробки на персональних комп'ютерах без

будь-якої додаткової підготовки. Однак термін «машиночитана бібліотека», хоча і є найбільш вдалим з технічного боку, проте є найменше вживаним і досить складним для вимови. Об'єднання в сучасній бібліотеці історично традиційних функцій, використання електронних ресурсів і сервісів, а також упровадження нових альтернативних технологій, якісна організація та наявність усіх інформаційних ресурсів – це, на думку науковців, основні ознаки «гібридної бібліотеки».[101] Це свідчить про те, що створення гібридної бібліотеки не розглядається в контексті надання яких-небудь спеціалізованих послуг, а дозволяє змінити погляд власне на ідею бібліотеки, що передбачає надання цифровим і друкованим матеріалам однакового статусу. Тож Т.Г. Кузьмішина зазначає, що в закордонних проектах визнається факт існування гібридної бібліотеки як найбільш ефективної форми існування бібліотеки сьогодні, в якій паралельно використовуються різні джерела інформації, розвивається інтегрована система послуг і технології обслуговування взаємодіють одночасно у двох середовищах – друкованому й електронному [28, с. 5].

Отож сьогодні однозначного застосування термінів на позначення специфічної інформаційної системи не досягнуто, науковці можуть обрати найточніший термін. Утім, як ми вже зазначали вище, уточнення термінології в кожній сфері, особливо у правовій, абсолютно необхідне.

Отже, беручи до уваги зазначене вище, вважаємо, що для позначення сформованої специфічної інформаційної системи більш вдалим є поняття «електронна бібліотека». По-перше, поняття «електронна бібліотека» використовується в спеціальних роботах і популярних статтях. Крім того, «електронні бібліотеки», як і «електронні видання» та інші подібні вислови, використовується в різноманітних контекстах. По-друге, терміноелемент «комп'ютерна бібліотека» та «машиночитана бібліотека» пов'язаний з устаткуванням, «цифрова бібліотека» – зі способом запису інформації,

«онлайнова бібліотека» – з принципом доступу, «віртуальна бібліотека» – заперечує реальність об'єкта, а термін «електронна бібліотека» відбиває всю сукупність зазначених ознак, [91, с. 262] по-третє, термін «електронна бібліотека» вживається в чіному законодавстві України, зокрема в Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології освіти і науки» на 2006-2010 роки» від 07 грудня 2005 р. №1153. Важливо зазначити, що термін «цифрова бібліотека» використовується в іноземних країнах, а термін «електронна бібліотека» – на пострадянському просторі. Саме тому видається доречним вживати термін «електронна бібліотека» [131].

Варто погодитися з думкою В.К. Степанова, що новизна словосполучення «електронна бібліотека» «не має загальнообов'язкового наукового тлумачення. Під електронними (цифровими, віртуальними) бібліотеками дослідники розуміють різноманітний зміст: від простого переліку файлів на будь-якому комп'ютері до загального змістовного наповнення Інтернету» [160, с. 45]. Така ситуація призводить не лише до неоднозначного розуміння діяльності електронних бібліотек, а й значно ускладнює правове регулювання діяльності електронних бібліотек.

Наведемо та проаналізуємо найбільш поширені визначення, запропоновані вітчизняними й іноземними вченими та фахівцями-практиками.

Нині одним з найбільш поширених є визначення електронної бібліотеки, дане Я.Л. Шрайберг: «Електронна бібліотека – це сукупність локальних або розподілених ресурсів, об'єднаних єдиною ідеологією структуризації і доступу» [50, с. 31].

А.І. Земсков і Я.Л. Шрайберг підкреслюють: «...Упредметнена праця професійного бібліотекаря, виражена в селекції, оцінці електронних ресурсів і розробці засобів доступу до них та навігації, як і раніше, становить основу поняття «бібліотека», хоч вона електронна чи традиційна, у визначенні

електронної бібліотеки необхідно згадати не тільки професіоналів, але й кінцевого користувача...» [50, с. 15].

Також поширена думка, що електронна бібліотека становить інтегровану систему, котра дозволяє накопичувати, зберігати й ефективно використовувати різноманітні колекції електронних повнотекстових і мультимедійних документів, які доступні в зручному для користувача вигляді [177, с. 13]. Своєю чергою, В.А. Резніченко, О.В. Захарова та Е.Г. Захарова у своїй статті «Електронні бібліотеки: інформаційні ресурси та сервіси» додають, що, крім електронних документів, об'єктами опрацювання в електронній бібліотеці є також бази даних, мапи, карти користувача, посилання, інші електронні бібліотеки тощо.

На думку П.М. Лаппо та А.В. Соколова, котрі об'єднали спільне в сучасних дослідженнях, присв'ячених електронним бібліотекам [73]:

- електронна бібліотека не є єдиним цілим;
- їй властива технологія для зв'язку ресурсів багатьох електронних бібліотек та інформаційних служб;
- вона складається з багатьох електронних бібліотек й інформаційних служб, «прозора» для кінцевого користувача;
- ціль створення електронної бібліотеки полягає в забезпеченні універсального доступу до даних та інформаційних служб;
- фонди електронної бібліотеки не вичерпуються тільки ідентифікаторами документів – об'єктів, вони містять електронні об'єкти, що не можуть бути представлені чи поширюватися в друкованій формі [73].

Крім цього, П.М. Лаппо та А.В. Соколова як синоніми терміна «електронна бібліотека» використовують терміни «цифрова бібліотека» й «віртуальна бібліотека». Однак, з огляду на форми подання даних, термін «цифрова бібліотека», на їхній погляд, більш точний, аніж «електронна бібліотека», позаяк усі матеріали, що зберігаються в такій бібліотеці,

попередньо так або так оцифровуються, тобто мають цифровий, дискретний характер. Термін «віртуальна бібліотека» підкреслює ту обставину, що за умов цифрового подання інформації та за наявності глобальних комп'ютерних мереж електронні документи можуть бути доступними як у стінах традиційної бібліотеки, так і за її межами. Пошук необхідного документа може вестися практично з будь-якого місця, де є можливість підключитися до глобальної комп'ютерної мережі, тобто частини бібліотеки можуть бути розташовані в різних місцях земної кулі [73].

Свою чергою, Л.Л. Захаров і В.І. Філіппов вживають терміни «електронна бібліотека» та «цифрова бібліотека» як синоніми та не роблять жодних уточнень і розмежувань між ними. Під електронною (цифровою) бібліотекою вони розуміють структуровану колекцію різномірних електронних документів (на відміну від друкованих видань, мікрофільмів та інших носіїв), забезпечених засобами навігації та пошуку й доступних через комп'ютери [47, с. 32]. Інший же вчений, В.П. Леонов, для визначення електронної бібліотеки використовує термін «віртуальна бібліотека» [81, с. 75].

У своїй праці «Існування електронних бібліотек в Україні: сучасність та перспективи» С. Ганінська зазначає, що декілька років тому поняття «електронна бібліотека» використовувалося при визначенні архівної бази, що належала конкретній бібліотеці, проте була збережена не у формі книжок, а на електронних носіях.

За словами директора бібліотеки Ізраїльського технічного інституту Н. Ройтберга, електронна бібліотека «є відображення еволюційних змін інформаційних технологій у бібліотеках традиційних» [50, с. 47].

Думка, що електронні бібліотеки є автоматизованою системою традиційних бібліотек є найбільш поширеною. Більше того, трапляється й твердження, що електронні бібліотеки не тільки є частиною традиційних бібліотек, а й повністю тотожні засобам їх автоматизації, що певною мірою є

помилковим. На відміну, від традиційних бібліотек, основним об'єктом діяльності яких є друковані видання зі всією притаманною їм специфікою зберігання, обробки та використання, електронні бібліотеки акумулюють електронну інформацію, подану у вигляді сукупності даних або електронних документів. Ця інформація за засобами організації, опису, зберігання, за технологією підготовки та використання суттєво відрізняється від друкованої. Отже, різниця між традиційними бібліотеками з автоматизованими бібліотечно-інформаційними системи та електронними бібліотеками полягає в такому:

- різні види носіїв інформаційної продукції (тверді та машинозчитувані) та певною мірою різний її видовий склад;

- технологічні засоби формування (комплектування) інформаційної продукції, а також склад засобів, використовуваних для її зберігання та надання користувачам;

- характер цілей і розв'язуваних завдань з обслуговування користувачів;

- організаційні форми створення та функціонування. Ця ознака є доволі суттєвою, так, традиційні бібліотеки є юридичними особами чи структурними службами організацій (фірм, підприємств), до складу яких вони належать. Вони мають професійний штат співробітників і призначенні обслуговувати літературою певний контингент читачів. Електронні ж бібліотеки створюються чи можуть створюватися в рамках організацій будь-якого виду, що мають власні інформаційні ресурси, які вони зацікавлені та здатні надати в доступ користувачам через Інтернет або спеціалізовані телекомунікаційні мережі. При цьому основний склад виконавців, які підтримують роботу електронних бібліотек, переважно професійно неорієнтований на виконання бібліотечних та інформаційних завдань, вони є для них додатковими або тимчасовими;

- різні права власності на інформаційну продукцію, а також на її копіювання та розповсюдження – електронні бібліотеки користуються такими

правами в силу специфіки документів і даних, якими вони володіють і надають у доступ, традиційні бібліотеки правами власності на літературу, наявну в органів, зазвичай, не володіють;

-різні способи звернення користувачів до ресурсів і послуг цих бібліотек, а також використовуваних для цього засобів. Так, щоб отримати потрібну літературу читач звичайної бібліотеки, зазвичай, приходить в неї. Він є постійним користувачем її послуг і для звернення до ресурсів бібліотеки власних програмно-технічних засобів йому не потрібно. Пошук потрібної йому літератури він здійснює в цілком звичному для нього електронному каталозі та за необхідності може скористатися допомогою співробітника бібліотеки. [27]

З викладеного вище, помітно, що традиційні й електронні бібліотеки як об'єкти інформаційної інфраструктури суспільства та проектування мають суттєві відмінності. Ці відмінності стосуються більшості організаційно-технологічних принципів побудови традиційних і електронних бібліотек, а також засобів їх програмного, технічного, інформаційного та лінгвістичного забезпечення. [117, с. 90]

Однак, попри такі розбіжності, поєднання різних форм обслуговування на базі різних фондів, як традиційних, так і електронних, може дати значний позитивний ефект. Утім очевидним є той факт, що досвід, накопичений традиційними бібліотеками, може стати у пригоді при проектуванні та експлуатації електронних бібліотек.

Основою, що поєднує традиційні й електронні бібліотеки, є принцип обслуговування користувачів професійним, спеціально підготовленим бібліотечним персоналом, котрий піклується про вибір ресурсу, його схоронність, забезпечує його доступність і готовий надати допомогу читачеві (користувачеві).

Більше того, на всі електронні бібліотеки та їхні інформаційні ресурси поширюються вимоги, що характерні для бібліотек як суб'єктів традиційної бібліотечно-інформаційної інфраструктури суспільства.

Однак необхідно зазначити, що бібліотечні установи не є єдиними та всеохопними системами зберігання та поширення інформації.

Вільям Армс пропонує таке інформаційне визначення поняття «електронна бібліотека»: «керована колекція інформації разом з відповідними сервісами, при цьому інформація зберігається в цифрових форматах і є доступною в мережі». Ключовою частиною цього визначення є слово «керована». Потік даних, які передаються із супутника на Землю, ще не є бібліотекою. Ті ж самі дані, організовані в певну систему, стають колекцією електронних бібліотек [9, с. 11]. Як видається, це визначення є досить вдалим, однак віддалені ресурси навряд чи можуть стати частиною якоїсь електронної бібліотеки, тому що вони так само можуть вважатися й складовою частиною іншої електронної бібліотеки.

Справді, останнім часом будь-яку базу даних починають розглядати як електронну бібліотеку. Таке уявлення суттєво звужує поняття «електронна бібліотека», перетворюючи його фактично на нове уявлення про вже відомі сутності. Наголос при цьому роблять на програмних і технічних питаннях, особливо на масштабованості, розподіленості й інтероперабельності. Безсумнівно, ці проблеми посідають особливе місце в дослідженні питання електронної бібліотеки, проте ними не вичерпується [9, с. 12]. Зауважимо, в такому підході залишаються в тіні чи зовсім ігноруються питання інформаційного змісту, наприклад: що є основним інформаційним об'єктом, як працювати з об'єктами, що змінюються в часі, як їх описувати тощо. Не враховується також той факт, що електронна бібліотека, навідміну ві бази дани, є комунікативною системою. Як зазначає В. Армс, більшість людей не погоджуються розглядати базу даних фінансових записів компанії як

електронну бібліотеку, хоча сукупність такої інформації щодо багатьох компаній уже є частиною електронної бібліотеки.

Отже, на наш погляд, база даних і електронна бібліотека за своєю сутністю є різними поняттями. Своєю чергою, бази даних є основним інформаційним ресурсом електронних бібліотек. Бібліотека при цьому відіграє роль їх створювача (центру-генератора баз даних, центру обробки бази даних) або користувача чи інформаційного брокера, якщо забезпечує посередницькі послуги до віддаленого ресурсу. Згідно із законом України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. база даних – «...сукупність творів, даних або будь-якої іншої незалежної інформації у довільній формі, в тому числі – електронній, підбір і розташування складових частин якої та її упорядкування є результатом творчої праці, і складові частини якої є доступними індивідуально і можуть бути знайдені за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних засобів (комп'ютера) чи інших засобів» [121] та законом України «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеогам, комп'ютерних програм, баз даних» від 23 березня 2000 р. база даних розглядається як «...сукупність даних, матеріалів або творів у формі, яку читає машина». В основу цього положення покладено Директиву Ради Європейського Співтовариства від 13 грудня 1990 р., але такий підхід не охоплює всього комплексу складових бази даних. [140]

Нині в цьому контексті актуальним видається прийняття окремого закону, що відповідатиме рекомендаціям Європейського парламенту від 23 липня 1993 р. Європарламент уточнює, що база даних означає комплект упорядкованих праць або інших матеріалів, які зберігаються та доступні за допомогою електронних засобів, а також матеріалів, необхідних для оперування базами даних, таких як тезаурус, індекс або система для одержання чи надання інформації. Згідно з цими положеннями країни-учасниці будуть охороняти бази даних авторським правом як зібрання (колекції, комплекти), що зафіксовано п.

5 ст. 2 Бернської конвенції. Бази даних можуть бути захищені авторським правом, якщо вони оригінальні та становлять зібрання праць або матеріалів, які з огляду на їх упорядкування, добір або розміщення є авторським інтелектуальним твором. Жоден інший критерій не може використовуватися для визначення законності надання базам даних права такого захисту [37].

Як зазначає К.В. Вігурський, фахівці ІТ-технологій під назвою «електронна бібліотека» найчастіше розуміють сховище електронних текстів книг в Інтернеті чи наявні інтернет-портали, що акумулюють інформацію про інтерактивні ресурси в мережі. [37]. Однак уявлення про електронну бібліотеку як колекцію будь-якої інформації в електронній формі й у світовій мережі Інтернет є помилковим і позбавляє його системності. Важливо при цьому зазначити, що не будь-яке зібрання чи колекція книг може розглядатись як бібліотека. За такого підходу часто забувають про точно визначену стратегію формування й розвитку інформаційного фонду, про каталогізацію та опис інформаційних об'єктів і низку інших питань. [98, с. 532] Безперечно, будь-яка електронна бібліотека є колекцією інформаційних об'єктів, однак зворотнє твердження є помилковим. Крім цього, таке трактування електронної бібліотеки є дещо гібридним, недифереційним поняттям, яке покриває велику кількість розрізнених явищ. До них належать як зібрання різноманітних матеріалів в електронній формі, так і списки гіперпосилань на такі зібрання чи матеріали.

Тенденція застосовувати поняття «електронна бібліотека» до зібрання матеріалів будь-якого типу могла би бути правомірною за умови диференціації їх типів. Наприклад, можна було б залишити поняття «бібліотека» лише для тих колекцій, котрі містять переважно текстові матеріали – байдуже, у вигляді простого чи розміченого тексту або у вигляді графічних файлів, тобто посторінково сканованих книжок й інших друкованих матеріалів. Тоді до зібрань іншого типу можна було б застосовувати більш специфічне позначення:

«аудіотека» (для аудіозаписів), «відеотека» (для кіно- та відеодокументів), «пінаотека» (для зображень), «медіотека» (для будь-яких нетекстових матеріалів). Однак реалізація такого підходу зіштовхується із серйозними труднощами, пов'язаними з тим, що в електронному середовищі традиційна бібліотека припиняє свою роботу, бо на передній план виходить поняття мультимедійності, коли в рамках одного документу чи середовища загалом об'єднуються чи змішуються матеріали різних типів (текст, зображення, звук, відео тощо). Крім цього, розподіл за матеріалом втрачає суть і тому практично до будь-якого електронного об'єкта придатні одні й ті ж методи редагування/модифікації (копіювання, вставка, морфінг тощо).

Отже, в більшості вищезазначених визначень робиться акцент на технологічних аспектах формування та діяльності електронних бібліотек. Однак поряд з ними запропоновані й визначення, в яких закладений один з найважливіших принципів Загальної декларації прав людини, а саме право людини на доступ до інформації. Прикладом такого визначення поняття «електронна бібліотека» є визначення, запропоноване В.А. Рєзніченко: «електронна бібліотека – це розподільча інформаційна система, що дозволяє надійно зберігати і ефективно використовувати різноманітні колекції електронних документів (текст, графіка, аудіо, відео, тощо) в зручному для користувачів вигляді через глобальну інформаційну мережу передачі даних» [30, с. 17–18]. Ще одним прикладом слугує визначення М.Ю. Кадемія, відповідно до якого поняття електронної бібліотеки – це [120, с. 99–100].:

- сукупність електронних книг, які розміщені на одному чи декількох мережевих серверах;

- програмний комплекс, що забезпечує можливість накопичення та надання користувачеві на основі засобів інформаційно-комунікаційних технологій повнотекстових електронних інформаційних ресурсів, забезпечений власною системою документування і безпеки [120, с. 99–100].

У вищезазначених визначеннях акцент робиться не на технологічних аспектах створення й діяльності електронної бібліотеки, а на ефективному та зручному використанні інформації користувачами такої бібліотеки, відображуючи таким чином основне право людини на доступ до інформації. Цей принцип відображено й визначенні Ле Хоай, А.Ф. Тузовського, які під електронними бібліотеками розуміють інформаційні системи, що дозволяють автоматизувати роботу користувачів з електронними ресурсами, такими як документи, зображення, аудіо- та відеофайли тощо [83, с. 36] та у визначенні А.І. Земського: «Електронна бібліотека – це створена на професійній основі тематично орієнтована (або організована іншим чином) система доступу до видалених або локальних електронних ресурсів, здатна обслуговувати електронними ресурсами і та спеціалізованою допомогою локальних або віддалених (видалених) користувачів» [50, с. 12].

У цьому визначенні під системою доступу мають на увазі [50, с. 12]:

- власне електронні ресурси – як локальні, так і віддалені;
- системи індексації ресурсів, навігації та пошуку;
- наявність кваліфікованого бібліотечного персоналу, що здатний надати допомогу при пошуку ресурсу;
- наявність місць для користувачів, обладнаних засобами телекомунікації і візуалізації інформації.

Це визначення відображає істотну різницю між традиційними й електронними бібліотеками. А електронні бібліотеки постають як певне сучасне продовження міжбібліотечного абонементу, проте вже з виходом не лише на інші бібліотечні колекції, а й на значно більше коло постачальників інформації – архіви, музеї, видавництва, приватних осіб тощо. Електронні бібліотеки працюють не лише з наявними електронними ресурсами (локальними чи віддаленими), але може широко використовувати технологію «конверсії за

замовленням» наявного друкованого матеріалу в електронний формат і подальше використання користувачів електронним ресурсом.

У проекті Концепції нового інтегрованого ресурсу – електронної бібліотеки «Культура України», затвердженого наказом Міністерства культури України від 29 листопада 2011 р. №1094/0/16-1 запропоновано таке визначення терміна «електронна бібліотека»: це комплексна інформаційна система, в якій документи зберігаються та можуть використовуватися в машинозчитуваний (електронній) формі, програмними засобами забезпечується єдиний інтерфейс доступу з однієї точки до електронних документів, які містять тексти та зображення. База даних електронної бібліотеки може складатися з різноманітних електронних колекцій документів. [146]

Намагаючись дати чітке й однозначне визначення поняттю «електронна бібліотека», ми, на жаль, не можемо дозволити собі механічно додати прикметник «електронна» до відомого визначення поняття «бібліотека», зокрема й до визначення, закріпленого в ст. 1 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 27 січня 1995 р. Бібліотека – інформаційний, культурний, освітній заклад (установа, організація) або структурний підрозділ, що має впорядкований фонд документів, доступ до інших джерел інформації та головним завданням якого є забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів бібліотеки [124]. Однак, даний Закон не враховує такий значущий в даний час напрямок в діяльності бібліотеки як забезпечення можливості користування фізичними та юридичними особами бібліотечними фондами, представленими в електронному вигляді при одночасному забезпеченні дотримання прав і законних інтересів авторів. Важливо зазначити, що колекції документів в електронній формі сьогодні створюються різними організаціями у самих різних напрямках діяльності з метою забезпечення своєї власної роботи і комерційного використання інформаційного продукту. [97, с. 103] Однак,

далеко не всі зібрання документів або інформаційних ресурсів можуть бути названі бібліотеками, що впливає із самого визначення «бібліотечна справа», під яким законодавство розуміє «галузь інформаційної, культурної, освітньої діяльності суспільства, що включає створення і розвиток мережі бібліотек, формування та обробку бібліотечних фондів, організацію бібліотечного, інформаційного та довідково-бібліографічного обслуговування користувачів бібліотек, підготовку бібліотечних кадрів, наукове та методичне забезпечення розвитку бібліотек». Отже, мова йде про особу або організацію, що професійно займається бібліотечною справою, орієнтує свою діяльність на широке коло користувачів із дотриманням усіх правил, передбачених законодавством. [96, с. 551-552]

Таким чином, поняття «електронна бібліотека» не має законодавчого визначення. Чинні законодавчі норми часто не можуть забезпечити адекватного правового регулювання відносин, які виникають з приводу тих або тих нововведень і повсякчас виникають у різних сферах людської діяльності. Визначення поняття «бібліотека», закріплене в ст. 1 Закону України «Про бібліотеку і бібліотечну справу, не містить актуальну характеристику діяльності цієї установи та вимагає корегування. У чинному визначенні не враховано такий важливий на сьогодні напрям діяльності бібліотеки, як забезпечення можливості користування фізичним та юридичним особам бібліотечним фондом, представленим в електронному вигляді, при одночасному забезпеченні дотримання прав і законних інтересів авторів творів [124].

Однак спрощений підхід до визначення поняття «електронна бібліотека» при цьому неможливий, оскільки функції електронної бібліотеки, зазвичай, відрізняються від функцій традиційних бібліотек. Більше того, як ми вже зазначали, електронна бібліотека є окремим суб'єктом, не еквівалентним ні за функціями, ні за статусом бібліотеці традиційній. З формального боку нині істотна частина електронних ресурсів є копією друкованих версій, фактично

електронна колекція в більшості випадків – це колекція копій, а не оригіналів, не першоджерел. Хоча на сьогодні ця ситуація поступово змінюється й до електронної бібліотеки все частіше потрапляють першоджерела.

Отже, у вищезазначеному ми можемо простежити певну неоднозначність визначення поняття «електронна бібліотека». Не можна не погодитися з В.К. Степановою, що новизна словосполучення «електронна бібліотека» «не має усталеного наукового тлумачення. Під електронними (цифровими, віртуальними тощо) бібліотеками дослідники розуміють різноманітний зміст: від простого переліку файлів на будь-якому комп'ютері до загального змістовного наповнення Інтернету» [160, с. 45]. Така ж неоднозначність характерна і для поняття «Інтернет», з одного боку, – це гігантське сховище електронних ресурсів, а з другого, – телекомунікаційне середовище, що забезпечує пошук і доставку цих ресурсів користувачу.

І важливим інструментом забезпечення доступу до соціально значущої інформації (передусім наукового, освітнього та культурного характеру) є електронна бібліотека, тобто «розподілена інформаційна система, що дає змогу надійно зберігати й ефективно використовувати різноманітні колекції електронних документів (текст, графіку, аудіо, відео тощо), поданих у вигляді цифрових наборів даних, через глобальні мережі передачі даних у зручному для кінцевого користувача вигляді» [163, с. 325].

Корисною для розуміння фундаментальної ролі електронних бібліотек може виявитися різниця в кінцевому призначенні електронних ресурсів: або мова йде про нові інструменти для вдосконалення доступності до вже наявних друкованих чи інших фондів (оцифрованих версій традиційних колекцій), або за допомогою електронних бібліотек розкривається зовсім інший світ за межами певної бібліотечної будівлі.

Отож найбільш поширені уявлення про електронні бібліотеки можна об'єднати в три групи [93, с. 103]:

- автоматизація традиційних бібліотек;
- використання баз даних в Інтернеті;
- колекція будь-якої інформації в електронній формі та в мережі Інтернет.

Так, А.І. Земсков і Я.Л. Шрайберг пропонують власну класифікацію умов створення електронної бібліотеки, а саме електронна бібліотека може створюватись як [51, с. 332–333]:

- як організована та структурована сукупність електронних ресурсів, яка належить будь-якій організації чи консорціуму та не пов'язана з традиційними бібліотеками. Він наводить приклади таких електронних бібліотек: електронна бібліотека статистичних даних Державного комітету зі статистики Російської Федерації; електронна бібліотека повних текстів газет компанії «Інтегрум-Техно»; електронна бібліотека інформаційно-правового консорціуму «Кодекс» тощо. В Україні також є подібні електронні бібліотеки;

- як інформаційна технологія в традиційній бібліотеці, що є одним з компонентів системи її автоматизації. Наприклад, електронна бібліотека авторефератів дисертацій, захищених на території України, розміщена на сайті Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського та підтримується відповідним персоналом;

- як спеціально створена та реорганізовувана електронна бібліотека замість традиційної, тобто традиційна бібліотека переводить всі документи свого фонду в електронну форму й відтак комплектує чи створює тільки електронні документи. Друга модель – новостворена бібліотека, що початково не формує фонд друкованих та інших неелектронних носіїв і збирає тільки електронні документи. Таким шляхом сьогодні пішла велика кількість новостворюваних бібліотек фірм, корпорацій, банків, правлячих структур, засобів масової інформації [49, с. 332–333].

У своїй статті «Електронна бібліотека як інструмент створення єдиного інформаційного простору» Т.Ф. Берестова виділяє два типи електронних

бібліотек. Перший тип електронної бібліотеки є органічним продовженням і перспективою розвитку традиційної бібліотеки, що працює з документами та не виділяє з них зміст. За словами В.А. Глухова, О.Л. Голіценої та Н.В. Максимової, це «класичні автоматизовані інформаційно-пошукові чи інформаційно-бібліотечні системи, що беруть початок від бібліотечних систем, інформаційний вхід у які реалізується через додаткові (додаткові щодо текстів документів) довідкові структури» [178, с. 6]. Так реалізується концепція локалізованої електронної бібліотеки. Вона може існувати у формі автономної електронної мережі. Первинні електронні документи такої бібліотеки можуть бути розподілені в обмеженому фізичному просторі традиційної бібліотеки, проте є ймовірність їх видалення. При існуванні документного бібліотечного фонду в мережевому режимі документи можуть змінюватися, що породжує особливі складності їх обліку, пошуку та відображення в навігаційно-пошуковому апараті. У цих електронних бібліотеках «відтворюється технологія пошуку, що передбачає традиційні правила та прийоми пошуку інформації в умовах паперової бібліотеки, де пошук починається з класифікаційної схеми, покажчика чи каталогу й далі через бібліографічні описи приводить до першоджерела» [178, с. 3]. У них оцінка віддалених документів користувачем здійснюється через бібліографічний запис або метадані.

Електронна бібліотека, що виникла в результаті нагальної потреби в спеціально перероблених джерелах, що сприяло створенню гіпертекстових систем. «Гіпертекстові системи дозволяють більш цілеспрямовано (хоча лише в рамках певного, поточного документа) керувати переходом до наступного документу завдяки контекстній визначеності посилання» [178, с. 7]. Другий варіант електронної бібліотеки передбачає розподіл інформаційних компонентів: «...Розподілені компоненти перебувають у різному стані, на взаємно віддалених обчислювальних системах, взаємодіють на рівні мережного протоколу та функціонують під управлінням різних програмних засобів» [178,

с. 3]. Впровадження цієї «нової технології, заснованої на насиченні певного документу посиланнями та прийнятними обсягами словників, індексуючи всі чи деякі документи» [178, с. 7].

Функціонування електронних бібліотек другого типу технічно цілком можливо, тільки необхідність у таких системах необхідно порівнювати з витратами на їх створення. Цілком імовірно, що для обслуговування кількох категорій споживачів, які мають визначені цілі, часто можна обійтися без розробки та реалізації таких дорогих проектів. [19, с. 8-10]

Тож спеціалісти Університету Бар-Ілан у місті Рамат Ган (Ізраїль) Т. Шарон і А. Франк запропонували згрупувати всі бібліотеки світу в три групи [19, с. 8-10]:

- аналогові (паперові) бібліотеки – класичні традиційні бібліотеки з друкованими фондами та картковими каталогами;

- автоматизовані бібліотеки – традиційні бібліотеки, що мають комп'ютерний електронний каталог і систему автоматизації;

- електронні (цифрові) бібліотеки – автоматизовані бібліотеки, в яких значна частина інформації та документів зберігається в електронному форматі.

Отже, на сьогоднішній день електронні бібліотеки можна класифікувати за такими критеріями [63, с. 39]:

-за умовами створення:

- а) електронна бібліотека як організована та структурована сукупність електронних ресурсів, яка належить будь-якій організації чи консорціуму та не пов'язана з традиційними бібліотеками;

- б) інформаційна технологія в традиційній бібліотеці, що є одним з компонентів її системи автоматизації;

- в) спеціально створена та реорганізовувана електронна бібліотека замість традиційної, тобто коли традиційна бібліотека переводить усі документи свого

фонду в електронну форму та надалі подальшому комплектує чи створює тільки електронні документи;

- *за сферою існування:* а) автоматизація традиційних бібліотек; б) використання баз даних в Інтернеті; в) комплектація будь-якої інформації в електронній формі та в мережі Інтернет;

- *за типами:* а) електронні бібліотеки як органічне продовження, перспектива розвитку традиційної бібліотеки, що працює з документами та не виділяє з них зміст; б) електронна бібліотека, що виникла в результаті нагальної потреби в спеціально перероблених джерелах, що сприяло створенню гіпертекстових систем;

- *за функціональною спрямованістю:* а) електронні бібліотеки загального характеру – зберігають інформаційні ресурси з багатьох напрямів знань і використовують переважно мінімальний інструментарій, що забезпечує реалізацію стандартних функцій інформаційної системи; б) спеціалізовані електронні бібліотеки – зберігають і надають доступ до інформаційних ресурсів певної предметної галузі. Вони багатофункціональні та, поряд з набором стандартних послуг, надають можливість нетрадиційного характеру обробки, задоволення специфічних вимог (зберігання результатів і архівів експериментів, підтримка часових та просторових характеристик даних, спеціальні форми завдання вхідних і вихідних даних – картографічні, графічні, оцифровані фотографії, звукозаписи тощо) [63, с. 39].

Своєю чергою, такий учений, як Ю. В. Нахрін, у своєму дисертаційному дослідженні «Електронна бібліотека як форма побутування бібліотеки в інформаційному суспільстві», вивчаючи сервіси середовища Інтернету та можливості їх використання в електронних бібліотеках дійшов висновку, що послуги електронних бібліотек можна розділити на три види [103]:

- традиційна складова послуг бібліотек;

- компонента, що з'явилася з початком використання комп'ютерних програмно-технічних засобів, телекомунікацій і технологій, що охоплює сервіси Інтернету;

- гармонійне поєднання можливостей двох попередніх – гібрид.

Як зазначає Н.С. Прилуцька, нині існує велика кількість систем у галузі електронних бібліотек, які варіюють від систем репозиторій (сховищ) до складних систем, заснованих на нових технологіях. Аналіз бібліотечних систем показує їх різноманітність на декількох рівнях: на рівні інформаційної моделі, котру вони забезпечують; на рівні архітектури, яку ці системи підтримують; на рівні підтримки користувачів (і груп користувачів); на рівні функціональних можливостей електронних бібліотек [119, с. 131].

Стрімкий розвиток електронних цифрових технологій значною мірою змінив напрям діяльності бібліотек і радикально змінив погляд на бібліотеку в сучасному світі. Усе частіше в наукових джерелах використовують поняття «електронні інформаційні ресурси», «цифрові документи», «електронні бібліотеки».

Нові системи електронних бібліотек, що існують у наш час, характеризуються такими ключовими особливостями [60, с. 32–48]:

- по-перше, інформаційні системи, тобто системи збереження, обробки та передавання даних;

- по-друге, це системи, що підтримують саме електронні документи (ресурси) різного типу;

- по-третє, важливим моментом сучасного поняття електронної бібліотеки є те, що такі системи працюють у глобальних інформаційних мережах передавання даних. [60, с. 32–48]

Основним принципом, відповідно до якого головною відмінністю електронної бібліотеки від інших видів інформаційних систем, є її здатність накопичувати та використовувати (наприклад поширювати) дані у вигляді

документів. З огляду на новизну цього поняття ще немає загальновизнаного визначення, проте можна виділити декілька ключових ознак електронних бібліотек [183]:

- електронна бібліотека є комп'ютерною системою, керування ресурсами в ній здійснюється за допомогою додатків, які працюють на комп'ютері; система перебуває у всесвітньому інформаційному просторі – взаємодія із системою можлива через мережу на будь-якому рівні (користувальницькому, службовому, адміністративному);
- система зберігає не тільки дані (тобто документи), але й метадані, тобто «дані про дані» (про зміст документів і їхніх структури);
- система зберігає дані різного типу (текст, зображення, відео) та може подавати дані в різних форматах (HTML, PDF та ін.);
- дані зберігаються в структурованому та систематизованому вигляді; система каталогізує всю збережену в ній інформацію за єдиним уніфікованим форматом;
- можливі різні способи доступу до даних – перегляд, пошук, імпорт, експорт.

Різні погляди на поняття «електронна бібліотека» зумовлюють і різні його тлумачення. Так М.Ю. Кадемія дає такі його визначення [119, с. 133]:

- сукупність електронних книг, які розміщені на одному чи декількох мережевих серверах;
- програмний комплекс, який забезпечує можливість накопичення та надання користувачеві на основі засобів інформаційно-комунікаційних технологій повнотекстових електронних інформаційних ресурсів, забезпечений власною системою документування й безпеки.

На основі проведеного структурного аналізу наявних визначень Н. С. Прилуцька зазначає: переважна більшість науковців вважає, що електронна бібліотека – це інформаційна система. У більшості визначень ідеться про те,

що електронна бібліотека – це впорядкований фонд електронних документів, насамперед, текстових, який реалізується у вигляді складних бібліотечно-інформаційних систем. Наступну ознаку електронних бібліотек характеризують такі елементи визначень, як єдина ідеологія структуризації та доступу; комплекс програмно-технологічних засобів, які реалізують функції створення, використання та зберігання фонду; єдиний інтерфейс доступу, що забезпечується програмними засобами з єдиного пункту за допомогою глобальної інформаційної мережі. Серед цих понять найбільш широким є поняття «структуризація та доступ», яке передбачає як організацію фонду електронних бібліотек за певною методикою, так і доступність його через телекомунікаційні мережі. [119, с. 133]

Отже, як бачимо, через відсутність єдиного розуміння сутності електронної бібліотеки виникають і певні труднощі навколо класифікації електронних бібліотек за видами. Пропонується класифікувати електронні бібліотеки за такими критеріями: 1) за суб'єктом створення: електронні бібліотеки, створені фізичними особами, державними установами та приватними установами; 2) за способом доступу: відкриті; закриті; платні та безоплатні; 3) за функціональною спрямованістю: електронні бібліотеки загального характеру та спеціалізовані електронні бібліотеки; 4) за змістовною складовою: прості та складні.

На основі вишевикладеного вважається доречно визначити специфічні ознаки електронних бібліотек, зокрема:

- електронна бібліотека містить у своїй фондах різноманітні колекції оцифрованих та цифровізованих творів;
- електронна бібліотека представляє собою комунікаційну систему, що забезпечує збирання, пошук, оброблення та пересилання інформації, а отже є специфічною інформаційною системою;

- орієнтує свою діяльність на широке коло користувачів через глобальні мережі передачі даних;
- електронна бібліотека є ширшим поняттям ніж база даних, в свою чергу база даних, а в деяких випадках їх сукупність, є складовою частиною електронних бібліотек;
- електронна бібліотека може створюватися як в межах традиційної бібліотеки так і окремо від неї, як державними, так і приватними установами, організаціями, а також фізичними особами;
- електронна бібліотека є окремим суб'єктом, не еквівалентним ні за функціями, ні за статусом бібліотеці традиційній;
- більшість електронних бібліотек при своїй діяльності використовують мережу Інтернет;
- діяльність електронних бібліотек підпадає під правову регламентацію норм авторського права та суміжних прав.

Отже, під електронною бібліотекою в межах цього дослідження пропонується розуміти розподільну інформаційну систему, що містить, накопичує, зберігає різні колекції оцифрованих і цифровізованих творів та орієнтує свою діяльність на широке коло користувачів через глобальні мережі передачі даних, здійснюючи їх обслуговування з дотриманням норм чинного законодавства. Запропоновано зазначене поняття закріпити в ст. 1 Закону України «Про бібліотеку і бібліотечну справу».

Висновки до розділу 1:

1. У законодавстві України відсутні спеціальні нормативно-правові акти щодо створення та діяльності електронних бібліотек. Основними нормативно-правовими актами, що забезпечують діяльність електронних бібліотек, є ЦК України, Закон України «Про авторське право і суміжні права» в частині формування фондів електронних бібліотек та Закон України «Про бібліотеки і

бібліотечну справу» в частині регулювання діяльності електронних бібліотек, які створюються як юридичні особи або при традиційних бібліотеках. По-третє, термін «електронна бібліотека» вживається в чинному законодавстві України, зокрема в Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології освіти і науки» на 2006-2010 роки» від 07 грудня 2005 р. №1153. Необхідно зазначити, що термін «цифрова бібліотека» використовується в іноземних країнах, а термін «електронна бібліотека» – на пострадянському просторі. Саме тому видається доречним вживати термін «електронна бібліотека».

2. Електронні бібліотеки можна класифікувати за такими критеріями: 1) за суб'єктом створення: електронні бібліотеки, створені фізичними особами, державними установами та приватними установами; 2) за способом доступу: відкриті; закриті; платні та безоплатні; 3) за функціональною спрямованістю: електронні бібліотеки загального характеру та спеціалізовані електронні бібліотеки; 4) за змістовною складовою: прості та складні.

3. Електронна бібліотека має такі специфічні ознаки: електронна бібліотека містить у своїх фондах різноманітні колекції оцифрованих та цифровізованих творів; електронна бібліотека представляє собою комунікаційну систему, що забезпечує збирання, пошук, оброблення та пересилання інформації, а отже є специфічною інформаційною системою; орієнтує свою діяльність на широке коло користувачів через глобальні мережі передачі даних; електронна бібліотека є ширшим поняттям ніж база даних, в свою чергу база даних, а в деяких випадках їх сукупність, є складовою частиною електронної бібліотеки; електронна бібліотека може створюватися як в межах традиційної бібліотеки так і окремо від неї, як державними, так і приватними установами, організаціями, а також фізичними особами; електронна бібліотека є окремим суб'єктом, не еквівалентним ні за функціями, ні за статусом бібліотеці традиційній; більшість електронних бібліотек при

своїй діяльності використовують мережу Інтернет; діяльність електронних бібліотек підпадає під правову регламентацію норм авторського права і суміжних прав.

4. Під електронною бібліотекою в межах цього дослідження слід розуміти розподільну інформаційну систему, що містить, накопичує, зберігає різні колекції оцифрованих і цифровізованих творів та орієнтує свою діяльність на широке коло користувачів через глобальні мережі передачі даних, здійснюючи їх обслуговування з дотриманням норм чинного законодавства. Запропоновано зазначене поняття закріпити в ст. 1 Закону України «Про бібліотеку і бібліотечну справу».

5. Ототожнення електронних бібліотек з традиційними бібліотеками, базами даних та мережею Інтернет є помилковим. Відмінності між традиційними бібліотеками з автоматизованими бібліотечно-інформаційними системами та електронними бібліотеками полягають у наступному: різні види носіїв інформаційної продукції (тверді та машинозчитувані) та певною мірою різний її видовий склад; різні технологічні засоби формування (комплектування) інформаційної продукції, а також склад засобів, які використовуються для її зберігання та надання користувачам; різний характер цілей і розв'язуваних завдань з обслуговування користувачів; різні організаційні форми створення та функціонування тощо.

База даних і електронна бібліотека за своєю сутністю є різними поняттями. Бази даних є основним інформаційним ресурсом електронної бібліотеки, яка виступає їх створювачем (центром-генератором бази даних, центром обробки бази даних) або користувачем чи інформаційним брокером, що забезпечує посередницькі послуги до віддаленого ресурсу.

Визначення електронної бібліотеки як колекції будь-якої інформації в електронній формі та мережі Інтернет є помилковим, оскільки позбавляє зазначену бібліотеку системності. Не будь-яке зібрання чи колекція книг може

розглядатись як електронна бібліотека. При такому підході не враховується точно визначена стратегія формування та розвитку інформаційного фонду, каталогізація, опис інформаційних об'єктів та низка інших питань. Будь-яка електронна бібліотека є колекцією інформаційних об'єктів, однак зворотнє є помилковим.

6. Діяльність електронних бібліотек частково регулюється Законом України «Про авторське право і суміжні права», однак умови ст. 22 Закону щодо вільного відтворення бібліотеками та архівами примірників твору репрографічним способом не поширюються на електронне відтворення, а, отже, дана стаття не може бути застосована до діяльності електронних бібліотек.

7. Вважається, що бібліотеки та різноманітні установи України, що створюють електронні бібліотеки мають кілька шляхів виходу із ситуації обмеження своїх повноважень щодо формування електронних бібліотек: укладання договорів із суб'єктами авторських прав; запровадження ліцензій Creative Commons, за допомогою яких автори та правоволодільці дозволяють вільно розповсюджувати свої твори, а користувачі можуть легально їх використовувати; інтеграція в межах електронної бібліотеки нових файлів з повними текстами документів і гіперпосилань на електронні документи, що вже представлені в мережі.

8. Пропонується законодавчо закріпити поняття «оцифрування», «цифровізація», «обов'язковий примірник електронного видання».

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ У ЦИФРОВІЙ ФОРМІ ЕЛЕКТРОННИМИ БІБЛІОТЕКАМИ

2.1. Види та форми творів в електронних бібліотеках

Сучасна електронна бібліотека може містити велике розмаїття об'єктів права інтелектуальної власності. Це зумовлено тим, що електронні бібліотеки мають низку принципових переваг, серед яких широкі можливості для роботи з інформацією, насамперед про можливість здійснювати інформаційний пошук.

Звернення до класифікації об'єктів у дисертаційному дослідженні пов'язане з необхідністю встановлення особливостей поповнення фондів електронними бібліотеками, встановлення особливостей творів, які використовуються електронними бібліотеками, розмежувати поняття «форма твору», «електронний документ» і «електронне видавництво».

Об'єкти, що розміщуються в електронних бібліотеках, можна класифікувати за кількома ознаками [61, с. 261].

За формою власності [61, с. 261]:

- документи, що надходять або надаються електронній бібліотеці особами, які мають на них майнові права інтелектуальної власності (авторами й іншими правовласниками);
- документи, створені працівниками традиційних бібліотеки під час виконання наукових досліджень або співробітниками організації, при якій функціонує електронна бібліотека (службові твори);
- документи, на які закінчився строк охорони авторського права (суспільне надбання);
- документи, що не є об'єктами авторського права (твори народної творчості; офіційні документи політичного, законодавчого, адміністративного

характеру, видані органами державної влади в межах їхніх повноважень (закони, укази, постанови, судові рішення та їх офіційні переклади тощо) [61, с. 261].

За джерелами формування [61, с. 261]:

- електронні документи, що надходять до електронних бібліотек як обов'язковий безоплатний примірник вітчизняних документів галузевої тематики;

- електронні аналоги друкованих видань організації, при якій функціонують електронні бібліотеки, створені з використанням сучасних технологій оцифрування документів;

- документи, створені працівниками традиційних бібліотеки під час виконання наукових досліджень або співробітниками організації, при якій функціонує електронна бібліотека (службові твори). [61, с. 261]

У своїй класифікації об'єктів, які можуть розміщуватися в електронних бібліотеках, В.Ю. Кемпе вживає термін «документ». Однак цей термін не має усталеного трактування. У різних наукових дисциплінах сформувалися специфічні підходи до розуміння сутності документа. З другої половини XX ст. на визначення цього поняття впливає поширення різних видів носіїв інформації та використання досягнень інформатики. Документ стали трактувати як матеріальний об'єкт, який містить закріплену інформацію та призначений для її передавання й використання. У бібліотеко – та бібліографознавстві це дає підстави вважати документами всі видання (опубліковані й неопубліковані). На сьогодні такі узагальнювальні визначення документа прийнято в більшості наукових дисциплін і сфер практичної діяльності [71, с. 21].

Поняття «електронний документ» виникло в результаті застосування комп'ютерної техніки та нових інформаційних технологій. Воно є об'єктом дискусій, і на сьогодні виокремилося декілька підходів до визначення цього поняття [71, с. 43].

Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 р. [143] визначає: «електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов’язкові реквізити документа. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений, перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення інформації, яку він містить, електронними засобами (комп’ютерне обладнання і програмне забезпечення) або на папері (переведення її у друковану форму за допомогою комп’ютерного обладнання) у формі, придатній для сприймання його змісту людиною». [143]

Важливо зазначити, що, крім електронних документів, в електронних бібліотеках можуть розміщуватися й електронні видання. Дослідниками в галузі інформаційної діяльності електронне видання трактується як самостійний (використовується незалежно від його виробника, зокрема, через телекомунікаційні мережі), закінчений (не змінюється з плином часу) продукт, який містить інформацію, подану в електронній формі, та призначений для довготермінового зберігання, всі копії якого відповідають оригіналу [9, с. 6].

Найбільш загальним визначенням поняття «електронне видання» вважають формулювання О.Б. Антопольського (1995 р.), за яким під електронним виданням потрібно розуміти інформаційний продукт на машинозчитуваному носії, призначений для необмеженого кола користувачів, що тиражується та розповсюджується в незмінному вигляді як за змістом, так і за формою. [9, с. 6]

Також в електронних бібліотеках можуть розміщувати й електронну публікацію, так звані «інтереактивні публікації», що становлять новий напрям розвитку сучасної інформаційної індустрії та водночас цілий комплекс каналів, методів і засобів поширення інформації. [71, с. 46]

Інтернет-ресурси – новинний комунікаційний канал. Інформаційний ресурс глобальної комп'ютерної мережі розглядається як сукупність документів, які існують в електронній формі та системно взаємопов'язані між собою як різновидові інформаційні джерела, що оприлюднюються через мережу Інтернет і використовуються для виконання їхніх функцій. Розглядаються й інформаційні ресурси локальної комп'ютерної мережі наукової бібліотеки. [71, с. 28]

У предметному покажчику реферативного журналу «Інформатика» до електронних ресурсів із початку 90-х рр. XX ст. почали відносити фактично всю продукцію на компакт-дисках, дискетах і доступну через Мережу (первинну та вторинну інформацію): бази даних, електронні журнали, гіперкниги, каталоги видавництв тощо. [71, с. 43]

Термін «ресурс» має на увазі виробництво та поширення інформації. Сьогодні, з огляду на розвиток інформаційних технологій, він значною мірою стосується процесу створення публікацій в електронному вигляді або, принаймні, із застосуванням електронних засобів.

Електронні ресурси різноманітні, до того ж, постійно розвиваються, тому переліки термінів, які визначають види електронних ресурсів, певний час будуть незавершеними. Сьогодні немає термінологічного стандарту щодо різновидів електронних ресурсів, термінологія наводиться в ISBD (ER) та в міждержавних стандартах ДСТУ 7.82-2001, ДСТУ 7.83-2001, деякі терміни наведено у форматі бібліографічного опису UNIMARC. Низку термінів подано в довідниках і словниках з інформаційних та комп'ютерних технологій, у наукових публікаціях відповідної тематики.

Проаналізувавши визначення «електронний документ», «електронне видання» й «електронна публікація», автор дійшла висновку, що вони є електронними текстовими ресурсами, які можуть поповнювати фонд електронних бібліотек.

У більшості випадків текстова інформація є основною складовою інформаційного фонду електронної бібліотеки. Джерелами текстової інформації можуть бути: книги, брошури, журнали, газети, дисертації та автореферати дисертацій, нормативні документи, класифікатори, архівних документи, описи архівних фондів, біографічні статті, довідки та ін. Усі зазначені об'єкти мають бути об'єктами пошуку. Переважна їх більшість має брати участь у лексичному пошуку, винятком є деякі публікації та архівні документи, що не допускають розпізнавання та подаються у вигляді зображень, наприклад рукописні тексти.

Однак існує уявлення, що електронні бібліотеки можуть комплектувати свої фонди винятково з текстової інформації, що є досить помилковим. В електронній бібліотеці можуть бути представлені електронні образи книг або інших текстових документів, а також аудіо- та відеоматеріали.

Отже, за формою вихідного оригіналу об'єкти електронних бібліотек поділяються на: текстові документи; аудіоматеріали; відеоматеріали [22, с. 32]

Образотворча інформація, що надається в електронній бібліотеці, поділяється на три категорії. До першої категорії належать зображення, що є невід'ємною складовою опублікованих видань, до другої категорії – ілюстративний матеріал, що міститься у виданні. Третя категорія – зображення, що є самостійними документами: графічні та живописні твори, фотографії, що стосуються тематики електронної бібліотеки. [3, с. 8-9]

Аудіо- та відеоінформація може бути представлена у вигляді фонограм, фільмів (й анімаційних також), відеозаписів, які є самостійними творами (це можуть бути, наприклад, записи лекцій, виступів, експериментів і навчальні матеріали). [7]

Аудіовізуальні твори – аудіокасети, відеокасети, CD– та DVD-диски. Авторами їх є: режисер-постановник, автор сценарію, композитор. Автор зберігає право на винагороду за публічне виконання та повідомлення в ефір.

Виробникові аудіовізуального твору належить право вимагати зазначення свого імені чи найменування при повному або частковому передрукуванні твору. [7]

Серед аудіотворів особливий інтерес становлять аудіокниги. Перші в Україні аудіокниги записувались у системі Українського товариства сліпих (УТОС). Уже в 60-х рр. XX ст. у бібліотеці УТОСу ім. Миколи Островського була велика колекція звукових книг, яка за наступні 30 років перетворилася на унікальну, дуже велику аудіокнигозбірню. [7]

Записували ці книги на магнітофонну стрічку (спочатку на бобінах (рулонах), пізніше – на касетах) на низьких швидкостях. На рулоні записувалося дві доріжки, пізніше, з появою стерео-магнітофонів, – чотири. Одна повна доріжка звучала 4 години. На касетах – чотири доріжки, одна доріжка триває 1 годину. Магнітофони, що могли відтворювати такі записи, видавалися членам УТОСу й у вільний продаж не надходили.

За десятиліття свого існування Будинок звукозапису та друку УТОС видав безліч аудіокнижок, записаних високопрофесійними дикторами українського радіо. Ці книги – величезна цінність для культури України.

Цифровою аудіокнигою пропонується вважати переведення книги з аналогової форми в цифрову, шляхом її озвучення та запису на цифровий носій з використанням спеціальної звукозаписної техніки та програм.

Можливо виокремити *три підходи до видання аудіокниг*:

- якісний запис голосом диктора;
- авторська версія (власні книги озвучили багато сучасних письменників);
- акторські версії (з відповідним музичним і акустичним оформленням).

В останньому більш поширеному випадку проводиться кастинг – акторів добирають, перевіряючи, наскільки голос і манера читання відповідають обраному твору. Як носії переважно використовують компакт-диски, на них поміщається до 10 годин тексту. Наприклад «Війна та мир» розміщується на

семи дисках і читається 72 години. Щоб прослухати книжку «Дванадцять стільців», знадобиться 12 годин. А для ознайомлення з романом Ф.М. Достоевського «Ідіот» – 24 години.

Аудіокниги пропонується класифікувати за різними підставами.

Залежно від правової охорони об'єктів права інтелектуальної власності, з використанням яких створюється аудіокниги:

- аудіокниги, що створюються з використанням творів, строк правової охорони на які сплинув та які перейшли в суспільне надбання людства;

- аудіокниги, що створюються з використанням творів, які підлягають правовій охороні авторським правом і суміжними правами. Своєю чергою, такі аудіокниги пропонується поділити на ті, що можуть створюватися з використанням творів за обов'язковою згодою автора (правоволодільця), й ті, які можуть створюватися за відсутності такої згоди. До останніх віднесено, відповідно до ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права», не є об'єктами авторського права, твори, які перейшли в суспільне надбання людства, твори авторів яких неможливо знайти чи з авторами неможливо встановити зв'язок («сирітські» твори), твори, створені за державні кошти та розміщені на державних сайтах (службовий твір). [121]

Залежно від правової охорони аудіокниг:

- аудіокниги, що перейшли в суспільне надбання людства;
- аудіокниги, які вважаються сирітськими;
- аудіокниги, строк охорони яких ще не закінчився та які можуть бути адаптовані для сліпих, осіб з порушеннями зору та хворих на дислексію шляхом застосування аудіодискрипції;
- аудіокниги, що є адаптацією наявних і спеціально створюваних аудіовізуальних творів для сліпих, осіб з порушеннями зору та хворих на дислексію шляхом застосування аудіодискрипції.

Залежно від суб'єкта виконання аудіокниги можна поділити на:

- озвучені авторами самостійно;
- озвученні диктором;
- озвучені актором;

Залежності від способу оформлення:

- аудіокниги, що мають просту форму оформлення (без використання музичних творів та акустичних технологій);
- ті, що мають ускладнену форму оформлення (з використанням музичних творів і/чи акустичних технологій);

Дещо ускладнена юридична процедура оформлення аудіокниг. Будь-який проект може бути заблокований одним з численних учасників процесу. На сьогоднішній день у законодавстві України у сфері права інтелектуальної власності аудіокнига як явище просто відсутня. Є аудіовізуальні твори та специфічні статті, призначені захисту інтересу їх виробників. У результаті, права авторів, композиторів належать до авторського права, а права виконавців, виробників фонограм – до суміжних прав і захищаються Законом України «Про авторське право і суміжні права». Положеннями цього Закону та ст. 433 Цивільного кодексу України передбачено, що фотографічний твір, аудіотвір, відеотвір або авторський текст належать до об'єктів авторського права. Авторське право на зазначений твір, згідно з положеннями ст. 437 Цивільного кодексу України, виникає з моменту створення твору без виконання будь-яких формальностей щодо нього. Положеннями ст. 443 Цивільного кодексу України передбачено, що використання твору здійснюється лише за згодою його автора. При цьому, згідно з вимогами ст. 441 Цивільного кодексу України, використанням твору є його опублікування чи відтворення будь-яким засобом та в будь-якій формі. При цьому опублікуванням твору, відповідно до ст. 442 Цивільного кодексу України, вважається його відображення в загальнодоступних електронних системах

інформації (тобто в Інтернеті). Положеннями п. 3 ст. 442 та ст. 443 Цивільного кодексу України встановлено заборону на опублікування творів без згоди автора, крім випадків, встановлених законодавством. [172] Своєю чергою, положеннями ст. 444 Цивільного кодексу України та ст. 21 Закону України «Про авторське право і суміжні права» встановлено, що в деяких випадках можливо вважати правомірним використанням твору без згоди автора: відтворення в каталогах творів, виставлених на доступних публіці виставках, аукціонах, ярмарках або у колекціях для висвітлення зазначених заходів, без використання цих каталогів у комерційних цілях (п. 5 ст. 21 Закону України «Про авторське право і суміжні права»). [121]

Для того щоб озвучити книгу та розмістити її в електронній бібліотеці чи на певному носії, необхідно отримати дозвіл авторів або щоб ці книги були так званим «суспільним надбанням», тобто з дня смерті їх авторів пройшло понад 70 років. У деяких випадках законом встановлені менші строки.

Аудіокниги можуть розповсюджуватися як на платній основі, так і на безоплатній, їх можна скачувати, а можна прослуховувати в онлайн-режимі. Кожна електронна бібліотека, в якій розміщені аудіокниги, встановлює свій порядок користування. Більшість бібліотек, на яких розміщуються аудіокниги, мають рубрику на кшталт «Політика електронної бібліотеки з аудіокнигами», в якій зазначаються правила користування аудіокнигами та їх скачування. Переважно в такій рубриці міститься така інформація: «Усі книжки, розміщені на сайті або з дозволу автора, або становлять суспільне надбання. За законодавством України та більшості інших країн книжки, що стали суспільним надбанням, дозволяється абсолютно законно розповсюджувати як платно, так і безоплатно. Відповідно до чинного законодавства озвучення книжок є предметом окремого авторського права та права на нього належить винятково цьому сайту». На деяких сайтах встановлено правила не лише для скачування аудіокниг, а й правила щодо їх розповсюдження. Тобто такими

електронними бібліотеками надається право на вільне використання аудіокниг у тому вигляді, в якому вони розміщені на власних сайтах, дисках, збірниках тощо, проте лише за умови, що при їх запозиченні (розміщенні в Інтернеті на інших сайтах, у якійсь суспільній локальній або глобальній мережі чи на будь-якому цифровому носії) буде розміщене активне посилання на сайт. При розповсюдженні аудіокниг в онлайні також обов'язково згадувати сайт-джерело.

Якщо ж електронні бібліотеки розміщують озвучення сучасної книжки, то в її описі міститься посилання на сайт автора книги, його необхідно розміщувати користувачам, які бажають розповсюджувати аудіокнигу в інших джерелах у себе. Також необхідно зв'язатися з автором (видавцем) і отримати в нього дозвіл на пере публікацію аудіокниг або подивитися умови авторської політики на сайті автора.

Цікавим є приклад політики різних видавничих домів і фірм, що є власниками прав на поширення та використання фонограм (аудіокниг) власного виготовлення. Вони офіційними листами на ім'я керівників бібліотечних установ дозволили бібліотекам надавати в тимчасове безоплатне користування читачам аудіокниги, навіть видавати їх читачам додому. І такі листи дійсні для всіх аудіокниг, виготовлених з 2000 до 2008 рр. та правомірно придбаних у цей проміжок часу. [7]

Електронні бібліотеки надають нові можливості користувачам з порушенням зору: вони суттєво розширюють спектр доступних ресурсів і забезпечують доступ до необхідної інформації завдяки застосуванню простих у використанні технологій. [88, с. 130]

Відповідно до п. 6 ст. 21 Закону України «Про авторське право і суміжні права» без згоди автора (чи іншої особи, що володіє авторським правом), але з обов'язковим зазначенням імені автора та джерела запозичення, допускається: видання й відтворення випущених у світ творів рельєфно-крапковим шрифтом

для сліпих і аудіотворів (аудіодокументів, аудіокниг) з нанесенням спеціального цифрового формату для сліпих, осіб з порушеннями зору та осіб з дислексією, розмітки для зручної навігації з метою розповсюдження інвалідам зору та особам з дислексією, а також для поповнення бібліотечних фондів спеціалізованих бібліотек, бібліотек навчальних закладів і центрів реабілітації для інвалідів та дітей-інвалідів зору, громадських організацій сліпих, підприємств, установ, організацій, де працюють інваліди зору, крім випадків прямого чи опосередкованого використання цих творів з комерційною метою. [121] Отже, з вищезазначеної норми випливає право на вільне видання та відтворення аудіотворів (аудіодокументів, аудіокниг) за умови, що вони були спеціально випущені для осіб з вадами зору та осіб з дислексією з нанесенням спеціального цифрового формату для сліпих, осіб з вадами зору та осіб з дислексією – цифровий формат для запису аудійованої книги, що має зручну навігацію та сприяє швидкому пошуку необхідного матеріалу (сторінка, розділ, параграф, таблиця тощо).

Крім того, відповідно до пункту 6 ч. 1 ст. 21 Закону України «Про авторське право і суміжні права», без згоди автора дозволена адаптація наявних і створюваних аудіовізуальних творів для сліпих, осіб з вадами зору та хворих на дислексію шляхом застосування аудіодискрипції. Відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону «аудіодискрипція (тифлокоментування) – створення окремої звукової доріжки із закадровим описом персонажа, предмета, простору або дії у відеопродукції для сліпих, осіб з порушеннями зору та осіб з дислексією». [121]

Отже, аудіовізуальні твори, які можуть належати до фондів електронних бібліотек, класифікують за різними підставами.

За формою вираження розрізняють:

- аудіокасети або аудіофайли;
- відеокасети або відеофайли;

- CD– і DVD-диски.

За змістовною складовою виділяють: відеотвори; аудіотвори; аудіодокументи; аудіокниги; примірники творів із звукозаписом, зокрема й у спеціальному цифровому форматі для сліпих, осіб з порушеннями зору та осіб з дислексією, призначених для некомерційного використання спеціалізованими бібліотеками, бібліотеками навчальних закладів і центрів реабілітації для інвалідів та дітей-інвалідів зору, громадськими організаціями сліпих, підприємствами, установами, організаціями, де працюють інваліди зору.

Виділяють кілька методів комплектування фонду електронних бібліотек [112, с. 5]:

- генерація, тобто оцифрування власного фонду традиційних бібліотек або організацій, при яких створена та функціонує електронна бібліотека;

- агрегація документів з уже наявних електронних колекцій, що перебувають у відкритому чи ліцензованому доступі;

- обмін з іншими організаціями, що забезпечує економію трудових і матеріальних ресурсів, тимчасових витрат, пов'язаних зі створенням однотипних електронних документів, крім дублювання;

- отримання безоплатного обов'язкового примірника електронного документа галузевого спрямування;

- отримання електронних документів галузевого спрямування від установ Національна академія педагогічних наук України (далі – НАПН України), мережі освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та НАПН України;

- закупівля електронних документів у торговельній мережі, придбання в установах і організаціях, які поширюють електронні документи;

- одержання електронних документів від правовласників, співробітників інших установ і організацій України та світу;

- доступ до електронних ресурсів, баз даних, зокрема передплачених тощо.

У сучасній електронній бібліотеці інформаційні об'єкти можуть бути представлені декількома способами, однак всі ці об'єкти є цифровими. Цифрові об'єкти представляють собою книжки, довідники, програмні засоби, аудіо- та відео- матеріали, тести, які надаються цифровими бібліотеками, музеями або міськими медіатеками та ін. [112, с. 5].

Незважаючи на те, що цифрові об'єкти – вельми широкий клас об'єктів нематеріальної природи, можна виділити властивості, якими володіють всі цифрові об'єкти [46, с. 18-19]:

1. *Відтворюваність*. Будь-який цифровий об'єкт можна нескінченно копіювати, не втрачаючи при цьому інформацію.

2. *Нерозрізненість копій*. Всі отримані копії абсолютно ідентичні оригіналу.

3. *Відсутність жорсткого зв'язку з матеріальним носієм*. На відміну від паперової книги в бібліотеці, електронна копія книги існує окремо від пристрою, в якому вона зберігається.

4. *Нелокальність в часі і просторі*. Цифрові об'єкти можна практично миттєво переміщати в просторі або зберігати в «хмарі», тим самим повністю позбувшись просторової приналежності.

5. *Необхідність використання технічних пристроїв*. Цифровий об'єкт не існує сам по собі, він стає доступним для використання тільки в результаті його взаємодії з технічно складним об'єктом.

6. *Динамічність*. Цифровий об'єкт можна безперервно модифікувати, постійно змінюючи його форму і зміст.

7. *Складність точної ідентифікації суб'єкта, який проводив маніпуляції з об'єктом*. Це причина, по якій інформаційні злочини принципово відрізняються від інших.

8. *Можливість безслідного знищення даних.* Для того, щоб знищити цифровий об'єкт досить провести нескладні маніпуляції (крім окремих випадків спеціально захищених об'єктів).

9. *Потенціал відкриття доступу при мінімальних витратах* – ще одна важлива властивість нових медіа. Дійсно, програма підвищення грамотності і пропаганда літератури в СРСР вимагала колосальних витрат на поліграфічну продукцію. Сьогодні ж достатнім може виявитися усунення законодавчих бар'єрів.

Активний розвиток електронних бібліотек і використання різноманітних об'єктів права інтелектуальної власності вимагає розробки практичної системи класифікації форм творів, які використовуються електронними бібліотеками. Нині класифікації форм творів, які б охоплювали всі твори, використовуваних електронними бібліотеками, немає.

Закон України «Про авторське право і суміжні права», як і більшість іноземних авторських законів, не наводить переліку об'єктивних форм вираження творів і об'єктів суміжних прав, залишаючи це на розсуд доктрини, вочевидь тому, що об'єктивні форми вираження нематеріальних об'єктів постійно змінюються та модифікуються, відображаючи особливості технічного й загалом суспільного поступу [55, с. 193]. Водночас у сучасній правовій доктрині наводяться такі об'єктивні форми творів, як письмова (рукопис, машинопис, нотний запис та ін.); усна (публічне вимовляння, публічне виконання тощо); звуко- чи відеозапис (механічний, магнітний, цифровий, оптичний та ін.); зображення (малюнок, ескіз, картина, план, креслення, кіно-, теле-, відео- чи фотокадр тощо); об'ємно-просторова (скульптура, модель, макет, споруда тощо); інші форми.

Існує думка, відповідно до якої твір, втілений через цифрове середовище, є нетиповим об'єктом цивільного права, якому притаманні ті природні «властивості–ознаки», котрі цивільному праву невідомі. Основою для цього

служують особливості сприйняття такого твору, що відбуваються за схемою «людина–машина–твір». [32, с. 239]

Як зазначає К. Зеров, твори, представлені в цифровій формі, поділяються на дві групи: 1) твори, що вперше створені за допомогою програмних записів (у цифровій формі); 2) твори, які початково існують в іншій об'єктивній формі, і для приведення їх у цифрову форму необхідно провести дії з їх обробки (зчитування) програмно-апаратними засобами.

На відміну від К. Зерова. О.О. Мацкевич, поділяючи твори в цифровій формі на такі ж самі групи, пропонує чіткі терміни для позначення цих груп, а саме: «оцифрування» та «оцифровка». Оцифруванням вона пропонує називати процес переведення твору з «традиційної» аналогової форми в цифрову (друга група за класифікацією К. Зерова), а загальну тенденцію створення та використання твору в цифровому середовищі – цифровізацією (перша група за класифікацією К. Зерова). Таке розмежування, на її думку, допоможе уникнути двозначності трактувань, а з позиції юридичної науки – створити відповідний механізм правового регулювання цифровізації як явища, процесу, а оцифрування – як певної операції, дій відповідних фахівців [85, с. 15]. Повністю погоджуючись з вищевикладеними класифікаціями, а також із запропонованими термінами для їх позначення, вважаємо доречним запропонувати більш розширену класифікацію цих творів.

Зокрема, пропонуємо виділити такі форми існування творів [197, с. 120]:

- аналогова (традиційна) форма;
- оцифрована форма (переведена з аналогового середовища в цифрове);
- цифровізована форма (створена в цифровому середовищі та відсутня в аналоговому середовищі);
- аудіовізована форма; аудіо-, відео– та мультимедійні продукти — матеріали, що містять комбінації тексту, графіки, звуку, відео для подання інформації в кращому для сприйняття вигляді (основна проблема використання

цих ресурсів у бібліотеках – необхідність спеціального комп'ютерного обладнання для їх «читання», а також потреба в підготовлених кадрах, яким доведеться працювати з новим програмним забезпеченням);

- гібридна (змішана) форма твору, що, своєю чергою, поділяється на дві групи: (1) *рівнозначні форми* (дві рівнозначні форми існування твору – аналогова та цифровізована форми); (2) *ускладнені форми*: цифровізовані твори з використанням гіперпосилань і оцифровані твори з використанням гіперпосилань; цифровізовані «живі» твори.

Форми творів в електронних бібліотеках можна класифікувати за такими ознаками:

- *за сферою існування твору*: цифрова форма, цифровізована форма та змішана форма;

- *за способом утворення цифрової форми*: оцифрована форма, аудіовізована форма, цифровізована форма.

- *за способом існування творів*: (1) *рівнозначна форма* та *нерівнозначна форма*. Своєю чергою, *рівнозначна форма існування твору* поєднує аналогову та цифровізовану форми, створені й оприлюднені водночас, а тому є рівнозначними між собою. Це такі моделі: (а) паралельне видання на компакт-дисках – багато видавців і більшість бібліотек працюють із компакт-дисками, версії журналів на компакт-дисках видаються частинами (щорічно) та фактично виходять не одночасно із традиційною версією; (б) паралельне видання онлайн – видавці подають повний текст і графіку журналу в Інтернеті, багато видавців створюють такий сервіс, навіть переводять в електронний формат свої архіви (чим глибша ретроспектива, тим цінніший такий інформаційний масив), при цьому видавництво починає виконувати комунікаційні функції; (2) *нерівнозначна форма твору* поєднує (2) *нерівнозначна форма твору* поєднує аналогову та оцифровану форми, що створені й оприлюднені зі значним розривом у часі чи коли твір спочатку був

створений в аналоговій формі, а потім переведений у цифрову й навпаки, коли твір спочатку мав цифровізовану форму, а потім опублікований в аналоговій формі; також за цією ознакою розрізняють усталену та змінну форми твору: (3) *усталена форма твору* – коли твір у цифровому середовищі існує в тому вигляді, в якому його було створено чи оцифровано без можливості внесення будь-яких доповнень і змін до змісту твору; (4) *змінна форма твору* – «живі» твори, до яких можуть вноситися зміни та доповнення, змінювати твір може як чітко визначене коло суб'єктів, так і невизначене коло суб'єктів. Прикладом останньої форми слугує Вікіпедія (англ. *Wikipedia*) – загальнодоступна вільна багатомовна онлайн-енциклопедія, якою опікується неприбуткова організація «Фонд Вікімедія»;

- *за способом оформлення твору в електронних бібліотеках*: проста форма та складна форма. *Проста форма* характеризується розміщенням твору без будь-якого додаткового його оформлення. *Складна форма* – розміщення твору з гіперпосиланнями, субтитрами. Складна форма, своєю чергою, може поділятися на:

1) текстові твори з гіперпосиланнями:

а) оцифровану форму з гіперпосиланнями;

б) цифровізовану форму з гіперпосиланнями;

2) відеотвори з використанням субтитрів;

3) аудіотвори у спеціальному цифровому форматі для сліпих, осіб з вадами зору та осіб з дислексією;

- *за способом поширення творів в електронних бібліотеках*: (1) твори, що можуть поширюватися в електронному вигляді без можливості копіювання тексту; (2) твори, що можуть поширюватися лише в електронному вигляді з можливості копіювання тексту.

Сьогодні, як зазначає В.О. Копанєва, електронні ресурси розвиваються в таких напрямках [71, с. 182]:

- поширення в електронному вигляді точної копії друкованого видання з можливістю роздрукувати його на папері;

- поширення тільки в електронному вигляді видань, які є повним або скороченим, порівняно з друкованим, варіантом, але з додатковими можливостями пошуку й інших маніпуляцій;

- створення зовсім нових видань із використанням специфічних комп'ютерних можливостей (гіпертекст і гіпермедіа, анімація, звук тощо).

Із запропонованої класифікації творів впливає дві сфери використання твору:

- аналогове середовище;

- цифрове середовище. При цьому сферою існування електронних бібліотек є саме цифрове середовище. Отже, аналогова форма твору підлягає попередньому оцифруванню для формування електронних бібліотечних фондів.

Особливою рисою цифрового середовища є те, що аналогова форма творів не може існувати в ньому, вони мають бути попередньо оцифровані. До питання того, чим є оцифрований твір – новою формою існування твору чи новим способом його використання – зверталися Л.В. Мамчур, С.О. Глозов, О. Г. Германова та інші відомі фахівці зі вказаних питань.

Розглянемо кожну форму існування твору в електронних бібліотеках і визначимо особливості авторських прав щодо них.

Аналогова форма існування твору. А. Керевеєв виділяє такі відмінності творів в аналоговій і цифровій формах. По-перше, перекладена на бінарну мову інформація може розміщуватися на єдиному носії, тоді як аналоговий запис має різні матеріальні носії – фонограми музичних записів, відеограми для запису аудіовізуальних творів та книги для друкованих літературних творів. По-друге, цифрові копії зберігають ідентичність, а якість аналогової фіксації погіршується. По-третє, цифрова форма передбачає інтерактивне звернення.

Одержувачі оповіщення можуть втручатися в умови надходження інформації та її передачі через свої апаратні засоби. По-четверте, перетворення в цифрову форму також збільшує потужність дистанційної електронної передачі. По-п'яте, в цифровій формі можливе стиснення інформації. [62, с. 135-136]

Оцифрована форма існування твору. Поняття «оцифровка», «оцифрування» та «цифровізація» не мають однозначного трактування, в результаті чого відсутні чіткі критерії їх розмежування. Також у доктрині використовується термін «дигіталізація» (англ. *digitization, dsgstalszation*, від слова *digital* – цифровий). [173, с. 41]

За твердженням французького дослідника А. Керевера, оцифруванням є виражений електронними засобами переклад бінарною мовою, що використовує двійкові знаки 0 і 1, будь-якого сповіщення у формі текстів, слів, звуків, статичних або рухомих зображень. Ці оцифровані сповіщення зберігаються в пам'яті комп'ютерів, передають у будь-яке інше місце, а потім перетворюються у форми, доступні для сприйняття людини [62, с. 135].

Суттю цифрової форми, зазначає Л. В. Мамчур, є «викладення змісту новоствореного чи перекодування вже наявного твору через перетворення інформації, що в ньому міститься, за допомогою відповідного програмного забезпечення у спеціальній двійковий (бінарний) код, який може бути зчитаний лише комп'ютером, на якому встановлені відповідні програми». [84, с. 35]

Важливо зазначити, що сьогодні точиться багато дискусій з приводу того, чи є оцифрований твір відтворенням, новою формою існування твору, похідним твором або взагалі новим твором. Пропонується розглянути кожну з цих думок і визначитися, що чим же власне є оцифрований твір, а також розглянемо особливості переведення твору з одного формату в інший.

Сучасні дослідники переважно розглядають переведення об'єкта авторського права в цифрову форму як відтворення (О.М. Пастухов, В.С. Дроб'язко й Р.В. Дроб'язко, О.П. Сергєєв, Д. Ліпчик). В.О. Калятін виділяє

навіть окремий різновид відтворення – цифрове відтворення, що на відміну від аналогового відтворення, «різко збільшує можливості відтворення твору». Тож «не випадково у багатьох публікаціях сьогодні переведення твору в цифрову форму розглядається як самостійна дія». [54, с. 96]

Як зазначає Л.В. Мамчур, оцифрування твору, що спочатку мав традиційну матеріальну (аналогову) форму (запис на папері від руки, друковану, усну, запис на плівці тощо), є дією, що має ознаки використання і якщо вона не дозволена, то порушує права автора» [84, с. 36-37]. Натомість О.О. Мацкевич зауважує, що «висновок авторки не зовсім логічний, адже право обирати форму фіксації твору вона пропонує визнати з поміж немайнових прав» [85, с. 15]. Те, що Л.В. Мамчур вважає правом на фіксацію, інші автори називають відтворенням. Відтворенням визнається не тільки повторне надання твору об'єктивної форми, а й втілення його в іншій формі. Якщо музичний твір, реалізований у нотній формі, буде потім зафіксований на магнітній плівці чи платівці, це має визнаватися як одна з форм використання. [172]

Цифровізована форма вираження твору. Як уже зазначалося, пропозиція О.О. Мацкевич щодо розмежування понять «оцифрування» («оцифровка») та «цифровізація» є доречною. Під цифровізацією розуміють «переведення всіх типів контенту (який складається з творів – прим. авт.) до цифрового формату, що зрозумілий сучасним комп'ютерам, який дозволяє змістові легко транспортуватися будь-яким каналом електронної комунікації». [85, с. 14]

Цифровізованим твором видається доречним вважати інтерактивну публікацію. Інтерактивна публікація (публікація в режимі онлайн) – спосіб поширення інформації, доступної для громадського користування, за допомогою комп'ютерної мережі без фізичних засобів масової інформації, наприклад книг або лазерних компакт-дисків (CD-ROM). Доступ до публікації в режимі онлайн може бути як вільним, так і платним. Зміст таких публікацій зазвичай аналогічний змісту традиційних видань, але може бути оснащений

додатковими можливостями, наприклад, гіпертекстом, пошуковими можливостями і мультимедіа. Основна частина публікацій у режимі онлайн поширюється по Інтернету [75]. Цифровізованими творами, також можна вважати зображення, створенні за допомогою різноманітних програм, таких як Adobe Photoshop, MyPaint, SmoothDraw та ін., аудіовізуальні твори (за допомогою програм Adobe Premiere, CyberLink та ін.) і музичні твори (Virtual Dj Home, LMMS (Linux MultiMedia Studio) тощо.

На сьогодні інтернет-простір надає багато як платних, так і безкоштовних сервісів для створення інтерактивних публікацій. Одним з таких сервісів є Calameo. Основна перевага цього сервісу порівняно з іншими, які будуть розглянуті в цій статті, – це можливість роботи з українськомовним і російськомовним інтерфейсом. Ще один сервіс ISSU є провідною цифровою видавничою платформою, що надає свої можливості для створення перегляду журналів, каталогів і газет. Основна та провідна функція сервісу – генерувати з pdf-файлу flash-додаток, який може відкрити користувач, щоб у зручному вигляді ознайомитися з контентом. Сервіс надає необмежений дисковий простір, платні та безкоштовні акаунти, організацію підписок, соціальну мережу, бібліотеку, можливість зворотного зв'язку, RSS-підписки, перегляд статистики, можливість перегляду публікацій з мобільних пристроїв. [24]

Електронна публікація становить, з одного боку, новий напрямок розвитку сучасної інформаційної індустрії, а з другого, – цілий комплекс каналів, методів і засобів поширення інформації.

З появою Інтернету як єдиного комунікаційного середовища змінюються звичні методи одержання інформації, видозмінюються засоби доступу людей до знань, прискорюється прогрес у всіх суспільних сферах, ініціюється поява нових цінностей, тенденцій і проблем. Особливо це стосується наукової інформації. Електронна форма сприяє більш компактному зберіганню

інформації, її оперативному та більшому поширенню, а також надає можливості маніпулювати нею.

Значна кількість різних документів вже сьогодні існує лише в електронному вигляді. Наприкінці ХХ ст. в Інтернеті налічувалося понад 300 млн сайтів. Інтернет, на загальну думку, перетворюється на віртуальну державу із власними кіберкультурою, територією та населенням, що не залежить від національних або політичних меж. [71, с. 182]

Останнім часом увагу розробників електронних бібліотек привертає нова технологія електронних наукових публікацій, котрі називаються «живими» документами чи «живими» творами.

Інколи автори представлених в цифровому вигляді наукових статей, експериментальних даних або інших електронних наукових документів, які публікуються в електронних бібліотеках або в інших вільно доступних онлайнових репозиторіях, здійснюють оновлення контенту цих наукових документів під час їх життєвого циклу у відповідному інформаційному середовищі. Такі оновлювані електронні наукові документи, що підтримуються в онлайновому інформаційному середовищі, називають «живі» документи. [109, с. 1]

Проблема «живих» творів стає актуальною, хоча ще доволі новою як для української, так і для міжнародної науки. Перша відома нам стаття, в якій ця проблема розглядається в термінах «плинної публікації» була опублікована італійськими вченими у 2007 р. [189]. Російською мовою перше обговорення цієї проблематики з використанням терміна «живий документ» також належить до 2007 р. – це стаття С.І. Парисонова «Science – онлайнове майбутнє науки». [107]

Відображенням актуальності цієї теми є виділення гранту 7-ї Рамкової Програми ЄС проекту LiquidPub (project.liquidpub.org) [194], а також все більш часте згадування проблематики «живих» публікацій у різних великих

міжнародних проектах з відкритим доступом до результатів досліджень (що, наприклад, було помічено авторами цієї статті в презентаціях на OAI6 – CERN workshop on Innovations in Scholarly Communication, URL: indico.cern.ch/conferenceDisplay.py?confId=483 21). [109, с. 1]

Поява в наукових статтях і матеріалах згадувань про «живі» твори (документи) має для наукової спільноти, як мінімум, такі важливі наслідки [108, с. 55]:

- учений у відповідь на критику чи з власної ініціативи може, замість створення нової статті, доопрацювати свій вихідний текст і внести виправлення в поточну версію зробленого ним електронного депонента такої статті; у результаті ця стаття, формально будучи інформаційним об'єктом з тим самим ідентифікатором (URI, URL або handle в Соціонет) в електронному інформаційному просторі, змістовно буде істотно відрізнятися від попередньої версії;

- як результат, усі зв'язки цитування, вже встановлені з цією статтею з інших наукових матеріалів, можуть втратити свою актуальність і мають бути переглянуті їх авторами як змістовно (може змінитися, або зникнути об'єкт цитування), так і технічно (об'єкт цитування може зникнути, або переміститися в іншу частину статті). [108, с. 55]

Очевидне адміністративне вирішення цієї проблеми шляхом заборони змін до вже депонованих електронних наукових документах (тобто їх нові версії свідомо набувають статусу нового електронного документа), фактично, відтворює в електронному середовищі традиційні принципи паперових наукових публікацій. [44] Отож залишаються недослідженими та невикористаними потенційні вигоди від перетворення наукових статей на «живі» документи.

Наукові статті та матеріали, депоновані їхніми авторами в електронному репозиторії своєї організації, є частиною професійного інформаційного

середовища. Вони цитуються поряд з «повноцінними» публікаціями в рецензованих журналах. При цьому онлайнві ресурси для електронного депонування є загальнодоступними та досить простими у використанні. Як наслідок, автори наукових статей і матеріалів можуть вносити до них зміни протягом усього свого професійного життя. Такі електронні наукові публікації отримують статус живого документа. [44]

Звісно, не кожен з публікованих в онлайнвих інформаційних середовищах електронних наукових документів може стати живим документом. Навряд чи стануть такими документами, наприклад, автореферати або повні тексти вже захищених дисертаційних робіт. [108, с. 55]

Певною мірою жива публікація нагадує статтю Вікіпедії. Основна відмінність полягає в тому, що у Вікіпедії правлять статтю та піклуються про актуальність її змісту всі учасники вікі-спільноти, але при цьому ніхто не відповідає за статтю персонально. Тож Вікіпедія часто змушена миритися з існуванням забутих авторами статей, актуальність яких давно залишилася в минулому.

Видається, що в «живій» публікації має бути чітко визначений автор (співавтори), який її є повноправним господарем: він, і тільки він має право в будь-який момент вносити до публікації зміни. Автор, який оголосив свою публікацію живою, може сам або, якщо публікація замовна, за чиїм-небудь дорученням взяти на себе обов'язок не лише постійно її вдосконалювати, але й, що не менш важливо, стежити за подіями в певній області дослідження та систематично відображати все нове у своєму тексті. [44]

Якщо «живий» твір створюється як службовий, для того щоб не створювати ускладнень у випадках, коли майнові права згідно з укладеним договором належать працівникові та певній організації спільно, вважаємо за доцільно передбачати в договорі умову, відповідно до якої за працівником (працівниками), який створив службовий твір (й електронний навчальний

продукт також), зберігається право на використання такого твору для подальших наукових розробок і досліджень, а також внесення змін до них. [44]

Отже, доречно віднести до цифровізованих творів «живі» твори. Живими творами пропонується вважати твори, що можуть існувати лише в цифровізованій формі з можливістю їх подальших змін і коригувань. Пропонується законодавчо визначити порядок публікації живих творів, які є науковими працями, виключно особами, що займаються науковою діяльністю, та в чітко визначених електронних бібліотеках, зокрема, в електронних бібліотеках при національних бібліотеках України та електронних бібліотеках державних установ або навчальних закладів, де працюють науковці. Законодавче закріплення динамічних творів надасть низку переваг, це, зокрема, економія коштів та часу, що витрачаються на публікування творів в аналоговій формі.

Важливо зазначити, що сьогодні з'являються журнали, які випускаються тільки в електронному форматі, наприклад, американський New Journal of Physics (URL: www.iop.org/EJ/journal/NJ), підготовка якого є результатом спільної діяльності Американського інституту фізики та Німецького фізичного товариства [68, с. 5]. Нині маємо численні приклади підготовки мережевого (чи за допомогою компакт-дисків) поширення електронних журналів й інших матеріалів науковими інститутами та вищими навчальними закладами, що раніше подібних видань не випускали. [71, с. 67]

Варто погодитися з О.О. Мацкевич, що проблеми цифровізації – це всі ті проблемами, що стосуються авторського права в Інтернеті. Їх вирішенню присвятили свої праці багато вітчизняних і зарубіжних фахівців (М.О. Федотов, О.А. Котенко, І. Стаматуді, А. Кереве, Б. Гугенгольц, Т. Драер та ін.). Однак невідірешеними залишаються питання щодо можливості анонімності автора під час цифровізації. Для того, щоб світ побачив новий літературний твір, більш не потрібен видавець – у цифровому середовищі автор сам оприлюднює свій твір

(анонімно чи під псевдонімом за власним бажанням). Але, відповідно до ч. 4 ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права», якщо твір опублікований анонімно чи під псевдонімом (за винятком випадку, коли псевдонім однозначно ідентифікує автора), видавець твору (його ім'я чи назва мають бути зазначені на творі) вважається представником автора та має право захищати права останнього. [121] Це положення діє доти, доки автор твору не розкриє своє ім'я та не заявить про своє авторство. Тож представляти інтереси анонімного автора чи автора, що діє під псевдонімом, зможе лише автор особисто. Імовірно, представником автора, замість видавця, міг би бути контент- або хостинг-провайдер, але наразі їхні повноваження не поширюються так далеко. [85, с. 19] Прикладом існування таких творів є електронні наукові фахові видання, а саме: «Право і громадянське суспільство», «Теорія і практика правознавства», «Юридичний науковий електронний журнал» тощо. Той факт, що ці журнали є фаховими лише підтверджує нагальну потребу вирішення проблемних питань, пов'язаних з цифровізацією творів.

Як зазначалося вище, *гібридна (змішана) форма вираження твору поділяється на дві групи:*

1) рівнозначні форми. Дві рівнозначні форми існування твору – аналогова та цифровізована форми. Прикладом існування такої форми твору може слугувати дисертація.

Наказом Міністерства освіти і науки молоді та спорту України затверджено Положення про спеціалізовану вчену раду, котрим визначається порядок здійснення попереднього розгляду дисертації у спеціалізованій ученій раді. Відповідно до п. 3.1. ч. III цього Положення рада приймає дисертацію для попереднього розгляду за наявності всіх необхідних документів, зокрема, роздруковану оформлену належним чином дисертацію в декількох примірниках, переплетених і підписаних автором, необхідних для передавання

на зберігання до Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України, до бібліотеки наукової установи, вищого навчального закладу, де утворено спеціалізовану вчену раду та для надсилання опонентам. [151]

Рада приймає до розгляду докторську дисертацію не раніше ніж через два місяці, а кандидатську – не раніше ніж через місяць з дня розсилання виготовлювачами обов’язкових примірників видань, у яких опубліковано праці здобувача, що відображають основні результати дисертації. [151]

Відповідно до ч. 1 Наказу Міністерства освіти і науки України «Про оприлюднення дисертацій та відгуків офіційних опонентів» та з метою дотримання ч. 5 ст. 6 Закону України «Про вищу освіту» та для ознайомлення наукової громадськості зі змістом дисертації і відгуками офіційних опонентів, спеціалізована вчена рада, що прийняла дисертацію до захисту, розміщує її в електронному вигляді на офіційному веб-сайті вищого навчального закладу (наукової установи). Для дисертацій, що були опубліковані у формі монографії, замість дисертації в електронному вигляді розміщується та зберігається автореферат дисертації. При цьому всі матеріали розміщуються в розділі, в якому міститься інформація про роботу ради, не пізніше ніж за 10 календарних днів до дати захисту дисертації. Дата захисту зазначається в авторефераті дисертації. Важливо підкреслити, що ці вимоги не поширюються на дисертації, що містять державну таємницю чи інформацію для службового користування. Такі ж вимоги встановлюються й щодо відгуків офіційних опонентів.[151]

Згідно з ч. 2 Положення про спеціалізовану вчену раду розміщені матеріали зберігаються у відкритому доступі на офіційному веб-сайті вищого навчального закладу (наукової установи) протягом трьох місяців з дати видачі диплома доктора філософії чи доктора наук. [151]

З вищезазначеного випливає, що дисертації (автореферати, відгуки офіційних опонентів) існують в двох рівнозначних формах. Вони подаються до спеціалізованої вченої ради в роздрукованій формі та розміщуються на сайті

закладів (наукових установ) в електронній (цифровізованій) формі. Однак дисертації, що були опубліковані у формі монографії, мають виключно аналогову форму. І при оцифруванні такої монографії мова йде вже про оцифровану форму існування твору.

Сьогодні різноманітні видання існують на самих різних платформах – традиційні друковані, які виходять щомісяця або щотижня, розробляють онлайн-версії, Айпад-версії, мобільні версії своїх друкованих видань. Причому онлайн-видання може існувати як окрема одиниця, або як додаток до друкованого видання, або представляти контент друкованого видання в електронному вигляді за додаткову плату (остання модель називається «пейволл»). [52, с. 353]

Прикладом гібридної рівнозначної форми існування твору також є різноманітні наукові журнали, котрі сьогодні досить часто друкують статті як в аналоговій, так і в електронній (цифровізованій) формах. Серед них: «Науковий вісник» Херсонського державного університету, «Юридичний вісник» Національного університету «Одеська юридична академія», «Науковий вісник Ужгородського національного університету» та ін.

Сьогодні вже значна кількість наукових видавництв пропонує на ринку свої друковані журнали як на компакт-дисках, так і в мережевому доступі. Провідні видавництва світу (Elsevier, Springer, Blackwell, Kluwer та ін.) випускають свої видання в електронному вигляді, постійно збільшують їхню кількість і забезпечують користувачам доступ не тільки до поточних, але й до ретроспективних випусків. Доступ до електронних версій традиційних журналів організують й інформаційні фірми. Наприклад, в електронному сховищі компанії EBSCO тільки в одній базі даних Academic Search Premier містяться повні тексти публікацій з 4,6 тис. журналів (дані станом на вересень 2009 р.).

Процес переходу від традиційних друкованих видань до їхніх мережових версій і виникнення суто електронних журналів повсякчас інтенсифікується. Публікацію мережових електронних журналів сьогодні здійснюють не лише видавництва, а й наукові організації чи навіть самі вчені. [69, с. 36]

Процеси підготовки видань до друку давно вже відбуваються за допомогою комп'ютерної техніки й інформаційних технологій. Розроблена низка спеціалізованих пакетів програмного забезпечення під загальною назвою «Настільні видавничі системи». У результаті, практично всі сучасні друковані видання мають електронний аналог у вигляді оригінал-макета. Переважно ці аналоги втрачаються одразу або через певний час після публікації видання. Особливо це стосується періодичних видань (зокрема газет), які містять актуальну, сьогоденну інформацію та, на відміну від книжок, ніколи не перевидаються. У кращому разі їхні оригінал-макети використовують для публікацій на сайтах, у гіршому – просто знищують. [33, с. 8]

У 2010 р. Книжкова палата України працювала над науково-дослідною роботою за темою «Дослідження ролі й місця електронних аналогів видань і бібліографічних баз даних у системі соціальних комунікацій», де, зокрема, передбачено вивчення можливості збирання, збереження та використання електронних оригінал-макетів друкованих видань. Результатом дослідження мали стати висновки щодо можливості створення та використання фонду електронних оригінал-макетів друкованих видань у Книжковій палаті України та пропозиції щодо внесення відповідних змін у законодавство України, зокрема в закони України «Про обов'язковий примірник документів» та «Про авторське право і суміжні права». [33, с. 8]

Такий спосіб поповнення національного інформаційного фонду має суттєві переваги як для держави, суспільства загалом, так і для суб'єктів видавничої справи.

Згідно з Наказом Вищої атестаційної комісії України (ВАК) і Національної академії наук України від 7 липня 2008 р. №436/311 «Про затвердження Порядку передавання електронних копій періодичних друкованих наукових фахових видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», електронні версії наукових фахових видань, внесених до переліку ВАК, передаються у вищеназвану бібліотеку для публікації на сайті в розділі «Наукова періодика України». Проте ці видання не є електронними аналогами друкованих, а є електронними виданнями, побудованими на базі аналогів, оскільки містять зміст журналу в HTML-форматі з гіперпосиланнями на статті у форматі PDF. [33, с. 8-9]

Незважаючи на те, що проведене Книжковою палатою України дослідження викликало хвилювання у видавничій спільноті, все ж більшість суб'єктів видавничої справи дали ствердну відповідь на запитання щодо передання електронних оригінал-макетів своїх видань на зберігання в Книжкову палату України;

2) *ускладнені форми*: цифровізовані твори з використанням гіперпосилань і оцифровані твори з використанням гіперпосилань.

Важливим є також ступінь втручання в початковий твір при переведенні його до цифрового формату. Очевидно, що створення комп'ютерної гри за мотивами пригодницької стрічки – це створення похідного твору, що використовуватиметься в цифровому середовищі. Але можлива ситуація, за якої звичайний літературний твір може стати цифровим мультимедійним твором. [85, с. 16]

Уявімо таку ситуацію: звичайному художньому тексті, приміром про історичні події, система гіперпосилань дає змогу прочитати довідку про згадану історичну особу; при згадці пісні – прослухати файл із записом пісень тих часів; переглянути запис відео з приготуванням страви, що її можуть куштувати герої твору. Подібні комбіновані твори вже давно створюються в

мережі Інтернет. При цьому вбудовані гіперпосилання можуть лише злегка виділятися кольором чи підкресленням і не створювати «рваного», розбитого тексту. [85, с. 16] Прикладом такої гібридної форми існування твору є відома онлайн-енциклопедія «Вікепедія» побудована за цим принципом, однак що стосується її утворення, то в ній використовуються не оцифровані твори, а створюються зовсім нові, а отже, мова йде не про оцифровку, а про цифровізацію.

Верховний суд Канади у справі *Crookes v. Newton*, 2011 SCC 47, [2011] 3 S.C.R. 269 порівняв гіперпосилання зі звичайними посиланнями: «гіперпосилання так само відносяться до контенту, як і посилання в літературних джерелах. Обидва явища відсилають до чогось уже наявного й обидва явища вимагають певних дій з боку особи, перш ніж вона отримує доступ до контенту». [186]

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторські і суміжні права під гіперпосиланням слід розуміти – формалізований відповідно до стандартів мережі Інтернет запис адреси веб-сайту або його частини (веб-сторінки, даних). У разі якщо гіперпосилання адресує до частини веб-сайту (веб-сторінки), то, крім домену і (або) числової адреси за Інтернет-протоколом, воно може містити додаткові записи про каталоги або виклики і умови доступу до веб-сторінки, що може бути відтворена або збережена на пристроях, які можуть зчитуватися та відтворювати електронну (цифрову) інформацію з використанням мережі Інтернет. [121]

Отже, сьогодні спостерігається досить значний розвиток та зростання популярності електронних бібліотек, що дозволяє істотно підвищити швидкість надання інформації та розширити доступ користувачів до них. Їх поява є результатом не лише технічної еволюції (способу розміщення, збереження та передавання інформації), а й свідченням прогресу та вдосконалення людських відносин. Зі створенням і функціонуванням нової, специфічної інформаційної

системи змінюються й форми існування творів. Поява таких форм значно ускладнює регулювання правовідносин, пов'язаних з їх використанням.

2.2. Оцифрування та цифровізація при формуванні фондів електронних бібліотек

Двадцять років тому ми не уявляли, що через мережу Інтернет буде можна провести банківську операцію, купити одяг або забронювати квитки на літак. Сьогодні це здається звичайним явищем. І якщо в кінці минулого століття читачі шукали книги в бібліотеках, то сьогодні вони перекочували в пошуках знань в мережі Інтернет. Однак знайти потрібну інформацію вдається далеко не завжди: багато бібліотек і архівів тільки стають на шлях трансформації, який повинен зробити їх видимими в цифровому середовищі. [105, с. 12]

У цьому контексті оцифровка і відкритий доступ до контенту необхідних відразу з кількох причин. По-перше, це дозволить забезпечити збереження паперових аналогів. Багато бібліотек, в тому числі ті, в яких знаходяться старовинні рукописи і рідкісні екземпляри книг, не мають можливості організувати необхідні умови зберігання, стабільні протягом тривалого часу. Навіть незначне підвищення температурного режиму або вологості повітря може зробити негативний вплив на процес зберігання книжкових колекцій і, як наслідок, привести їх до часткової або повної втрати. [38]

На державному рівні приділяється увага формуванню сучасних засобів інформування. Так, у Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [146], у Положенні Міністерства освіти і науки України «Про електронні освітні ресурси» [152] перед інформаційними закладами поставлено завдання переведення в електронну форму національних надбань у сфері культури та мистецтва. Зважаючи на положення названих актів і з метою підвищення ефективності

використання та доступу до документів, які зберігаються у бібліотечних, музейних та архівних фондах, шляхом створення єдиної інформаційної бібліотечної системи було впроваджено Державну цільову національно-культурну програму «Бібліотека-XXI» [41].

Однак питання щодо процесу переведення твору з аналогової форми в цифрову залишається неврегульованим на законодавчому рівні. Відкритими є питання щодо поняття оцифрування, співвідношення оцифрування твору з репрографічним відтворенням твору, дотримання авторських і суміжних прав при його здійсненні, а також чи є оцифрування новою формою використання, новим твором, або новою формою відтворення.

Сьогодні в науковому середовищі немає одностайної думки щодо того, чи призводить зміна аналогової форми на цифрову до порушення права на недоторканість твору. О.О. Мацкевич зазначає, що нині законодавство відносить це право до особистих немайнових прав автора (незважаючи на те, що в літературі висловлені різні думки щодо того, чи вважати право на збереження цілісності твору, право на недоторканність твору та право протидіяти шкоді честі та репутації автора тотожними, у межах цього дослідження поставимо між ними знак рівності). У Цивільному кодексі України воно закріплено як право на недоторканість твору, а в Законі України «Про авторські та суміжні права» (п. 4 ч. 1 ст. 14) – як право вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, яке може зашкодити честі та репутації автора. Бренська конвенція, встановлює, що незалежно від майнових прав автора і навіть після уступки цих прав він має право вимагати визнання свого авторства на твір і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншим змінам цього твору, а також будь-якому іншому посяганню.[86, с. 106]

Спочатку необхідно розібратися в тому, що ж таке власне є оцифрування, з чого складається цей процес, скільки часу та ресурсів він використовує. Оцифрування (англ. digitization) у найзагальнішому сенсі є перекладом об'єкта (аудіо- та відеозапису, зображення, тексту) в цифровий вигляд, придатний для запису на електронних носіях.

Якщо ми говоримо про паперові носії, то процес оцифрування передбачає два етапи: початкове сканування зображення тексту та його подальше розпізнавання (тобто переведення зображення тексту в текстові дані). Для процесу оцифрування перший етап є обов'язковим: це безпосереднє отримання копій сторінок, здійснюване чи за допомогою сканера, чи за допомогою фотоапаратури.

Твір у цифровій формі можна уявити як певний контейнер – файлобо взаємозалежну сукупність файлів. Такий твір наділяється унікальними рисами: можливістю зберігатися в пам'яті комп'ютерів і підлягати оборотоздатності в глобальному інформаційному просторі, що формується цифровими мережами передачі даних.[51, с. 134]

До основних об'єктів авторського права, що можуть підлягати оцифруванню, належать такі твори: літературні, музичні, аудіовізуальні тощо.

При цьому не всі твори можуть бути представлені в цифровій формі. Так, для драматичних, хореографічних творів, пантомім, творів архітектури, містобудування та садово-паркового мистецтва; творів прикладного мистецтва, зокрема і творів декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, лиття, ювелірних виробів єдиною та необхідною є об'ємно-просторова форма фіксації. Названі об'єкти не можуть бути представлені в цифровій формі та поширюватися в мережі Інтернет. Утім їхнє цифрове вираження за умови відповідності критерію оригінальності може охоронятись як похідний твір. [111, с. 50]

Поняття «оцифрування», «оцифрування» та «цифровізація» не мають однозначного трактування, в результаті чого відсутні чіткі їх розмежування.

Також у доктринні використовується термін «дигіталізація» [173, с. 41] (англ. *digitization, dsgstalszation*, від слова *digital* – цифровий).

Звернувшись до літературних джерел, які використовують термін «оцифрування» («оцифровка»), можна побачити досить різноманітні підходи до його трактування. Поняття «цифровий» має латинське походження (*digital*) і означає «на пальцях». При цьому поняття «оцифрування» в найзагальнішому значенні означає «перетворення в цифрову форму». Оцифрування пов'язане завжди з дискретністю – перетворенням інформаційних сигналів у дискретні (східчасті) значення та надання кожному з них індивідуального цифрового коду, тобто визначеного числа. Ці коди зберігаються в пам'яті комп'ютера та на носіях в різних формах, переважно у вигляді магнітного поля. Найпростіше це можна зобразити так: 1 – є сигнал, 0 – немає сигналу. Ці цифри збираються в одиниці інформації. Найменшою одиницею є байт, що складається з 8 біт, кожний з яких може набувати значення 1 чи 0. Зміна хоча б одного біта визначає зміну значення всього байта. Перетворити ці коди в інформацію, зрозумілу людині, може тільки комп'ютерна техніка. [113, с. 109]

За твердженням французького дослідника А. Керевера, оцифруванням є виражений електронними засобами переклад бінарною мовою, що використовує двійкові знаки 0 і 1, будь-якого сповіщення у формі текстів, слів, звуків, статичних або рухомих зображень. Ці оцифровані сповіщення зберігаються в пам'яті комп'ютерів, передаються в будь-яке інше місце, а потім перетворюються у форми, доступні для сприйняття людини. [61, 135]

Л. В. Мамчур зазначає, що «суттю цифрової форми є викладення змісту новоствореного чи перекодування вже наявного твору через перетворення інформації, що в ньому міститься, за допомогою відповідного програмного забезпечення у спеціальній двійковий (бінарний) код, який може бути зчитаний лише комп'ютером, на якому встановлені відповідні програми». [84, с. 35]

Важливо зазначити, що сьогодні точиться багато дискусій з приводу того, є оцифрований твір відтворенням, новою формою існування твору, похідним твором або взагалі новим твором. Пропонуємо розглянути кожен з цих позицій та визначитися, чим власне є оцифрований твір, а також виокремити особливості переведення твору з одного формату в інший.

Оцифрований твір є відтворенням твору. З цього приводу розгорталася серйозна дискусія [87, с. 208]. Сучасні дослідники переважно розглядають переведення об'єкта авторського права в цифрову форму як відтворення (О.М. Пастухов, В.С. Дроб'язко й Р.В. Дроб'язко, О.П. Сергеев, Д. Ліпчик). В.О. Калятін виділяє навіть окремий різновид відтворення – цифрове відтворення, що на відміну від аналогового відтворення, «різко збільшує можливості відтворення твору». Тож «не випадково у багатьох публікаціях сьогодні переведення твору в цифрову форму розглядається як самостійна дія» [54, с. 96].

Також Л.В. Мамчур зазначає, що «оцифрування твору, що спочатку мав традиційну матеріальну (аналогову) форму (запис на папері від руки, друковану, усну, запис на плівці тощо), є дією, що має ознаки використання і якщо вона не дозволена, то порушує права автора» [84, с. 36-37]. На це О.О. Мацкевич зауважує, що «висновок авторки не зовсім логічний, адже право обирати форму фіксації твору вона пропонує визнати з поміж немайнових прав» [85, с. 15]. Те, що Л.В. Мамчур вважає правом на фіксацію, більшість авторів називають відтворенням. Відтворенням визнається не тільки повторне надання твору об'єктивної форми, а й втілення його в іншій формі. Якщо музичний твір, реалізований у нотній формі, буде пізніше зафіксований на магнітній плівці чи платівці, це має визнаватись однією формою використання [172, с. 165].

Деякі автори вважають, що оцифровані твори є *новою формою існування твору*. Серед них О.Г. Германова, котра на прикладі засобів масової інформації

доводить, що оцифрування газетного номера є новою об'єктивною формою існування твору, а тому власникові певного масмедіа потрібно обумовити таке використання матеріалу з журналістом в кожному окремому випадку та відповідно сплатити гонорар [35, с. 12]. О.О. Мацкевич, своєю чергою, зазначає, що при оцифруванні твору про жодну нову форму існування твору в цифровому середовищі не йдеться, позаяк змінюється не форма твору (літературний, зображувальний тощо), а спосіб його відтворення (вираження) та (чи) носій, на якому він виражений, – вірш, написаний від руки в зошиті чи надрукований у видавництві, все одно є віршем; кінофільм, програний у кінотеатрі чи переглянутий на екрані монітора, лишається кінофільмом. [85, с. 17]

Оцифрований твір як похідний твір. Досить цікавим є питання: чи власне цифрова копія твору об'єктом авторського права? Це питання рідко обговорюється, проте заслуговує на увагу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» похідним твором визнається твір, що становить творчу переробку іншого вже наявного твору без завдання шкоди його охороні (анотація, адаптація, аранжування, обробка фольклору, інша переробка твору) чи його творчим перекладом на іншу мову (до похідних творів не належать аудіовізуальні твори, одержані шляхом дублювання, озвучення, субтитрування українською чи іншими мовами). [121] З огляду на це. вважаємо, що переклад твору бінарною мовою за допомогою електронних засобів не підпадає під дію названої статті, бо створення похідного твору має відповідати критерію творчості. Такий переклад має не творчий, а винятково технічний характер. [55, с. 193]

Критерій творчості означає, що твір охороняється авторським правом, якщо його створено творчою працею автора. Втім поняття творчості не визначається в законодавстві, тому що творчість – загальнолюдська категорія [175, с. 4], в Законі України «Про авторське право і суміжні права» лише

використовуються деякі поняття, такі як «творча робота», «творчість». Та в цьому ж Законі згадано критерій оригінальності твору – щодо назви твору як самостійного твору та конкретизації об'єктів, які не охороняються авторським правом: «розкладу руху транспортних засобів, розклади телерадіопередач, телефонні довідники та інші аналогічні бази даних, які не відповідають критеріям оригінальності п. «е» ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права», проте в чому саме полягають ці критерії, в Законі не розкривається. [121]

Пленум Вищого господарського суду України в Постанові «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» від 17 жовтня 2012 р №12 ототожнює ці дві категорії: «Назва твору підлягає охороні як об'єкт авторського права тільки в тому випадку, якщо вона є результатом творчої діяльності автора (є оригінальною) і може використовуватися самостійно» [130].

На думку О.О. Мацкевич оцифрований твір не може вважатися похідним. Як зазначає, Р.А. Будник, невирішеними дотепер є питання, чи стають цифрові зображення творів мистецтва похідними творами, що підлягають охороні авторським правом, та чи є кінцевим процес розмноження похідних творів таким чином. [15] Для того щоб визначити за оцифрованим твором статус похідного (переробленого) твору, зауважує С.О. Глотов, не вистачає необхідної для переробки зміни оригіналу твору, з якого в перероблений (похідний) твір обов'язково має бути внесено нове творче начало, що є основним мірилом для визнання похідних творів як самостійних об'єктів авторського права [31, с. 11]. З ним погоджується Л.В. Мамчур: твір у цифровій формі не може розглядатись як новий, а користувач комп'ютера, що здійснив зміну форми твору, – як співавтор, і авторське право в нього не виникає [84, с. 35].

Отже, результат оцифрування не може *визнаватися похідним твором* з таких причин:

-отриманий у результаті оцифрування переклад має не творчий, а винятково технічний характер [55, с. 193];

-не вистачає обов'язкового нового творчого начала. [31, с. 11] Твір не втрачає, так само як і не набуває, будь-яких нових якостей або властивостей, не набуває нової оригінальності чи індивідуальності [173, с. 41].

Зважаючи на вищезазначене, оцифрований твір не може визнаватися *новим або похідним твором*. Отже, доцільно погодитися з Л.В. Мамчур щодо заперечення визнання користувача комп'ютера, що здійснив зміну форми твору, співавтором або автором нового твору [84, с. 36].

Утім видається, що цифрова копія все ж таки може бути оригінальним художнім твором (наприклад, завдяки світловим ефектам чи іншій фотографічній роботі) та охоронятись авторським правом як похідний твір. Навіть цифрова копія твору, що належить до суспільного надбання, може охоронятись авторським правом, якщо вона має досить оригінальний характер. Це означає, що для подальшого використання такого похідного твору потрібен дозвіл правовласника. Але якщо цифрова копія є простим відтворенням оригіналу, то вона не відповідає вимогам оригінальності та не підлягає охороні авторським правом.

Водночас виникає запитання: чи дають користувачам нові цифрові камери високої роздільної здатності, що дозволяють налаштовувати пікселізація, світло та контраст, можливість проявити індивідуальність і оригінальність у своїх фотографіях? У деяких юрисдикціях стандарти того, що є оригінальним, не надто високі. Тож навіть те зображення, яке абсолютно точно не є оригінальним, може вважатися похідним твором і охоронятися авторським правом. [84, с. 36]

Тож автор цього дослідження вважає, що оцифрування твору є його відтворенням. При цьому переведення твору з аналогової форми в цифрову можливе лише за умови отримання відповідного дозволу. Винятком є твори, що

перейшли в суспільне надбання людства та твори, авторів яких неможливо знайти або з ними неможливо встановити зв'язок (так звані, «сирітські» твори).

Переведення твору з одного цифрового формату в інший. Важливим питанням також є переведення твору з одного цифрового формату в інший. Варто погодитися з думкою О. Волкова щодо можливості створення цифрового об'єкта, котрий буде містити технічну інформацію, яка не відповідає оригіналу, проте яка забезпечує збереження інформації, котру сприймає людина. Прикладом може слугувати створення цифрової копії фільму на DVD з кодуванням в інший формат зберігання відеоданих – контейнер avi-алгоритму стиснення H. 264. Результатом такого процесу є відтворення твору в іншому цифровому форматі, проте власне твір, його суть залишаються незмінними [26, с. 13]. Отож переклад твору з одного формату в інший також не є створенням нового чи похідного твору.

У літературі натрапляємо на думку, що «твір, втілений через цифрове середовище, є нетиповим об'єктом цивільного права, якому притаманні такі природні «властивості-ознаки», які цивільному праву невідомі. Підставою для цього слугують особливості сприйняття такого твору, яке відбувається за схемою «людина–машина–твір». [32, с. 239]

С.О. Глотов зазначає, що цифрові формати породжують передумови охороноздатності, тому що вони не сприймаються у звичайному «людському» розумінні, тобто доступ до цифрового твору можливий лише за допомогою спеціальних технічних пристроїв. [31, с. 10] Визначальною відмінністю між твором в аналоговому середовищі та твором в цифровому середовищі (зокрема й у мережі Інтернет) є об'єктивна форма його існування, що у в разі цифрового середовища є цифровою. [51, с. 134] При такому розміщенні відбувається суттєва зміна умов використання твору, проте природа авторських прав залишається незмінною. [80, с. 13]

Незважаючи на те що в ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» примірник твору визначається як копія твору, виконана в будь-якій матеріальній формі (а цифрова форма не є матеріальною), системний аналіз норм цього Закону свідчить про дещо інше [121]:

- п. 10 ч. 3 ст. 15 проголошує, що виключне право автора (чи іншої особи, що володіє авторським право) на дозвіл чи заборону використання твору іншими особами дає йому право дозволяти або забороняти використання..., а також творів, зафіксованих у фонограмі чи відеогамі, чи в формі, яку зчитує комп'ютер;

- у ст. 1 відтворення визначено як виготовлення одного чи більше примірників твору, відеограми, фонограми в будь-якій матеріальній формі, а також їх запис для тимчасового або постійного зберігання в електронній (зокрема й цифровій), оптичній або іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер.

Це підводить до висновку, що «форма, яку зчитує комп'ютер» є різновидом «об'єктивної» та охоплює електронну (зокрема й цифрову), а також оптичну чи іншу форму, яку може зчитувати комп'ютер. [51, с. 134] Отже, твори, зафіксовані в такій формі, охороняються авторським правом. Також електронна форма як різновид об'єктивної форми з урахуванням суті твору згадується на рівні постанови Пленуму Верховного Суду України. [130]

Переклад творів у цифрову форму не впливає на охороноздатність твору. З цього приводу Л. Бентлі та Б. Шерман справедливо вказують, що твір в будь-якому випадку є охороноздатним, незалежно від того, яким способом він записаний і чи зміниться надалі його форма. [17, с. 150]

Утім щодо діяльності бібліотек Закон України «Про авторське право і суміжні права» робить певні винятки, пов'язані з гарантованим Конституцією України правом громадянина на вільний доступ до інформації та знань і

головним завданням бібліотек, покликаних забезпечувати інформаційні, науково-дослідні, освітні, культурні й інші потреби користувачів. [61, с. 261]

Особливої уваги заслуговує ст. 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права». При створенні та поповненні фондів електронних бібліотек досить часто, проте помилково, керуються винятками, зазначеними в цій статті, що поширюються лише на діяльність традиційних бібліотек. Згідно зі ст. 22 Закону України «Про авторське право та суміжні права», допускається без згоди автора або іншої особи, що володіє авторським правом, *репрографічне відтворення* одного примірника твору бібліотеками та архівами, діяльність яких не спрямована на одержання прибутку, за таких умов [121]:

1) коли відтворюваним твором є окрема опублікована стаття й інші невеликі за обсягом твори чи уривки з письмових творів (за винятком комп'ютерних програм і баз даних) з ілюстраціями чи без них і коли це відтворення здійснюється за запитами фізичних осіб за умови, що:

а) бібліотека й архів мають достатньо підстав вважати, що такий примірник використовуватиметься з метою освіти, навчання та приватного дослідження;

б) відтворення твору є поодиноким випадком і не має систематичного характеру;

2) у разі, коли відтворення здійснюється для збереження чи заміни загубленого, пошкодженого та непридатного примірника певної бібліотеки чи архіву або для відновлення загубленого, пошкодженого чи непридатного примірника з фонду аналогічної бібліотеки або архіву, а одержання такого примірника іншим шляхом неможливе, а також коли відтворення твору є поодиноким випадком і не має систематичного характеру. [121]

Як бачимо, закон дає право самим бібліотекам і архівам робити висновки щодо мети, з якою використовується затребуваний матеріал. Якщо є достатньо підстав вважати, що він необхідний для навчально-освітніх цілей або для

приватного дослідження, а відтворення твору не мають систематичного характеру, копіювання таких примірників не обмежується. [150, с. 36]

Такі винятки обумовлені ст. 4 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», що основою державної політики в галузі бібліотечної справи визначає реалізацію права громадян на бібліотечне обслуговування, забезпечення загальної доступності інформації та культурних цінностей. [124] Закон також стверджує, що держава повинна фінансувати створення інформаційних мереж і телекомунікаційних систем для інформаційного обміну, входження у світові глобальні комп'ютерні мережі та стимулювати інтеграцію бібліотек України у світовий інформаційний простір [170, с. 3]. Захист авторського права не має бути перешкодою для доступу до фондів і використання документів. Питання визначення книги – більше як товару чи як знання – не сходить з порядку денного бібліотек на сучасному етапі в умовах використання електронних ресурсів [170, с. 3].

Бернською конвенцією про охорону літературних і художніх творів також передбачені особливі випадки використання охоронюваних здобутків, коли непотрібно одержання попередніх згод власника авторського права та не передбачається якої-небудь винагороди автору за паперові копії та мікрокопії: ст. 16 (відтворення у визначених обговорених випадках), ст. 15 (цитування) і ст. 17 (використання з метою навчання). Що ж стосується електронних копії, то це питання не врегульовано Бернською конвенцією. [174] Відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» репрографічне відтворення (репродукування) – це факсимільне відтворення в будь-якому розмірі (зокрема і збільшеному чи зменшеному) оригіналу письмового чи іншого графічного твору або його примірника шляхом фотокопіювання чи іншими подібними способами, крім запису в електронній (і цифровій також), оптичній або іншій формі, яку зчитує комп'ютер [121].

Для більш повного розуміння терміна «репродукування» доречним є порівняння його з терміном «відтворення». Відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права», відтворенням твору є «виготовлення одного або більше примірників твору, відеограми, фонограми в будь-якій матеріальній формі, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (і цифровій також), оптичній або іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер [121].

Проаналізувавши терміни «репродукування» та «відтворення», доходимо висновку про те, що репродукування є різновидом відтворення. Репродукування також полягає у виготовленні екземплярів в однині завдяки використанню будь-яких технічних засобів. Звісно ж, репродукування допускається тільки в єдиному екземплярі, тобто для одного читача бібліотекою може бути виготовлений тільки один примірник твору.

Отже, з вищевикладеного випливає, що репрографічним відтворенням не може вважатися процес оцифрування (переклад твору з аналогової форми в електронну (цифрову) форму), що підтверджується Рекомендаціями Державної служби інтелектуальної власності України для Інтернет-провайдерів, контент-провайдерів і користувачів файлообмінних мереж та інших веб-сервісів щодо правомірного використання об'єктів авторського права і суміжних прав в мережі Інтернет. У них чітко зазначається, що положення ст. 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права» не стосуються використання творів електронними бібліотеками [153].

Отже, поширена думка, що репрографічне відтворення остосується й електронних бібліотек, є хибною, а формування фондів електронних бібліотек через оцифрування, керуючись ст. 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права», є не лише помилковим трактуванням норм закону, а прямим порушенням авторських прав. Постає питання, чи не є така позиція законодавця застарілою, такою, що не відповідає часу. Як зазначає В.Ю. Кемпе,

формування електронних фондів бібліотек за рахунок переведення видань з твердого носія в електронну форму могло б вирішити проблему збереження фонду в сучасних умовах інформаційних технологій, але закон забороняє це, крім випадків, зазначених у його ст. 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [121]. Таким чином, Закон стає на заваді розвитку бібліотечної справи і входить у суперечність з іншим Законом України «Про бібліотеки і бібліотечну справу». Якщо в багатьох зарубіжних країнах цю проблему вирішують шляхом ліцензування, чим займаються відповідні інституції, то в Україні такого досвіду немає. Тож зрештою добрі наміри створити електронну бібліотеку можуть призвести до порушення закону. [61, с. 265]

Незважаючи на актуальність проблеми, в багатьох сучасних законах іноземних країн форми копіювання (аналоговий, факсимільний або цифровий формат) не конкретизуються. Це дозволяє по-різному інтерпретувати норми законів. У деяких країнах вони чітко проголошують, що цифрове копіювання забороняється, тоді створення цифрових копій може бути допущено тільки в певних випадках як виняток. [168, с. 17]

Якщо звернутися до практики копіювання документів у бібліотеках інших країн, то ця проблема вирішується по-різному. Так, у США прийнято закон про продовження строку чинності авторських прав (Copyright Term Extension Act) до 70 років. Однак є виняток (ст. 108 (h) цього Закону), що дозволяє бібліотекам, архівам або некомерційним освітнім установам за останні 20 років дії копірайту відтворювати, копіювати документ з метою забезпечення його збереження чи в наукових цілях. Для цього бібліотеці потрібно довести, що така робота не містить комерційного характеру, а зроблена копія документа не є товаром. [150, с. 37]

У Великобританії 31 жовтня 2003 р. були прийняті поправки до Закону про авторське право, дизайн і патенти (The Copyright, Designs and Patents Act), його було доповнено нормами щодо авторського права та суміжних прав.

Поправки в ньому аналогічні тим положенням, що стосуються американського Закону захисту авторських прав у цифрову епоху. Насамперед зміни торкнулися переліку винятків. Так, будь-яке копіювання в наукових, комерційних або приватних цілях, яке виконується для комерційної потреби, вимагає дозволу від власника прав (авторизації) чи ліцензії від Агентства з авторських прав. З позиції права, будь-яка наукова робота, що виконується науковими організаціями, належними до складу приватних (комерційних) компанії, є результатом комерційної діяльності. Робота, що здійснюється в некомерційній організації на замовлення приватного підприємства, також вважається комерційною. Для бібліотек є вибір – укладати угоди з агентствами, що здійснюють централізоване вирішення проблем авторського права та відрахувань, або не займатися такими видами бібліотечно-інформаційної діяльності (копіювання, сканування, друк тощо). [150, с. 37]

У законодавстві багатьох країн питання щодо цифрового копіювання трактується непрямо. Тільки вивчивши весь законодавчий перелік специфічних обставин, за яких дозволяється копіювання, бібліотекар може зрозуміти, чи охоплюють винятки з охорони авторським правом для бібліотек копіювання в цифровому форматі, чи ні. Так, у Вірменії дозволяється репрографічне відтворення робіт з дослідницькою метою, але закон спеціально забороняє копіювання матеріалів в електронній формі. Такі ж положення містять закони Грузії та Молдови. [168, с. 17]

Більшість законів про авторське право дозволяють бібліотекам копіювати авторські роботи на спеціально обумовлених умовах без виплати компенсації авторам або іншим власникам авторських прав. У деяких випадках, однак, згадується певна компенсація. Поширений варіант – організація копіювання на основі ліцензування. Наприклад, Алжир надає бібліотекам право робити копії з дослідницькою метою, але це право втрачається, якщо є агентство, котре видає

колективную ліцензію на використання певних робіт. Подібні застереження є в законах Азербайджану, Сент-Люсії, Фіджі та деяких інших країн. [168, с. 17]

Зазвичай, винятки з авторського права, що передбачають компенсацію, засновані на механізмі колективного ліцензійної угоди, а не на оплаті за кожную копію. За наявності системи колективного ліцензування власники авторських прав передають колективним агентствам повноваження виступати від імені авторів.

Винятки з авторського права, що дозволяють бібліотекам робити копії авторських робіт, можуть бути поділені на три категорії [168, с. 18]:

- 1) що дозволяють бібліотекам копіювання без обмежень щодо мети копіювання;
- 2) які дозволяють копіювання всіх або майже всіх типів робіт для певних цілей, таких як дослідження чи навчання;
- 3) що дозволяють копіювання певних типів робіт для певних цілей.

Закони багатьох країн містять обов'язкові умови, що копії можуть робитися тільки з дослідницькою чи навчальною метою.

Виникають дискусії щодо права на оцифровку видавництва, що володіють традиційними контрактами на публікацію книг. Вважається, що у видавництва друкованої продукції немає права на оцифровку, однак у нього є право на оригінальний макет видавництва. Цікавою є позиція судів щодо правомірності публікації в електронному вигляді романа Курта Воннегута «Колиска для кішки». Видавництва швидко дійшли до згоди після того як суд відмовився задовольнити клопотання про забезпечувальні заходи. В 2001 році районний суд південного округу м. Нью-Йорку, зазначив, що придбане видавництвом Random House право на наступні публікації, не розповсюджується на цифрові права, відмовившись вважати публікацію в цифровій формі однією із різновидів публікацій. Дане рішення було підтримано Другим окружним апеляційним судом м. Нью-Йорка за аналогією рішення Верховного суду США

по справі «Нью-Йорк Таймс» проти Тасіні (New York Times v. Tasini) [200]. Позивачами були журналісти «Нью-Йорк Таймс», які працювали позаштатно та направляли свої статті для публікації в «Нью-Йорк Таймс». Статті надавалися газеті для публікації на звичаних умовах. Звинувачення в порушенні авторських прав стосувалося лише щодо подальшого включення таких статей в електронну базу даних без згоди на те авторів. Суд виніс постанову в якій пояснювалося, що право на відтворення, розповсюдження та публічний показ контенту в цифровій формі не входить в надану автором ліцензію на використання контенту в газеті чи іншій друкованій продукції. В підсумку позивачі отримали компенсацію в розмірі 18 млн долл. [179, с. 14, 15]

Нині в українському законодавстві права на вільне копіювання друкованих творів, надані архівам і бібліотекам, стосуються тільки репрографічного відтворення документа й не регулюють питання копіювання електронної інформації, також відсутнє поняття електронного копіювання й у Законі України «Про обов'язковий примірник документів» від 9 квітня 1999 р. Практично немає підзаконних актів, які дозволяють запровадити швидку та зручну оплату авторської винагороди службами електронної доставки документів. Змушені визнати, що наразі електронні бібліотеки діють у суперечливому правовому просторі, в якому погано регулюються відносини між авторами, видавцями та бібліотеками, тобто виробниками електронних документів, їхніми розповсюджувачами й користувачами. Унаслідок цього бібліотеки стикаються з такими проблемами використання цифрових документів: необхідність забезпечення вільного доступу користувачів до фондів електронних документів і можливості їхнього копіювання та відтворення в режимі офлайн і онлайн, не порушуючи прав авторів і видавців. На основі проведеного аналізу різноманітних підходів трактування процесу оцифровки творів та їх використання можна зробити наступні висновки [99, с. 606]:

- оцифрування представляє собою переклад бінарною мовою певними електронними засобами, які використовують двійкові знаки 0 і 1, будь-якого сповіщення у формі текстів, слів, звуків, статичних або рухомих зображень;

- поняття «оцифрування» та «цифровізація» є різними за своїм змістом. В свою чергу, оцифровка представляє собою процес переведення твору з традиційної (аналогової) форми в цифрову, а цифровізацією прийнято вважати процес створення та оприлюднення твору в електронному (цифровому) середовищі;

- вважається, що оцифрування твору не може тягнути за собою створення нового твору або похідного твору;

- оцифрування представляє собою відтворення твору. Даний підхід вважається досить слушними, тому що, оцифрування є тим самим «відтворенням», але має свою специфічну форму «електронну» або «цифрову»;

- вважається можливим віднесення оцифрування до майнових прав автора;

- вважається, що оцифрований твір може бути включений до фондів електронних бібліотек шляхом укладання ліцензійних договорів з його автором (правовласником). Разом з тим, можливе і вільне використання таких творів у випадках, коли твір перейшов у суспільне надбання людства; коли автор твору невідомий або з ним неможливо встановити зв'язок (так звані «сирітські твори»); у випадку добросовісного використання твору. [99, с. 606]

Не дивлячись на те, що процес створення та діяльність електронних бібліотек вже викликає певну зацікавленість в науковому середовищі та інтерес з боку держави, неврегульованими залишаються досить великий спектр питань, в тому числі і процес оцифровки літературних творів та особливості використання оцифрованих творів. Поява нових форм існування творів значно ускладнює регулювання правовідносин, які виникли у зв'язку з їх

використанням. Отже, вважається необхідними та важливими подальші розробки даної тематики, як на законодавчому рівні, так і на теоретичному.

Висновки до розділу 2

1. Поняття «електронний документ», «електронне видання» та «електронна публікація» є електронними текстовими ресурсами, які можуть поповнювати фонди електронних бібліотек.

2. Аудіовізуальні твори, пропонується класифікувати за такими підставами: 1) за формою вираження: аудіокасети чи аудіофайли; відеокасети або відеофайли; 2) за змістовою складовою: відеотвори; аудіотвори; аудіодокументи; аудіокниги; примірники творів із звукозаписом, зокрема й у спеціальному цифровому форматі для сліпих, осіб з порушеннями зору та осіб з диспенсією, призначені для некомерційного використання спеціалізованими бібліотеками, бібліотеками навчальних закладів і центрів реабілітації для інвалідів та дітей-інвалідів з вадами зору, громадськими організаціями сліпих, підприємствами, установами, організаціями, де працюють інваліди по зору.

2. Аудіокнига є видом аудіотворів. Аудіокнигою пропонується вважати книгу переведену з аналогової форми в цифрову, шляхом її озвучення та записану на цифровий носій з використанням спеціальної звукозаписної техніки та програм.

3. Аудіокниги можна класифікувати за такими критеріями: 1) залежно від правової охорони аудіокниг: аудіокниги, що перейшли у суспільне надбання людства; аудіокниги, які вважаються «сирітськими»; аудіокниги, строк охорони яких ще не закінчився, та які шляхом застосування аудіодискрипції можуть бути адаптовані для сліпих, осіб з порушеннями зору і хворих на дислексію; 2) залежно від суб'єкта виконання: аудіокниги, озвучені авторами самостійно; аудіокниги, озвучені диктором; аудіокниги, озвучені актором; 3) залежно від способу оформлення: аудіокниги, що мають просту форму оформлення (без

використання музичних творів і акустичних технологій); аудіокниги, що мають ускладнену форму оформлення (з використанням музичних творів чи акустичних технологій);

4. Правова охорона аудіокниг має кумулятивний характер: права авторів, композиторів віднесено до авторського права, а права виконавців, виробників фонограм – до суміжних прав, усі вони захищаються Законом України «Про авторське право і суміжні права».

5. Форми творів електронних бібліотек можна класифікувати за такими критеріями: 1) за сферою існування твору: цифрова форма, цифровізована форма та змішана форма; 2) за способом утворення цифрової форми: оцифрована форма, аудіовізована форма, цифровізована форма; 3) за способом існування творів: а) твори в рівнозначній і нерівнозначній формах; б) усталена форма твору та змінна форма твору; 4) за способом оформлення твору в електронних бібліотеках: проста форма та складна форма. У свою чергу, складна форма може поділятися на текстові твори з гіперпосиланнями (оцифровану форму з гіперпосиланнями, цифровізовану форму з гіперпосиланнями, відеотвори з використанням субтитрів; аудіотвори у спеціальному цифровому форматі для сліпих, осіб з порушеннями зору та осіб з дислексією); 5) за способом поширення творів в електронних бібліотеках: 1) твори, що можуть поширюватися в електронному вигляді без можливості копіювання тексту; 2) твори, що можуть поширюватися лише в електронному вигляді з можливості копіювання тексту;

6. Дисертації (автореферати, відгуки офіційних опонентів) належать до гібридної форми існування твору й існують у двох рівнозначних формах. Вони подаються до спеціалізованої вченої ради в роздрукованій формі та розміщуються на сайті закладів (наукових установ) в електронній (цифровізованій) формі. Однак дисертації, що були опубліковані як монографії

мають лише аналогову форму. І при оцифруванні такої монографії мова йде вже про оцифровану форму існування твору.

7. До гібридної рівнозначної форми існування твору слід також віднести різноманітні наукові журнали, котрі сьогодні досить часто друкують статті як в аналоговій, так і в електронній (цифровізованій) формах. Серед них: «Науковий вісник» Херсонського державного університету, «Юридичний вісник» Національного університету «Одеська юридична академія», «Науковий вісник Ужгородського національного університету» та ін.

8. Оцифрування твору є його відтворення. Переведення твору з аналогової форми в цифрову можливе лише при отриманні відповідного дозволу. Винятком є твори, що перейшли в суспільне надбання людства та твори, авторів яких неможливо знайти або з ними неможливо встановити зв'язок (так звані, «сирітські» твори). При цьому вважається, що переведення творів у цифрову форму не впливає на їх охороноздатність.

9. Репродукування є різновидом «відтворення». Репродукування полягає у виготовленні поодиноких екземплярів за допомогою використання певних технічних засобів. Репродукування допускається тільки в єдиному екземплярі, тобто для одного читача бібліотекою може бути виготовлений тільки один примірник твору. При цьому, репрографічним відтворенням не може вважатися процес оцифрування, а отже, положення ст. 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права» не стосуються використання творів електронними бібліотеками.

10. Цифрова копія може бути оригінальним художнім твором (наприклад, завдяки світловим ефектам чи іншій фотографічній роботі) та охоронятися авторським правом як похідний твір. Цифрова копія твору, що належить до суспільного надбання, також може охоронятися авторським правом, якщо вона має досить оригінальний характер. Однак якщо цифрова копія є простим

відтворенням оригіналу, то вона не відповідає вимогам оригінальності та не підлягає охороні авторським правом.

11. Під цифровізованою формою існування твору слід розуміти твори, що створені в цифровій формі та не мають аналогової форми існування твору. До цифрових творів доречно віднести «живі» твори. Під «живими» творами пропонується розуміти твори, що можуть існувати лише в цифровізованій формі з можливістю подальшого внесення змін та доповнень. Доцільно законодавчо визначити порядок публікації «живих» творів, які є науковими працями, виключно особами, що займаються науковою діяльністю, та в чітко визначених електронних бібліотеках, зокрема, в електронних бібліотеках при національних бібліотеках України та в електронних бібліотеках державних органів або навчальних закладів, де працюють науковці, з можливістю внесення змін до таких творів. Видається необхідним закріпити у ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» визначення поняття «живого» твору як твору, який може існувати лише в цифровізованій формі з можливістю його подальших змін та доповнень.

12. Запропоновано законодавчо визначити порядок публікації «живих» творів, які є науковими працями, виключно особами, що займаються науковою діяльністю, та в чітко визначених електронних бібліотеках, зокрема, в електронних бібліотеках при національних бібліотеках України та електронних бібліотеках державних установ або навчальних закладів, де працюють науковці.

13. Пропонується закріпити в Законі України «Про авторське право і суміжні права» понять «оцифрування» та «цифровізація» і в Законі України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» поняття «електронна бібліотека» з метою усунення прогалин у правовій регламентації діяльності електронних бібліотек.

14. Нагальним є усунення невідповідності чинної нормативно-правової бази потребам бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів,

формування електронних фондів і забезпечення ефективного функціонування служб електронної доставки документів через глобальні телекомунікаційні мережі. Запропоновано законодавчо закріпити порядок створення електронних копії документів для веб-архівів та їх вільне використання тільки в локальних бібліотечних мережах.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ ЕЛЕКТРОННИМИ БІБЛІОТЕКАМИ

3.1. Вільне використання творів електронними бібліотеками

Початок правовим нормам про обмеження прав авторів було покладено в Англії 10 квітня 1710 р. в Акті про заохочення вченості шляхом наділення авторів і покупців правами на копіювання друкованих книжок, відомому як Статут королеви Анни. У ст. V зазначеного Акта передбачався обов'язок видавця надати дев'ять екземплярів авторських книг до королівської бібліотеки та бібліотеки університетів Англії та Шотландії з подальшим їх використанням будь-якою особою. Наприкінці XVIII ст. авторсько-правова охорона надавалася при дотриманні певних формальностей: реєстрація в Компанії видавців та книготорговців (Stationer's Company), сплата мита, надання безкоштовних примірників кожного видання в Британський музей і в чотири бібліотеки. [3, с. 48-49]

Поява в XIX ст. двох доктрин – сумлінного використання та роботи за наймом – завершило розвиток інституту прав авторів в системі copyright. Перша із зазначених доктрин перейшла в ст. 10 Бернської конвенції з охорони літературних і художніх творів від 9 вересня 1886 р [3, с. 49].

Положення Бернської конвенції у сфері авторського права передбачають обмеження авторських прав в освітніх цілях, однак із застереженням, що законодавством країн Європейського Союзу та спеціальними угодами, що укладені чи будуть укладені між ними, може вирішуватися використання літературних або художніх творів у обсязі, виправданому поставленою метою, як ілюстрацій у виданнях, радіо- й телевізійних передачах і звуку або зображення навчального характеру за умови, що таке використання здійснюється сумлінно. Варто зазначити, що Бернська конвенція про охорону

літературних та художніх творів передбачає два можливих винятки із практики охорони авторських прав. Один з них є обов'язковим і стосується новин і різних подій, що мають характер простої прес-інформації (ст. 2 (8)), другий не є обов'язковим і охоплює офіційні тексти законодавчого, офіційного та судового характеру ст. 2 (4). Більшість країн дотримуються норм Бренської конвенції щодо обох вилючень, що має відповідне закріплення в національному законодавстві. Зокрема, у ст. 4 Закону Польщі «Про авторське право і суміжні права» зазначено, що авторське право не поширюється на законодавчі акти та їхні офіційні проекти; звичайні новини [123].

Використання творів в освітніх і наукових цілях в законодавстві США означає, що тільки освітні та науково-дослідні установи, котрі здійснюють свою діяльність без справляння плати з учнів, мають право використовувати твори та програми без дозволу авторів і без виплати їм винагороди. Якщо навчання чи наукові дослідження проводяться некомерційними юридичними особами, то в навчальних програмах можуть використовуватися твори та програми вільно. Навчання може здійснюватися й іншими освітніми та науковими організаціями, але тільки в рамках державних і наукових програм, які виконуються цими організаціями, допускається вільне використання охоронюваних творів і програм [1].

Твори можуть вільно використовуватися електронними бібліотеками в таких випадках:

- твори, що не охороняються авторським правом і суміжними правами;
- особисті дані про вчених (використовуються електронними бібліотеками за умови спливу строку їх охорони);
- твори, що перейшли в суспільне надбання людства;
- твори, авторів яких неможливо знайти чи з авторами неможливо встановити зв'язок;

- твори, які створені за державні кошти та розміщені на державних сайтах (службовий твір);
 - твори, що є частиною архіву традиційних бібліотек;
 - твори, які передаються електронним бібліотекам як обов'язковий примірник, однак лише тими бібліотеками, до яких такі примірники надійшли, та з обов'язковим дотриманням авторських і суміжних прав;
 - вільне використання творів з навчальною та науковою метою.
- Добросовісне використання. [134]

Твори, що не охороняються авторським правом і суміжними правами. До таких творів належать ті, що відповідно до ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права» не є об'єктами авторського права, а саме [121]:

- повідомлення про новини дня або поточні події, що мають характер звичайної прес-інформації;
- твори народної творчості (фольклор);
- видані органами державної влади в межах їхніх повноважень офіційні документи політичного, законодавчого, адміністративного характеру (закони, укази, постанови, судові рішення, державні стандарти тощо) та їх офіційні переклади;
- державні символи України державні нагороди; символи та знаки органів державної влади, Збройних сил України й інших військових формувань; символіка територіальних громад; символи та знаки підприємств, установ і організацій, проте проекти офіційних символів і знаків до їх офіційного затвердження розглядаються як твори й охороняються відповідно до цього Закону;
- грошові знаки (проекти також визнаються творами);
- розклади руху транспортних засобів, розклади телерадіопередач, телефонні довідники й інші аналогічні бази даних, що не відповідають

критеріям оригінальності і на які поширюється право *sui generis* (своєрідне право, право особливого роду).

Персональні дані про вчених використовуються електронними бібліотеками за умови спливу строку їх охорони протягом 75 років з моменту створення документу, а також, якщо вони є загальновідомими та поширюються вільно. Інші персональні дані, зокрема архівні, строк охорони яких не сплив, можуть залучатися до фондів електронних бібліотек згідно із Законом України «Про персональні дані». При цьому основна вимога щодо них – це мати згоду власника цих даних або його нащадків.

Твори, що перейшли в суспільне надбання людства. Закон України «Про авторське право і суміжні права» [121] охороняє особисті немайнові та майнові права авторів і їхніх правонаступників, пов'язані зі створенням та використанням творів науки, літератури, мистецтва, а також права виконавців, виробників фонограм і відеограм та організацій мовлення. Об'єктами авторського права та суміжних прав згідно з цим законом є: твори в галузі науки, літератури та мистецтва, виконання літературних, драматичних, музичних, музично-драматичних, хореографічних, фольклорних та інших творів, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення [121]. Зазначений Закон відповідає вимогам Угоди TRIPS: про поширення ретроактивного захисту авторського права; запровадження ретроактивного захисту суміжних прав; скасування застережень щодо суспільного надбання, зроблених Україною під час її приєднання до Бернської конвенції; надання національного режиму захисту іноземним виробникам фонограм шляхом внесення змін до документів про приєднання України до Женевської конвенції; запровадження більшої прозорості на основі вимоги опублікування інформації про порушення авторського права, а також про винесення відповідних судових рішень; удосконалення механізму захисту прав інтелектуальної власності. Відповідно до українського законодавства авторське право діє протягом усього

життя автора та ще 70 років після його смерті. Якщо твір оприлюднено анонімно чи під псевдонімом, який прямо не асоціюється з конкретною людиною та не є загальновідомим, то авторське право діє лише протягом 70 років після оприлюднення твору. Якщо твір створено у співавторстві, авторське право діє протягом життя його авторів і ще 70 років після смерті останнього зі співавторів. Після завершення строку дії авторського права твори стають суспільним надбанням. [121] Це означає, що будь-яка особа може використовувати їх, не виплачуючи авторської винагороди правонаступникам.

Науковці зазначають, що термін «суспільне надбання» (public domain) вживається у вузькому та широкому значеннях. У вузькому значенні до сфери творів суспільного надбання включаються такі, що не охороняються як об'єкти авторського права у зв'язку із закінченням строку чинності майнових авторських прав на них, і такі, що взагалі не підлягають охороні [115, с. 170]. У широкому значенні до сфери дії режиму суспільного надбання включаються ті твори, що охороняються авторським правом, однак вони легітимізовані виключеннями чи видачею ліцензії на них [66, с. 6].

З погляду національного законодавства України, відповідно до якого регулюються права інтелектуальної власності на об'єкти авторського права, термін «суспільне надбання» має вузьке значення, позаяк, визначає, що суспільне надбання – це твори і об'єкти суміжних прав, строк дії авторського права й суміжних прав на які закінчився. Водночас відповідні положення Цивільного кодексу України терміна «суспільне надбання» не містить, хоча фактично передають його зміст. Так, згідно зі ст. 447 ЦК України після закінчення строку чинності майнових прав інтелектуальної власності твір він може вільно використовуватися будь-якою особою, за винятками встановленими законом. [148, с. 14]

Автор твору завжди зацікавлений у тому, щоб його спадок не став без його відома джерелом доходів інших осіб чи об'єктом плагіату. Порушення

немайнових прав автора називається плагіатом, а порушення майнових прав – контрафакцією, піратством. [61, с. 263] Бібліотека, діючи згідно з нормами законодавства, має переконатися, що при отриманні та використанні творів її користувачами, права автора не порушуються.

Однак, деякі країни включили в національні закони положення, що надають можливість автору відмовитися від авторського права і передати твір до суспільного надбання. Наприклад, згідно з положенням глави 87 Закону про авторське право, промислові зразки та патенти Сполученого Королівства Великобританії, відмова від будь-якого із зазначених правможе бути здійснена за допомогою письмового документа, підписаного особою, яка відмовляється від свого права, відмова може стосуватися будь-якого конкретного твору, творів конкретних найменувань або творів у широкому сенсі, а також наявних і очікуваних творів. [122]

Для того щоб зрозуміти, які ж все-таки твори можуть вільно використовуватися електронними бібліотеками відповідно до українського законодавства, доцільно звернутися до ст. 30 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Згідно ч. 2 названої статті твори, що стали суспільним надбанням, можуть вільно, без виплати авторської винагороди, використовуватися будь-якою особою за умови дотримання особистих немайнових прав автора. Перелік немайнових прав автора закріплений в ст. 438 ЦК України та в ст. 14 Закону України «Про авторські і суміжні права», які діють безстроково. До особистих немайнових прав автора належать такі: право вимагати визнання свого авторства через зазначення належним чином імені автора; право забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо автор твору бажає залишитись анонімом; право на псевдонім; право вимагати збереження цілісності твору та протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, яке може завдати шкоди честі та репутації автора. [121]

Водночас обсяг немайнових прав автора в різних країнах може відрізнятися. Кодексом законів про інтелектуальну власність Франції, ст. Ст. L121-1-L121-9, передбачено, що автор має право: вказувати своє ім'я; право оприлюднювати твір і вказувати спосіб оприлюднення; право на недоторканість твору; право об'єднувати свої статті в збірник і публікувати чи дозволяти їх публікацію. [65]

Після смерті автора спадкоємці мають право захищати немайнові права автора на твір і протидіяти будь-якому посяганню на твір. Також відповідно до ст. 439 ЦК України правом охороняти недоторканість твору наділена уповноважена автором особа, а також інші заінтересовані особи. При цьому Г. Прохорова-Лукіна та В. Троцька зазначають, що не існує єдиної думки щодо тлумачення «заінтересована особа», адже одні науковці вважають, що заінтересованими особами можуть бути творчі спілки письменників, на думку інших – до заінтересованих осіб належать як юридичні, так і фізичні особи, а також органи державної влади. Окрім цього, об'єктивно заінтересованими особами можуть бути творчі спілки та організації колективного управління. Згідно зі ст. 9 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», творчі спілки мають право охороняти немайнове авторське право, якщо за життя автор уповноважив творчу спілку охороняти після його смерті право на недоторканність твору [138]. Організації колективного управління здійснюють управління саме майновими правами, а жодної згадки про можливість захисту особистих немайнових прав немає [147, с. 137].

При цьому виникає запитання: чи є порушенням немайнових прав автора оцифрування творів, які перейшли в суспільне надбання та їх використання електронними бібліотеками? Перш ніж відповісти на нього, варто звернутися до Постанови Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності». Згідно з п. 38 цієї Постанови передбачено право на недоторканність

твору, зокрема й додаткових текстів (коментарів, передмов, пояснень), ілюстрацій, редакторських та інших правок тощо. Право на недоторканність твору поширюється на твори, що не пов'язані зі створенням нового твору, а створені на основі наявного. Змінювати їх можливо винятково за згодою автора (іншої особи, котрій належить авторське право), яка має бути чітко висловлена (виражена). За відсутності доказів того, що згода була чітко виражена, вона не може вважатися отриманою. [129]

Коментуючи вказану Постанову у своїй роботі О.О. Мацкевич зазначає таке: «.. якщо виходити з логіки такого рішення, то ні один твір не може оцифруватися для збереження культурної спадщини, якщо автор або автори не давали такої згоди, оскільки майнові права є безстроковими. Отже, будь-яка оцифровка творів, що перейшли у суспільне надбання, є заздалегідь неможливою, тому що автори не давали згоду на таку дію». При цьому автор зазначає, що при визначенні того, чи було порушено право на недоторканність при оцифруванні твору, необхідно брати до уваги те, чи змінює таке оцифрування сприйняття твору. Літературний текст сприймається як літературний текст незалежно від того, будуть його читати з монітора чи з надрукованої книги. [85, с. 16-17]

Підтримуючи позицію О.О. Мацкевич у тому, що оцифрування творів, які перейшли в суспільне надбання не порушує особистих немайнових прав автора, зокрема права на недоторканність, вважаємо, що такі твори можуть вільно використовуватися електронними бібліотеками.

У ряді юрисдикцій – твори, автор яких помер, а спадкоємці відсутні. Наприклад, в суспільне надбання переходять твори, на які відсутні спадкоємці як за законом, так і за заповітом, або ніхто із спадкоємців не має права успадковувати, або всі спадкоємці усунені від спадкування, або ніхто із спадкоємців не прийняв спадщини, або всі спадкоємці відмовилися від

спадщини і при цьому ніхто з них не вказав, що відмовляється на користь іншого спадкоємця. [104, с. 140]

У ряді юрисдикцій в суспільне надбання можуть достроково переходити твори, охорона авторських прав на які припиняється в результаті недотримання правовласниками необхідних формальностей, або в якості покарання за порушують право дії правовласника, або в результаті націоналізації. Також, правовласник може передати свій твір в суспільне надбання, тобто заявити про дострокову відмову від авторсько-правової охорони твору шляхом використання відкритих ліцензій. [104, с. 141]

При цьому, важливо зазначити, що і хоча електронні бібліотеки можуть вільно використовувати твори які перейшли у суспільне надбання людства, однак в суспільне надбання переходять лише майнові права, а особисті немайнові права підлягають охороні безстроково. Цікавим є те, що під юрисдикцією США було створено онлайн «Калькулятор суспільного надбання» (Public Domain Sherpa), за допомогою якого здійснюється автоматичний розрахунок строку дії авторського права в цій країні. Після введення необхідних даних, калькулятор визначає, чи є твір охоронюваним об'єктом, чи належить він до творів суспільного надбання. [199] Погоджуючись з думкою І. Петренко, щодо створення в Україні подібного «Калькулятора суспільного надбання orphan works» було б досить доречним [148, с. 18], однак з урахуванням технічних складностей його створення, вважається необхідним розпочати зі створення єдиного реєстру творів, що перейшли в суспільне надбання на сайті Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

Твори авторів, яких неможливо знайти або з авторами неможливо встановити зв'язок.

До глобальних проблем авторського права належить використання «сирітських» творів («orphan works») – творів із невідомим авторством або

коли невідома особа, якій належить авторське право на твір. Ця проблема набула своєї гостроти саме за сучасних умов технологічного розвитку. [176]

Якщо звернутися, наприклад, до електронних книг то наочним стає факт, що їх основну масу складають сучасні видання, які публікуються у відповідності до закону, водночас видання більш давніх творів оприлюднюються не завжди із додержанням закону. За загальним правилом, строк охорони майнових авторських прав на твір складає життя автора твору і 70 років після його смерті (ст. 28 Закон України «Про авторське право і суміжні права»). Враховуючи це положення до творів, що перейшли у суспільне надбання належать ті, які були створені наприкінці XIX ст. – початку XX ст.. Так, до 1917 р. щорічно видавалося 15 тис. книг, виходячи із такої цифри, на думку фахівців, цінними книгами можуть бути приблизно 500 тис. Проте, цінність таких книг є історичною або академічною [72, с. 31].

Досить цікавим питанням є можливість вільного використання електронними бібліотеками «сирітських» творів. У цьому контексті важливо зазначити, що законодавство України не розкриває поняття «сирітські» твори, а також не регулює порядок використання таких творів. Однак Європейський Союз вже зробив певні кроки щодо регламентації цих питань. У Директиві Європейського Союзу 2012/28/EU «Про деякі випадки можливого використання сирітських творів» зазначено, що твори, авторів яких неможливо знайти або з авторами неможливо встановити контакт, називаються «сирітськими» творами. [187] При цьому важливо зазначити, що Україна не є стороною міжнародних директив Європейського Союзу. Однак згідно із Загальнодержавною програмою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, Директиви ЄС є орієнтиром для подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері авторського права і суміжних прав. [89, с. 50]

«Сирітські» твори можуть оцифровуватися та розміщуватися в Інтернеті за умови, що з метою встановлення авторства був проведений сумлінний пошук. Утім цей принцип не застосовується однаково в усіх країнах Європейського Союзу. Наприклад, у Франції цей виняток обмежений певними типами творів, а в Сполученому Королівстві охоплює всі типи творів за умови, що був проведений сумлінний пошук. У США питання «сирітських» творів не регулюються спеціальним законом, однак позов гільдії авторів проти компанії Google, пов'язаний із сервісом GoogleBooks, допоміг визначити сферу дії цього винятку в країні (допускається оцифрування та надання доступу громадськості, зокрема й надання можливості повнотекстового пошуку). [4]

У Данії та Угорщині діюче законодавство у сфері авторського права дозволяло публікувати твори, щодо яких невідома особа, якій належить авторське право на них. Франція та Нідерланди намагалися вирішити проблему шляхом розробки урядових нормативних актів, які дозволяли здійснити «суспільне ліцензування» творів, щодо яких невідома особа, якій належить авторське право на них, певним державним установам [179].

Угорське законодавство у сфері авторського права з 1999 р. зобов'язувало документувати пошук правоволодільців творів шляхом публікації відповідного оголошення у національній пресі. Якщо правоволоділець твору не повідомлював про себе, заінтересовані особи отримували право подавати відповідну заяву у Патентну службу, сплачуючи внесок у розмірі 350 євро. У разі прийняття такої заяви Патентна служба надавала твору правовий статус твору із невідомим правовласником, що дозволяло такий твір опубліковувати, у тому числі й з комерційною метою [188]. Проте така практика себе не виправдала, оскільки наданим правом скористалися лише кілька державних установ та закладів і ще менше комерційних компаній. Тому, правила використання сирітських творів в Угорщині починаючи з 2009 р. зазнали змін, на які вплинув й процес уніфікації актів Євросоюзу [203].

Першою країною в ЄС, яка імплементувала положення Директиви 2012/28 була Німеччина. З 1-го січня 2014 р. набрав чинності закон Німеччини про сирітські твори і видання, що вийшли із продажі, яким були внесені зміни у Закон Німеччини «Про авторське право і суміжні права». Безпосередньо нові положення передбачають [167]:

1. У відповідності із Директивою 2012/28/EU, публічним бібліотекам, державним науковим і учбовим закладам дозволяється відцифровувати «сирітські» твори і розміщувати їх у відкритому доступі онлайн в межах місії охорони культурної спадщини. Проте таким правом зазначені заклади можуть скористатися лише після проведеного належного пошуку осіб, яким належить авторське право на твір, коли такий пошук не дав позитивного результату. Належний пошук осіб, яким належить авторське право на твір, може здійснюватись також шляхом використання баз даних організацій колективного управління VG Wort (Спілка авторів та видавців текстових творів) та VG Bild-Kunst (Спілка захисту авторських прав у мистецтві). Остання представляє інтереси художників, фотографів, дизайнерів, карикатуристів, режисерів, операторів та хореографів. Вказані спілки є провідними в Німеччині організаціями з прав на відтворення.

2. Бібліотеки і інші державні заклади можуть відцифровувати і розміщувати у вільному доступі твори, що вийшли із продажу. При цьому офіційно діючі у тій чи іншій сфері організації з прав на відтворення представляють інтереси правовласників – «аутсайдерів» (тобто тих хто не передав повноваження на ліцензування своїх творів жодній організації колективного управління) за умови додержання наступних вимог:

- твір був вперше облікований до 1 січня 1966 р.;
- екземпляри твору зберігаються у фондах і архівах державних установ;
- використання творів, що вийшли із продажі можливе виключно шляхом відтворенням і розповсюдження із некомерційною метою;

- за заявкою організацій колективного управління правами твори зареєстровані у відкритому реєстрі як такі, що вийшли із продажу;
- впродовж 6 тижнів після внесення твору у зазначений вище реєстр правовласник не звернувся із скаргою в організацію колективного управління правами. [167]

На останні зміни у Закон Німеччини «Про авторське право і суміжні права» окрім Директиви 2012/28/EU вплинув Меморандум Єврокомісії від 20.09.2011 р. Також Закон Німеччини надає право авторам творів у галузі науки перевидавати їх через 12 місяців після першої публікації за умови, що таке перевидання не буде комерційним [167].

Таким чином, нагальною проблемою для країн-членів ЄС стала розробка ефективних правил використання «сирітських» творів. Гостроти цій проблемі додавала й відсутність коректних ідентифікаторів осіб і об'єктів в усіх без винятку випадків.

Сьогодні вже існують ідентифікатори для книг (International Standard Book Number, ISBN) [12, с. 20], для аудіо-, відео-, аудіовідео записів (International Standard Recording Code, ISRC) [74], для музичних творів (International Standard Music Work Code, ISWC) [198]. Проте, створення ідентифікаторів не виключає наявності випадків, коли один і той же твір може отримати різні коди, що в свою чергу ускладнює вірне визначення як самого твору так й осіб, яким належить авторське право і (або) суміжні права на нього. Як свідчить практика, ім'я і прізвище є недостатньо визначеними і ненадійними джерелами даних тому, зазвичай, вони доповнюються вказівкою на засвідчення особистості (ID). Також може використовуватись й новий ідентифікатор імен (International Standard Name Identifier, ISNI), розроблений ISO [181]. Крім того, партнери Міжнародної конфедерації авторів і композиторів (CISAC) присвоюють код (Interested Party Information, IPI), який містить інформацію про осіб, причетних до створення і оприлюднення

музичного твору (автора слів, композитора, аранжувальника, видавця тощо) [181].

Норми Директиви ЄС спрямовані на вирішення питання доступу до культурної спадщини завдяки запровадженню на законодавчому рівні положень щодо можливого відтворення (оцифрування) творів, автори яких з певних причин невідомі. Нововведення, запропоновані ЄС, є новими для України. Використання досвіду європейських країн є важливим у контексті реалізації Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI», затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2011 р. №956. Ця програма має на меті підвищити ефективність використання та забезпечення доступу до документів, які зберігаються в бібліотечних, архівних і музейних фондах, шляхом створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» [155]. Виконання програми сприятиме забезпеченню доступу користувачів до системи з використанням новітніх інформаційних технологій, вирішенню питань, пов'язаних із захистом прав та інтересів суб'єктів авторського права і суміжних прав. [166, с. 32]

Положення вищезазначеної директиви передбачають випадки вільного використання творів, автори яких невідомі. Як зазначає Р.Є. Еннан, основною функцією та принципом права інтелектуальної власності є принцип пріоритету прав творця результату інтелектуальної діяльності й баланс інтересів суспільства, тому що використання цього результату має приносити благо не тільки його творцям, а й іншим членам суспільства. [43, с. 10] На думку В.М. Троцької, норми Директиви ЄС покликані збалансувати інтереси авторів та інших творців, права яких охороняються відповідно до європейського законодавства у сфері авторського права та суміжних прав, і права суспільства на доступ до культурної спадщини. [166, с. 34]

Важливо підкреслити, що вищезазначені об'єкти авторського права та суміжних прав не стають «сирітськими» автоматично. Такими творами можуть визнаватися твори тільки після проведення ряду процедур. Так, «сирітські» твори можуть бути відтворені установами тільки після належного пошуку їхніх правовласників. Вимоги до такого пошуку встановлені в ст. 3 Директиви ЄС. Зокрема, установа до початку відтворення твору чи фонограми має провести дослідження охоронюваних прав з використанням джерел, які відповідають конкретній категорії творів [166, с. 35].

Директивою ЄС передбачено введення єдиної загальнодоступної онлайн-бази даних «сирітських» творів. Ведення такої бази даних покладено на Відомство з гармонізації внутрішнього ринку (Office for Harmonisation in the Internal Market). Вважаємо, що з метою адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу доцільно було б створити репозитарій «Сирітські твори», наприклад, у відповідному розділі сайту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

Після проведення пошуку правовласників і в разі відсутності відомостей Міністерство економічного розвитку і торгівлі України повинне буде повідомити інформацію про твори, що визнані «сирітськими» та внести цю інформацію в репозитарій «Сирітські твори». Створення на постійній основі такого репозитарію дозволить значно спростити процедуру визначення творів, які є сирітськими.

Важливо також зазначити, що відповідно до ст. 5 до Директиви ЄС, статус «сирітських» творів може бути припинений в будь-який час у межах терміну охорони прав, а згідно зі ст. 6 Директиви ЄС, правовласники таких творів мають право на справедливую винагороду за їх використання установами. Водночас порядок виплати винагороди та її розмір у Директиві ЄС не встановлені, їх визначення залишено на розсуд держав-членів Європейського Союзу. Питання про виплату такої винагороди, як і власне порядок

використання «сирітських» творів, вимагає чіткої регламентації з боку законодавця [187]. Видається доцільним віднести сирітські твори до таких, які можуть вільно використовуватися електронними бібліотеками.

Не зважаючи на прийняття Директиви 2012/28, першою у світі країною, в якій на національному рівні дозволено комерційне і некомерційне використання сирітських творів у 2013 р. стала Великобританія. Питання належного комерційного і некомерційного використання сирітських творів у Великобританії регулюється Законом «The Enterprise and Regulatory Reform Act» (надалі – Акт) [202].

Зазначеним актом були внесені зміни у діючий Закон Великобританії «Про авторське право, промислові зразки і патенти» (1988 р.). Так, на «сирітські» твори розповсюджується правовий режим «розширеної колективної ліцензії», тобто компанія, яка бажає використати, наприклад, фотографію, повинна довести незалежному органу, що вона здійснила «ретельний пошук» особи, якій належить авторське право на дану фотографію. Це положення було спрямоване на зменшення ризиків порушення авторського права при використанні відцифрованих творів, які досить часто використовуються у соціальних мережах, таких як Facebook, Instagram або Flickr. Як відомо в Інтернеті зображення завантажуються користувачами у соціальні мережі, інші користувачі роблять перепост, «ретвіт» або зберігають і як наслідок знайти особу, яка завантажила оригінал зображення стає практично неможливим. Загалом реакція на положення Акту були неоднозначним. Незадоволення ним висловлювали в першу чергу фотографи, які вбачили, що їх авторські права порушуються і будь-яка особа може без дозволу використовувати їх твори. Встановлений Актом реєстраційний порядок творів, на їх думку, потребує коштів і часу та за своїм змістом скасовує їх авторське право на зображення яке існувало апріорі. Натомість, Міністерство підприємництва, інновацій і ремесла Великобританії вважають, що Акт спрямований на підвищення ефективності

ліцензування інтелектуальної власності та усунення зайвих перепон для законного використання творів, захищаючи інтереси осіб, яким належить авторське право. Встановлені Актом правила не скасовують авторського права на фотографічні твори або інші об'єкти авторського права, а навпаки не дозволяють будь-кому їх використовувати без дозволу [8].

Твори, що створені за державні кошти та розміщені на державних сайтах (службовий твір). Відповідно до чинного законодавства, а саме ст. 429 Цивільного кодексу України, особисті немайнові права на електронний навчальний продукт належать працівникові, який його створив, а якщо мова йде про створення такого продукту авторським колективом – кільком особам спільно (ст. 428 Цивільного кодексу України). [172] До цих прав, які не залежать від майнових прав інтелектуальної власності, належать право вимагати визнання свого авторства на певний продукт і право протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні вказаного продукту або будь-якому іншому посяганню на твір, здатному зашкодити честі чи репутації автора. У випадках, передбачених законом, деякі особисті немайнові права можуть належати юридичній або фізичній особі, де чи в якій працює автор. [21]

У цьому випадку твір, виконаний автором за державним замовленням, є службовим. Службовий твір – це твір, створений автором у порядку виконання службових обов'язків відповідно до службового завдання чи трудового договору (контракту) між ним і роботодавцем (ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права») [121].

Частиною 2 ст. 16 названого Закону передбачено, що виключне майнове право на службовий твір належить роботодавцю, якщо інше не передбачено трудовим договором (контрактом) та (або) цивільно-правовим договором між автором і роботодавцем. Отож особа, котрій належить авторське право (автор твору чи будь-яка інша особа чи юридична особа, якій на законних підставах передано авторське майнове право на твір), для сповіщення про свої права

може використовувати знак охорони авторського права (знак копірайт), який є свідченням права власності (ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права»). [121]

У цьому випадку на друкованому оригіналі твору має бути вказано як автора – фізичну особу, так і певну організацію – юридичну особу зі знаком копірайта. Якщо такі відомості вказані на документі, буде правомірно внести його до інституціонального репозитарію та надати відкритий доступ до нього без згоди автора.

Існує ще одна альтернатива вирішення цього питання. У результаті розвитку репозитаріїв, зокрема, у варіанті «зеленого» відкритого доступу, зростає стурбованість авторів щодо можливості використання тих авторських прав, які раніше вони беззаперечно передавали видавцю журналу. Тож усе більше уваги приділяється розробці розширених варіантів авторських прав, таких, як Creative Commons чи «відкритий доступ до знань» (Open Access to Knowledge, OAK). [11]

Отже, наповнення репозитарію електронними документами може відбуватись як зі згоди автора на представлення твору у відкритому доступі, так і без згоди автора, якщо правовласником є також певна організація. [11]

Твори, що є частиною архіву традиційних бібліотек. У Національній програмі інформатизації, що затверджена законом, прийнятим Верховною Радою України у 1998 р., закріплено юридичне визначення понять: «база даних», «інформаційна послуга», «інформаційна технологія», «інформаційний продукт», а також визначено стратегію розв'язання проблеми забезпечення інформаційних потреб українського суспільства. Крім того, в цьому нормативно-правовому акті визначено функції органів державної влади у процесі інформатизації, зокрема [110, с. 46]:

- захист авторського права на бази даних і програми, що створені для потреб інформатизації та особистої інформації;

- встановлення стандартів, норм і правил використання засобів інформатизації;

- забезпечення доступу громадян та їхніх об'єднань до інформації органів державної влади та місцевого самоврядування, а також до інших джерел інформації.

Для оцифрування відбиралися передусім документи на кислотному папері, поганого фізичного стану – такі, що не підлягають реставрації. Деякі із зазначених видань, зокрема довідник «Весь Київ» за 1913 р. (1004 с.), було просто врятовано від знищення часом і надалі можуть існувати лише в електронній формі. Здійснює оцифрування документів спеціальна служба на сканері, придбаному в рамках Програми збереження бібліотечних та архівних фондів. Розроблено Положення про службу репрографії та оцифрування документів, де передбачено діяльність за двома напрямками: переведення документів, що зберігаються в бібліотеках та архівах, з традиційних носіїв на інші друковані носії (ксерокопії), а також на мікроносії – мікрофільми, магнітні й оптичні диски, що дасть змогу зберегти оригінальність текстів, знизити ймовірність знищення їх під час користування та при виникненні екстремальних ситуацій. Функцією цієї служби є також виконання ремонтно-палітурних робіт із частковою реставрацією аркушів документів. [110, с. 46] Таким чином сьогодні в бібліотеці створюється електронний страховий фонд.

Твори, що передаються електронним бібліотекам як обов'язковий примірник. В умовах фундаментальних змін у традиційних бібліотеках, формуванні електронних бібліотек та ринку електронних ресурсів виникає нагальна потреба модернізувати законодавство щодо обов'язкового примірника, зокрема, ввести обов'язковий примірник електронного видання та визначити порядок його надання.

Разом з тим, внесення будь-яких змін до законодавства про обов'язковий примірник має відбуватися поетапно та зважаючи на інтереси всіх зацікавлених

осіб (представників колективного управління авторськими правами, видавництв, бібліотек). Особливо важливо передбачити умови належного захисту прав авторів і правоволодільців творів, які передаються до національних бібліотек та відповідних установ, а також розробити належну систему захисту зберігання таких примірників і надання доступу до них.

При розробці змін до законодавства України щодо обов'язкового примірника важливим є аналіз і врахування досвіду іноземних країн, у яких вже знайдено компромісні рішення щодо обов'язкового електронного примірника. Яскравим прикладом є законодавство Сполученого Королівства. Варто згадати, що законодавство цієї країни про обов'язків примірник розвивалося протягом багатьох століть. У 1662 р. обов'язковий примірник був встановлений для Англії та Вельсу, а в 1710 р. для всієї країни. [114]

Чинний Закон «Про обов'язковий примірник» від 2003 р. (Legal Deposit Libraries Act 2003; надалі – Закон-2003) містить положення, що вимагають від видавців надання одного примірника кожного друкованого видання, опублікованого в Сполученому Королівстві, до Британської бібліотеки протягом місяця з дня публікації та за запитом до кожної з п'яти інших бібліотек – одержувачів обов'язкового примірника. Запит має бути оформлений письмово і надісланий електронною поштою (чи іншим способом) видавництву, що є досить раціональним, оскільки видавництва не змушені надсилати зайві примірники в бібліотеки, а бібліотеки мають можливість комплектувати свої фонди тільки потрібними їм профільними виданнями. [114]

Цей Закон став основою для розробки правил отримання електронного обов'язкового примірника. Британське законодавство у сфері електронного обов'язкового примірника пройшло тривалий шлях розвитку, від лобіювання та перших консультацій про необхідність нового законодавства приблизно 15 років тому через прийняття Закону «Про обов'язків примірник» до Правил

вступу обов'язкового бібліотечного примірника (щодо нецензурних творів), затвердженого 5 квітня 2013 р. [114]

Згідно із законодавством України видавець зобов'язаний забезпечувати своєчасне доставляння обов'язкових примірників видань їх одержувачам у день виходу в світ першої частини тиражу [125].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів» Книжкова палата України є одержувачем усіх видів видань усіма мовами, що вийшли в Україні, зокрема й малотиражних (до 100 примірників) видань, нормативно-правових актів у сфері стандартизації, метрології та сертифікації, усіх періодичних і продовжуваних видань.

Недоставляння чи порушення строку доставляння обов'язкового безоплатного примірника документів тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб, фізичних осіб-підприємців від 30 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 1867 Кодексу України про адміністративні правопорушення) [64].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів» від 10 травня 2002 р. №608 [139] встановлюється вичерпний перелік одержувачів обов'язкового безоплатного примірника видань України: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Міністерство юстиції, Державний комітет телебачення і радіомовлення, Національна бібліотека імені В.І. Вернадського, Національна парламентська бібліотека, Книжкова палата, Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка, Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника, Одеська державна наукова бібліотека імені М. Горького, Кримська республіканська універсальна наукова бібліотека імені І. Франка, Автономна Республіка Крим, Державна науково-технічна бібліотека, Державна історична бібліотека, Центральна наукова

сільськогосподарська бібліотека Української академії аграрних наук, Державна медична бібліотека, Центральна державна науково-технічна бібліотека гірничо-металургійного комплексу, Державна бібліотека для дітей, Державна бібліотека для юнацтва, Державна науково-педагогічна бібліотека, Національна юридична бібліотека, Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека імені В.Г. Заболотного, Центральна бібліотека імені М. Островського Українського товариства сліпих, головні територіальні управління юстиції Міністерства юстиції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, Республіканський комітет по інформації Автономної Республіки Крим, обласні управління у справах преси та інформації, Національний автоматизований інформаційний фонд стандартів, універсальні обласні бібліотеки, державні центри науково-технічної та економічної інформації. [139]

Пропонується ввести обов'язок надавати до вищевказаних одержувачів обов'язковий примірник електронних видань.

Компаративний аналіз чинного зарубіжного законодавства про обов'язковий примірник документів дає підстави стверджувати, що найпрогресивніші моделі функціонування цієї організаційної форми гарантованого документопостачання бібліотек мережевими виданнями запроваджено у Франції, Сполученому Королівстві, Данії, Норвегії, Швеції, Фінляндії. Реалізація цих моделей передбачає гармонізацію законодавства про обов'язковий примірник мережових видань з вимогами законів про інтелектуальну власність і захист персональних даних. В основу такої гармонізації покладено директиви ЄС 2001 р. щодо авторського права, котрі підкреслюють необхідність обов'язкового депонування та тривалого зберігання національними бібліотеками суспільно значущих інтернет-видань як виняток із закону про інтелектуальну власність заради підтримки освіти та наукових досліджень. При цьому в більшості країн світу, що мають розвинене законодавство про авторське право, мережеві документи, які надійшли до

бібліотеки через систему обов'язкового примірника, можуть вивчатися фахівцями лише в приміщенні бібліотеки в наукових читальних залах на індивідуальних робочих місцях, які акредитовані за ними. Окрім цього, фахівці мають документально підтвердити необхідність роботи з такими колекціями. У зарубіжній бібліотечній практиці для користувачів передбачено чотири основні рівні доступу до об'єктів обов'язкового депонування: доступ з комп'ютерів бібліотеки; доступ з комп'ютерів університетів, коледжів, публічних бібліотек; доступ з персональних комп'ютерів користувачів-дослідників; виставлення електронних документів на сайті бібліотеки (наприклад, як експонати виставки).

Зважаючи на закордонний досвід, на першому етапі реалізації обов'язкового депонування національного сегмента Інтернету доцільно встановити такі критерії добору мережевих документів:

- національний домен;
- веб-сайти з доменів інших країн, релевантні запитам щодо національного надбання (екстериорика);
- мережеві бази даних, які мають наукову, історичну та культурну цінність. Національний домен повинен містити:
 - офіційні сайти органів державної влади й управління, провідних громадських об'єднань, політичних партій, визначних діячів політики, мистецтва, науки та культури;
 - електронні бібліотеки й інституціональні репозитарії;
 - архіви загальнодержавних газет і електронні наукові журнали.

Для цих ресурсів необхідно ввести вимогу щодо обов'язкового примірника документів як об'єкта депонування з періодичністю архівування чотири рази на рік. Задля повноти охоплення даних ресурсів доцільно застосовувати веб-роботів, які вестимуть автоматичний збір інтернет-матеріалів, харвестинг (від англ. to harvest – «збирати врожай»). Веб-сайти

вітчизняного сегменту Інтернету містять величезну кількість цінних матеріалів, які мають бути збережені та доступні для прийдешніх поколінь. Та залучення цих документів до розподіленого фонду Національної електронної бібліотеки України пов'язане з труднощами. Однією з основних проблем є необхідність ефективної взаємодії українського законодавства про обов'язкове депонування із законодавством про авторське право. Лише автор може визначати, як і за яких умов його твір стане публічно доступним, саме він має право на доходи від використання його інтелектуальної власності. В інтересах суспільства Закон України «Про обов'язковий примірник документів» встановлює обмеження цих прав, передбачаючи безоплатну передачу певної кількості примірників кожного видання, опублікованого в Україні, з метою зберігання та використання в провідних бібліотеках для задоволення наукових, культурних і освітніх інформаційних потреб користувачів. Ця вимога для електронних видань на автономних носіях не може спричинити великих фінансових втрат авторам або виробникам документів. Утім для видань, які функціонують у мережевому середовищі та можуть стати доступними необмеженій кількості користувачів, необхідні особливі умови депонування йще потрібно зафіксувати в підзаконних актах, які регламентують функціонування системи вітчизняного обов'язкового примірника документів. [162]

Твори, що створені за державні кошти та розміщені на державних сайтах (службові твори). 21 грудня 2016 р. Департамент інформації та комунікацій з громадськістю секретаріату Кабінету Міністрів України провів робочу зустріч з питань про доцільність вільного поширення об'єктів авторського права, створених за державні кошти та розміщених на офіційних веб-сайтах органів державної влади (зокрема текстів, фотографій). У робочій зустрічі взяли участь представники громадських організацій «Вікімедіа Україна», «Центр розвитку лідерства», «Відкритий контент», Державного агентства з питань електронного урядування, Державного агентства з питань

електронного урядування, Департаменту розвитку інновацій та інтелектуальної власності Мінекономрозвитку та Державної служби інтелектуальної власності України. [21]

Ініціативу з боку громадськості щодо необхідності зняття традиційних обмежень авторського права на поширення творчого контенту, створеного за бюджетні кошти, просувають представники громадських організацій, перерахованих вище. Вони вважають, що традиційне зазначення «(С), усі права застережено» на веб-сайтах більшості державних органів не відповідає вимогам часу та наголошують, зокрема, на необхідності наповнення української частини вільної онлайн-енциклопедії «Вікіпедія» якісними фотографіями, зробленими прес-службами державних органів і доступними на веб-сайтах цих органів. [158]

Громадська організація «Вікімедіа Україна» стверджує, що інформація, яка розміщується на веб-сайтах державних органів, створюється фактично коштом платників податків, а отже, має бути безкоштовною для них і доступною для повторного використання.

Законодавством деяких країн передбачається, що твори, створені урядом, стають суспільним надбанням (так, твори Федерального уряду США стають суспільним надбанням), інші держави пішли шляхом стандартної практики поширення на урядових веб-сайтах інформації на основі публічних ліцензій, що дозволяють повторне використання (Російська Федерація, Сполучене Королівство), а в деяких країнах органи державної влади самі проявляють ініціативу щодо вільного поширення творів, створених за державні кошти (Польща, Франція). [158]

Останній варіант знаходить прояв і в Україні. На веб-сайті «Офіційне інтернет-представництво Президента України» зазначено: «всі матеріали на цьому сайті розміщені на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 International» (текст ліцензії українською мовою). Умови відповідної ліцензії

передбачають, зокрема, що користувач може вільно копіювати та розповсюджувати матеріал у будь-якому вигляді чи форматі; змінювати матеріал для будь-яких цілей, навіть комерційних. Ліцензіар не може відкликати ці дозволи, поки користувач дотримується умов ліцензії. [158]

Інший приклад стосується діяльності органів місцевого самоврядування: на веб-сайті Київської міської ради також зазначено, що матеріали на цьому сайті розміщені на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 International.

Пропонується застосування для контенту веб-сайтів державних органів ліцензій Creative Commons, які дозволяють вільно поширювати контент із зазначенням джерела запозичення, що, за даними громадської організації «Вікімедіа Україна», дозволить повторно використовувати понад мільйон фото та сотні тисяч текстових матеріалів. [158]

У грудні 2005 р. Верховна Рада України ухвалила Постанову «Про Рекомендації парламентських слухань з питань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні», у якій відкритий доступ названий одним із пріоритетів розвитку інформаційного суспільства в Україні: «забезпечення відкритого безкоштовного Інтернет-доступу до ресурсів, створених за рахунок коштів Державного бюджету України».

Про відкритий доступ ідеться й у Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». Вимагається «забезпечення створення загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів: створення необхідної технічної і технологічної інфраструктури, електронних інформаційних ресурсів в архівах, бібліотеках та музеях, науково-дослідних установах з визначенням вимоги щодо обов'язкового зберігання в єдиному електронному форматі результатів наукової діяльності та забезпечити вільний доступ до результатів наукових досліджень, створених за рахунок коштів Державного бюджету України». [174]

Без згоди автора допускається видання та відтворення випущених аудіотворів (аудіодокументів, аудіокниг) з нанесенням спеціального цифрового формату для сліпих, осіб з вадами зору та осіб з дислексією. Відповідно до п. 6 ст.21 Закону України «Про авторське право і суміжні права» без згоди автора (чи іншої особи, котрої належить авторське право), але з обов'язковим зазначенням імені автора та джерела запозичення, допускається: видання й відтворення випущених у світ творів рельєфно-крапковим шрифтом для сліпих і аудіотворів (аудіодокументів, аудіокниг) з нанесенням спеціального цифрового формату для сліпих, осіб з вадами зору й осіб з дислексією, розмітки для зручної навігації з метою розповсюдження між інвалідами зору та осіб з дислексією, а також поповнення бібліотечних фондів спеціалізованих бібліотек, бібліотек навчальних закладів і центрів реабілітації для інвалідів і дітей-інвалідів зору, громадських організацій сліпих, підприємств, установ, організацій, де працюють інваліди зору, крім випадків прямого чи опосередкованого використання цих творів з комерційною метою. [121] Отже, з вищезазначеної норми випливає право на вільне видання та відтворення аудіотворів (аудіодокументів, аудіокниг) за умови, що вони були спеціально випущені для осіб з порушеннями зору й осіб з дислексією з нанесенням спеціального цифрового формату для сліпих, осіб з вадами зору та осіб з дислексією – цифровий формат для запису аудійованої книги, що має зручну навігацію та сприяє швидкому пошуку необхідного матеріалу (сторінка, розділ, параграф, таблиця тощо).

Крім того, відповідно до п. 6, ч. 1, ст. 21 Закону України «Про авторське право і суміжні права», без згоди автора дозволена адаптація наявних і створюваних аудіовізуальних творів для сліпих, осіб з вадами зору та хворих на дислексію шляхом застосування аудіодискрипції. Відповідно до ст. 1 Закону цього ж «аудіодискрипція (тифлокоментування) – створення окремої

звукової доріжки із закадровим описом персонажа, предмета, простору або дії у відеопродукції для сліпих, осіб з порушеннями зору та осіб з дислексією».

Вільне використання творів з навчальною та науковою метою.
Добросовісне використання. Термін «добросовісне використання» застосовується в системі права США. В інших державах англосаксонської системи права та їхніх колишніх колоніях (Сполучене Королівство, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Сінгапур, ПАР, Індія) використовується схожий, але не ідентичний за змістом термін, який перекладається українською як «сумлінна поведінка» або «чесна поведінка» (англ. *fair dealing*). Доктрина чесної поведінки порівняно з доктриною добросовісного використання є менш гнучкою. Наприклад, доктрина чесного використання діє в Індії. Хоча термін «чесне використання» законодавчо не закріплено, але і він, і суть доктрини неодноразово обговорювалися в актах судової практики Індії, зокрема, в рішенні Верховного суду штату Керала у справі *Civic Chandran v. Ammini Amma*. [193]

Доктрина добросовісного використання в сучасному авторському праві США має чотири відмітні риси. По-перше, береться до уваги мета та характер використання, зокрема й оцінка комерційного та освітнього складників; природа твору; обсяг і значущість використаної частини щодо твору загалом; корисність ефекту використання твору для потенційного ринку та щодо цінності вихідної роботи. По-друге, можливість суддів додатково використовувати будь-які інші фактори оцінки, а також відмовлятися від застосування «класичних» факторів. По-третє, зміна кваліфікації деяких класичних факторів оцінки порівняно з більш ранніми періодами історії розвитку доктрини. По-четверте, сучасна тенденція зміни сутності сприйняття доктрини добросовісного використання у правозастосовній практиці США. Тож доходимо висновку, що нині система авторського права США, заснована на доктрині сумлінного використання, є доволі непередбачуваною та

спонтанною. Також вона не цілком відповідає вимогам Бернської конвенції та критеріям перевірки за, так званим, триступневим тестом. Тож виділимо основні суперечності: мета регулювання, коло об'єктів регулювання, допустимі способи використання творів. [79, с. 186]

Прикладом добросовісного використання творів електронною бібліотекою є масштабний проект Google books. У 2004 р. Google став активно втілювати проект з відтворення найбільшої бібліотеки світу – Александрійської бібліотеки – у її новій електронній іпостаті. У межах цього проекту корпорація Google уклала угоду з Нью-Йоркською публічною бібліотекою, з бібліотеками Гарвардського, Стефанського, Мічиганського й Оксфордського університетів. [6, с. 25]

За умовами цих угод книжки з цих бібліотек стали доступними для будь-якого користувача через пошукові системи Google. Ця робота з перших її етапів здійснювалась відповідно до норм авторського права. Так, Нью-Йоркська публічна бібліотека надала для оцифрування лише частину книг – тих, на які закінчився строк охорони авторських прав, Оксфорд – книжки, видані до 1901 р., Гарвард – близько 40 тис. томів (не обтяжених авторським правом) зі свого 15- мільйонного зібрання. [6, с. 25] Будь-який охочий може вести по всьому масиву текстів пошук за ключовими словами. І хоча у видачі буде показано не більше трьох коротких уривків з книги, сервіс дозволяє проводити глибинний аналіз текстів на основі відомостей про частоту виявлення та контекст пошукових слів у часі та просторі. Усвідомлюючи всю грандіозність проекту, суд не забув підкреслити, що за відсутності проекту Google Books, який забезпечує миттєвий пошук у цифрових копіях мільйонів праць, дослідникам не вистачало б цілого людського життя, щоб вручну переглянути приблизно таку кількість паперових книг. Сервіс може бути корисним і простим користувачам – щоб згадати дату, дізнатися визначення та

прикладі вживання терміна, знайти ім'я, посаду чи організацію, зрештою просто віднайти в авторитетному виданні цікавий історичний факт. [161]

Однак уже в 2005 р. проти Google було подано позов від імені Гільдії письменників та незалежних авторів. Позивачі наводять п'ять аргументів, чому проект Google Books не можна вважати добросовісним використанням [167]:

- копіювання повного тексту книг і надання користувачам уривків з них веде до появи товарів-замінників охоронюваних творів;

- хоча Google не стягує плату за користування функціями пошуку та перегляду уривків і не розміщує рекламу на цих сторінках, пошукова система загалом працює з комерційною метою, зміцнюючи за рахунок проекту Google Books свої лідерські позиції на пошуковому ринку;

- навіть якщо дії Google не порушують авторське право, вони обмежують похідні права (derivative rights) правовласників, позбавляючи їх потенційного прибутку за видачу ліцензій на пошуковому ринку;

- хакери можуть отримати доступ до цифрових копій творів, які стануть вільно доступними в Інтернеті, що зруйнує цінність авторського права;

- передання цифрових копій не є сумлінним використанням і творює ризик зменшення доходів правовласників.

Під час судових дебатів голова Асоціації захисту цивільних прав В. Гендерсон заявив, що доступ до знань – це одне з громадянських прав. «Інформація дає людям можливість вчитися та здійснювати свої мрії. Доступ до знань визначає значення рівних можливостей у демократичному суспільстві», – підкреслив він. [192]

У 2008 р. сторони погодилися, що Google сплатить 125 млн дол. США компенсації тим авторам, чиї книги вже були оцифровані без їхньої згоди. Однак у 2011 р. суд цю угоду не схвалив. Компанія також зазначила, що в електронну бібліотеку книги викладаються не цілком, а якщо книга захищена авторським правом, то для перегляду доступний лише її невеликий фрагмент.

Крім того, з 2012 р. самі видавництва стали вирішувати, які книги будуть розміщені на цьому ресурсі. У 2013 р. суд прийняв рішення, що сканування книг не є порушенням закону, а Google діє в інтересах суспільства. Виконавчий директор Гільдії письменників Підлогу Айкен тоді заявив, що розчарований рішенням суду та подав нову апеляцію. Апеляційний суд США дозволив корпорації Google продовжити оцифровувати книги для створення найбільш повної всесвітньої бібліотеки Google Books. Другий окружний апеляційний суд Нью-Йорка виніс рішення, що цей проект Google надає громадські послуги, не порушуючи авторські права, а електронна бібліотека дозволить студентам, вчителям, дослідникам та іншим людям з легкістю знаходити потрібні книги. Тепер і Верховний Суд США підтвердив права корпорації Google. [198] Верховний Суд США постановив, що не візьме до уваги апеляцію з боку Гільдії авторів. Своєю чергою, компанія Google висловила подяку за прийняте рішення, а Гільдія авторів відкрито заявила про своє розчарування. «Ми продовжуємо вірити в те, що авторам належить компенсація, коли їх робота копіюється в комерційних цілях», – прокоментувала це рішення президент Гільдії авторів Р. Робінсон. [184] Таким чином, створення електронної бібліотеки «Google Books» та поповнення її фондів шляхом оцифровки другим Апеляційним судом Нью-Йорка було визнано «добросовісним використанням», а рішення суду по справі «Authors Guild v. Google, Inc.» не підлягало оскарженню. Взагалі, американські судді при винесенні рішень з питань добросовісного використання творів спираються на чотири чинники оцінки добросовісного використання і мають широкі повноваження при тлумаченні і застосуванні цих факторів до конкретних спорів, в зв'язку з чим практично неможливо передбачити результат справи. Закріплені в Законі 1976 р фактори представляють собою обставини загального характеру: 1) мета і характер використання, включаючи питання, підпорядковане воно комерційним цілям або має некомерційний освітній характер; 2) природа

твору, захищеного авторським правом; 3) обсяг і значимість використана частини по відношенню до цілого твору; 4) корисність твору для потенційного ринку і цінності вихідної роботи. [79, с. 189]

Згідно з цими факторами розміщення оцифрованих версій книг в електронній бібліотеці з функціями пошуку і відображення уривків визнається сумлінним використанням.

В частині сумлінного використання важливу роль відіграє положення Директиви Європейського парламенту 2001/29/EU «Про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав у інформаційному суспільстві», яка прийнята з метою гармонізації засобів правової охорони авторський і суміжних прав з урахуванням особливостей інформаційного суспільства. Відповідно до ст. 5 Директиви держави-члени можуть передбачати винятки або обмеження щодо права на відтворення, передбаченого в статті 2, в таких випадках: с) щодо спеціальних дій із відтворення, здійснених бібліотеками, освітніми закладами або музеями, доступними для загалу, або архівами, які не мають наміру отримати безпосередню чи опосередковану економічну або комерційну вигоду. Держави-члени можуть передбачати винятки або обмеження щодо права, передбаченого в статтях 2 (право на відтворення) та 3 (право на доведення до загального відома, включаючи право на надання доступу до твору чи іншому об'єкту), в таких випадках: п) коли використання є способом сповіщення або наданням доступу з метою дослідження або особистого вивчення окремими особами із публіки через спеціалізовані термінали, встановлені в приміщеннях закладів, зазначених у пункті 2 (с) творів та інших об'єктів, які містяться в їхніх зібраннях та які не призначені для придбання або ліцензійного використання. [127]

Таки чином, положення Директиви Європейського парламенту 2001/29/EU «Про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних

прав у інформаційному суспільстві» є важливими в умовах становлення інформаційного суспільства та розвитку електронних бібліотек.

Досить цікавим є реформування законодавства щодо умов вільного використання творів в Канаді. В 2012 році Канада прийняла так званий закон «С-11», в створенні якого активно приймали участь суспільні організації та експерти. Багато правознавців вважають його таким, що відповідає сучасним цифровим реаліям. Основними положеннями реформи такі: легалізація копіювання в особистих цілях; розширення принципу вільного використання творів (*fair dealing* – в термінах канадського законодавства) відповідно до якого бібліотеки можуть переводити архіви в потрібний їм формат (в тому числі здійснювати оцифровку будь-яких творів); розширення можливості роботи з «сирітськими» творами (можливість отримання ліцензії після *добросовісного пошуку* правоволодільців); створення контенту для людей з обмеженим здоров'ям; прийняття системи «*notice and notice*», яка вимає від сервіс-провайдерів відправляти порушникам повідомлення від правоволодільців. Канада отримала одну із найбільш широких доктрин вільного використання із існуючих в світовій практиці. [164, с. 27-30].

Не менш цікавим є прийнятий в березні 2012 р. Національними зборами Франції і схвалений Сенатом «Закон про недоступні книжки XX століття» [195]. Відповідно до цього закону було проведено оцифровку сотень тисяч книжок французьких письменників, фактично не питаючи у них на те дозволу. Примусовому оцифруванню було піддано біля півмільйона книжок, виданих до XXI століття і яких вже немає в прямому продажі. Після оцифрування книжки опиняються в продажі, однак вже в електронному вигляді. Список таких видань повина готувати Національна бібліотека Франції, а виконання проекту покладається на спеціальну компанію, яка буде не тільки проводити оцифрування книжок, а й займатися їх дистрибуцією і збирати відрахування від їх продажу. Компанія буде контролюватися на 40% державою і на 60 % –

видавцями. При цьому рояліті від продажу буде ділитися між компанією та правоволодільцями. Цей Закон передбачає оцифрування книжок без отримання попередньої згоди правоволодільця і незалежно від того чи закінчився строк охорони прав на ці твори. В той же час Закон передбачає, що протягом півроку правоволодільці можуть заявити про вилучення своїх творів з проекту. При цьому видавцям дається два роки на те, щоб книжка, якої вже немає в продажу знову з'явилася на ринку. Деякі автори вже заявили про те, що будуть його оскаржувати. [171, с. 66] З одного боку, цей Закон порушує принципи авторського права, а з іншого забезпечує правоволодільців новими можливостями для публікації творів і отримання авторської винагороди заощаджуючи власні кошти та зусилля. Саме із-за браку коштів або бажання правоволодільців велика кількість книжок зникають з культурного простору. Цей Закон може вирішити проблему використання «сирітських» творів, які все ще охороняються авторським правом, однак використання їх є неможливим без згоди правоволодільців. Більше того, він виключає необхідність створення спеціальних організацій для пошуку правоволодільців та внесення змін у законодавство у зв'язку з їх створенням, заощаджує кошти на утримання таких організацій, а також кошти осіб, які використовують такі твори. [171, с. 66]

«Крок за кроком все, що може бути оцифровано, буде оцифровано, і інтелектуальна власність все буде становитися все більш доступною для копіювання, а продати її дорожче, ніж за номінальною вартістю, буде все складніше. І ми повинні розібрати комерційні та економічні парадигми, враховуючи таку можливість» – ці слова нобелівського лауреата з економіки Пола Кругмана, написані ним перед початком економічної кризи, актуальні і зараз» [48, с. 44]. Спираючись на дані наукових досліджень, матеріали анкетувань та результати моніторингу запитів користувачів, цікавим виявилися спостереження щодо деяких відмінностей стосовно звернень до цифрової інформації, які обумовлені віком читачів. Так, викладачі та науковці старшого

віку і ті, що мають наукові ступені докторів наук, частіше використовують традиційні друковані джерела інформації та рідко звертаються до е-ресурсів бібліотеки. Користувачі середнього віку (кандидати наук, аспіранти, здобувачі) частіше застосовують методику інформаційного пошуку серед електронних ресурсів. Ця категорія активно працює з електронними вітчизняними та іноземними періодичними виданнями. Натомість студентська молодь з усіх читачів найбільш схильна до роботи з цифровим контентом, але характер їх запитів дещо одноманітний, орієнтований на навчальний процес [16]. Таким чином, сьогодні є потреба у реальних реформах, які розширять можливості для індустрії, так і створять можливість для розвитку культури.

3.2. Договірні відносини при формуванні фондів електронних бібліотек

Поява електронних бібліотек є результатом не лише технічної еволюції (способу розміщення, збереження та передавання інформації), а й свідченням прогресу та вдосконалення людських відносин. Зі створенням і функціонуванням нової, специфічної інформаційної системи змінюється й процес передавання даних, який вдосконалює та водночас ускладнює авторсько-правові відносини.

Як зазначає Ю.Г. Дишлова необхідність формування електронних фондів онлайнових і офлайнових видань зумовила нові правовідносини в бібліотеках, зокрема [39]:

- з авторами й видавцями електронних видань щодо необхідності гарантованого забезпечення бібліотечних фондів, організації дистанційного доступу користувачів до електронних колекцій, забезпечення електронної доставки документів, реалізації проектів з цифрування та тривалого зберігання електронних ресурсів. Ці відносини потребують вирішення комплексу складних економічних, технічних, організаційно-правових, технологічних питань, зокрема укладання угод з власниками авторських прав

на електронні видання щодо умов і можливостей їх використання бібліотеками як засобами електронних комунікацій. Утім і провідні наукові бібліотеки України мають докладати нині неабияких зусиль для налагодження максимально вичерпного документопостачання своїх фондів обов'язковим примірником електронних документів;

- з користувачами бібліотек – суб'єктами різних видів бібліотечно-інформаційного обслуговування первинними та вторинними електронними документами. Ці правовідносини мають два аспекти: необхідність виконання бібліотеками своїх онтологічних функцій щодо задоволення різноманітних інформаційних потреб користувачів, надання їм можливостей пошуку й одержання інформації через використання електронних бібліотечних фондів, каталогів, картотек, баз і банків даних, широкого асортименту інноваційних бібліотечних продуктів та послуг. Другий аспект стосується обов'язків бібліотек щодо дотримання вимог Закону України «Про авторське право та суміжні права», що суттєво обмежує їхні можливості генерувати та використовувати повнотекстові бази даних, укладання ліцензій на право дистанційного доступу до них користувачів;

- з бібліотеками – учасниками корпоративних проектів щодо розподілу обов'язків і ресурсів для виробництва електронних інформаційних продуктів і послуг, визначення умов їх спільного зберігання та використання.

У випадку розміщення в складі електронних бібліотек творів, які не підпадають під правовий режим вільного доступу, необхідно отримати на його використання дозвіл автора чи його правонаступника. Саме активний розвиток авторсько-договірної діяльності сприяє врегулюванню відносин, які виникають у зв'язку з використанням електронними бібліотеками об'єктів авторських прав. Авторський договір відіграє роль одного з основних і ефективних інструментів управління інтелектуальною власністю та врегулювання правовідносин між автором (правовласником) та електронною бібліотекою, що

дуже важливо для цифрового (електронного) середовища, правове регулювання якого сьогодні не досягло належного рівня. Водночас на практиці виникає достатня кількість питань щодо особливостей укладання авторсько-правових договорів, пов'язаних з виникненням нової сфери авторських правовідносин.

На пересилання електронною поштою за запитом користувачів інших документів (творів) бібліотека також повинна отримати дозвіл особи, що володіє авторськими правами на ці документи, а також вирішити питання, якщо на цьому наполягає автор, про виплату авторської винагороди. Але в Україні донедавна ніхто не зважав на норми Закону України «Про авторське право і суміжних прав». Можливо тому, що досі у вітчизняній судовій практиці ми не маємо прикладу позову до бібліотеки чи іншої установи про порушення авторських прав у процесі надання послуг з електронного надання документів. Незважаючи на це, проблема існує і її потрібно вирішувати.[159, с. 20]

Отож заслуговує на увагу позитивний досвід зарубіжних країн. У світовій практиці використовуються два шляхи розв'язання проблеми дотримання авторського права у процесі надання послуг з електронного надання документів: так зване, пряме ліцензування та колективне ліцензування.[159, с. 20]

Пряме ліцензування передбачає індивідуальні домовленості бібліотек з видавництвами щодо умов виплати авторської винагороди. Такий спосіб вирішення проблеми має суттєві недоліки. Бібліотеці потрібно укласти велику кількість договорів, організувати чітку систему контролю за виконанням їхніх умов, налагодити безперебійне перерахування коштів на рахунки видавництв. При цьому варто пам'ятати, що авторські права на твір не завжди належать видавництву, тому договір часто необхідно укладати з автором [159, с. 20].

На практиці частіше використовується колективне ліцензування, що передбачає створення певних організацій для представлення інтересів власників авторських прав. У цьому випадку бібліотека укладає договір лише з

одним суб'єктом, що набагато спрощує організацію заходів з дотримання авторських прав. Як приклад можна назвати консорціум «Авторське право і електронна передача документів», створений Францією, Нідерландами, Німеччиною, Іспанією, Бельгією та США. У його межах реалізується спільна модель захисту авторських прав [159, с. 20].

Оскільки бібліотеки забезпечують доступ широкого загалу до інформації, реалізують право громадян на освіту, держава повинна створювати відповідні умови для виконання ними своїх функцій. Це стосується також і забезпечення бібліотеками доступу до інформації у цифровому форматі [159, с. 20].

Варто звернути увагу, що серед міжнародних і вітчизняних норм є норми, здатні забезпечити основу правового регулювання використання електронними бібліотеками творів та їх розміщення в цифровому середовищі шляхом укладання договорів між авторами (правовласниками) та електронними бібліотеками. Так, Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) про авторське право (ДАП, чинний з 6 березня 2002 р.), до якого Україна приєдналася 20 вересня 2001 р., передбачає, такі майнові права суб'єктів авторського права та суміжних прав, як право на відтворення (ст. 1 ДАП), на розповсюдження серед широкої публіки (ст. 8 ДАП) в цифровому середовищі. Крім цього, сторони ДАП зобов'язуються забезпечити правову охорону ефективні засоби правового захисту від обходу наявних технічних засобів (ст. 11 ДАП), а також стосовно інформації про управління правами (ст. 12 ДАП). [42]

Важливо зазначити, що всі правові вимоги передбачені щодо охорони авторського права та суміжних прав у цифровому середовищі, зокрема у сфері діяльності електронних бібліотек, діють в Україні на рівні міжнародного законодавства [1].

Цивільно-правові договори, різновидом яких є авторські договори, структуровані в окрему групу – глава 75 ЦК України [177]. Якщо

систематизація усіх цивільних договорів у ЦК України проведена за спрямованістю правового результату як от: договори про передання майна у власність чи користування, виконання робіт, надання послуг, то зазначена група договорів виокремлена за їх об'єктом (майновими правами інтелектуальної власності). Очевидно, що у такий спосіб підкреслюється специфіка як самих об'єктів, так і договорів, що опосередковують їх цивільний обіг.[180]

У ст. 1107 Цивільний кодекс України наведено невичерпний перелік таких договорів. Учасники цивільних відносин, опираючись на принцип свободи договору (ст. 6 ЦК України), можуть укласти і інший договір, що не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним його засадам. Серед договорів такі, що спрямовані на створення об'єкта права інтелектуальної власності, так і такі, що спрямовані на використання уже існуючого об'єкта чи розпоряджання майновими правами на створені об'єкти. Інколи це створює зовнішню подібність з договорами підрядного типу, з договорами купівлі-продажу майнових прав чи з договорами майнового найму. Тому важливою є правова кваліфікація договірної форми. [180]

До основних норм вітчизняного законодавства, здатних врегульовувати правовідносини автора (правонаступника авторських прав) й електронних бібліотек, належать Цивільний кодекс України та Закон України «Про авторське право і суміжні права».

Відповідно ст 31–33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» одним з основних документів, який регламентує відносини між електронною бібліотекою й автором (правовласником) є авторський договір. Він укладається між автором (правовласником), який передає результат своєї інтелектуальної, творчої діяльності електронній бібліотеці, та адміністрацією електронної бібліотеки. Для того щоб авторський договір належним чином захищав інтереси автора (правовласника) твору та правовласника (власника)

електронної бібліотеки, необхідно чітко прописати в ньому всі права та обов'язки сторін [121].

Договір щодо передачі виключних або невиключних прав на використання творів та їх розміщення в колекції відкритого доступу електронної бібліотеки може укладатись як безпосередньо з автором (співавторами), так і з його (їхніми) правонаступником чи колективним управлінням (науковим інститутом, університетом). Якщо твір, опублікований у вигляді книги, то право на оцифрування та вільне розповсюдження може належити як видавництву (якщо авторський договір ексклюзивний), так і авторові твору (якщо авторський договір не ексклюзивний). [94, с. 105]

Договір автора, правовласника чи його представника з електронною бібліотекою може передбачати, залежно від характеру використання творів, такі способи їх використання: відтворення, розповсюдження, включення творів як складових частин до збірників, подання творів до загального відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до творів з будь-якого місця й у будь-який час за їхнім власним вибором. [153]

Відповідно до вищезазначених положень, автори мають виключні права дозволяти відтворення своїх творів, виконань, фонограм у цифровому середовищі, а також «здійснювати доступ» до своїх творів. Під здійсненням доступу мається на увазі доведення до загального відома через дротові та недротові засоби зв'язку творів таким чином, що представники публіки можуть здійснювати до них доступ з будь-якого місця та в будь-який час за їхнім власним вибором.

До виключного права автора належить і право дозволяти відтворення твору (ст. 441, 453–455 Цивільного кодексу України, ст. 15, 39, 40 Закону України «Про авторське право і суміжні права»), що охоплює зберігання в електронній (зокрема й цифровій), оптичній або іншій формі, котру може зчитувати комп'ютер (ст. 1 названого вище Закону). [116, с. 364]

Серед виключних прав автора визначено й право надання доступу будь-якій особі до твору з місця та в час, обрані нею (ст. 453, 454 Цивільного кодексу України, ст. 15, 39, 40 згаданого Закону).

Крім цього, якщо твори планується продавати через мережу Інтернет, на це також потрібно отримати дозвіл від автора. Зокрема, відповідно до ст. 441 Цивільного кодексу України, ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права», використанням твору є його продаж [121]. Використанням виконання чи фонограми, відеограми є продаж та інше відчуження оригіналу чи примірника запису виконання (ст. 453 Цивільного кодексу України, ст. 39 згаданого Закону) чи фонограми, відеограми (ст. 454 Цивільного кодексу України, ст. 40 Закону) [172].

Отже, для правомірного використання об'єктів авторського права та суміжних прав у мережі Інтернет, необхідно отримати дозвіл від суб'єктів авторського права та суміжних прав.

Тлумачення поняття «використання творів» наведено в ст. 441 Цивільного кодексу України як «опублікування (вихід у світ); відтворення будь-яким способом в прийнятній формі». Варто згадати й норму щодо відтворення, котрим є «виготовлення одного чи більше екземплярів твору, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (в тому числі цифровій), оптичній чи іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер» – ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Суб'єкт авторського права має можливість, відповідно до ч. 1 ст. 440 Цивільного кодексу України, застосувати свої майнові права інтелектуальної власності на твір [116, с. 364].

Стаття 634 Цивільного кодексу України передбачає можливість використання договору приєднання в цивільних правовідносинах. Вільні публічні ліцензії передбачають приєднання до них шляхом вчинення певних дій (зокрема відтворення, модифікації, розповсюдження комп'ютерної

програми), котрі виражають волю особи встановити правовідносини, тобто приєднатися до умов вільної публічної ліцензії. [172]

Частина 1 ст. 32 Закону України «Про авторське право і суміжні права» встановлює, що автору й іншій особі, що володіє авторським правом, належить виключне право надавати іншим особам дозвіл на використання твору будь-яким одним або всіма відомими способами на підставі авторського договору [121].

Використання твору будь-якою особою допускається виключно на основі авторського договору, крім випадків, передбачених ст. 21–25 Закону України «Про авторське право і суміжні права». [121]

Згідно з ч. 1 ст. 639 Цивільного кодексу України, договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом. Стаття 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» також визначає вимоги до договорів на право використання творів. Зокрема, вона містить вимогу про те, що договори про передачу прав на використання творів укладаються в письмовій формі. Суголосна їй ч. 2 ст. 1107 Цивільного кодексу України, котра передбачає, що договір щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності укладається в письмовій формі. [172]

Відповідно до ст. 207 Цивільного кодексу України, правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного чи іншого технічного засобу зв'язку. [177]

Договір про передачу прав на використання творів вважається укладеним, якщо між сторонами досягнуто згоди щодо всіх істотних умов (строку дії договору, способу використання твору, території, на яку

поширюється передане право, розміру та порядку виплати авторської винагороди, а також інших умов, щодо яких на вимогу однієї зі сторін повинна бути надана згода). [94, с. 106]

Порівняно з традиційними авторськими договорами, авторські договори з електронними бібліотеками мають супроводжуватися певними особливостями [95, с. 92]:

- при розміщенні творів літератури самими авторами електронна бібліотека має передбачити певний сервіс, який підтверджуватиме згоду автора з умовами розміщення та прийняття відповідальності автором у разі порушення ним авторських прав інших осіб;

- якщо електронна бібліотека пропонує платне обслуговування, здійснює виплату авторської винагороди чи її правовласник здійснює господарську діяльність (отримує дохід від реклами, торгівлею через сайт тощо), то авторській договір краще укладати між електронною бібліотекою та колективним управлінням, оскільки відрахування можна робити через організацію колективного управління правами;

- електронні копії творів мають супроводжуватися застереженням щодо заборони неправомірного використання твору, зокрема його копіювання та розповсюдження. Електронна бібліотека має вести статистику використання творів для виплати винагороди[59];

- фрагменти авторських договорів можуть бути розміщені в цифровому середовищі (Інтернеті), таким чином користувачі будуть сповіщені про те, які права на електронні продукти захищені, які умови їх використання в бібліотеці. Тільки в такому разі авторський договір може слугувати інструментом захисту прав авторів, зокрема й авторів-співробітників бібліотеки, їхнього творчого потенціалу [59].

- при наданні доступу можна застосувати технічні засоби щодо безкоштовного доступу до анотацій творів для ознайомлення користувачів зі

змістом твору, щоб визначити доцільність використання цього твору за відповідну платню [59].

При укладанні авторського договору необхідно розрізняти вид майнових авторських прав і спосіб використання твору. При передачі майнових авторських прав можуть бути вилучені певні способи використання майнового авторського права. Наприклад: право на відтворення твору охоплює такі способи використання твору: репрографічне відтворення (факсимільне відтворення в будь-якому розмірі (зокрема і збільшеному чи зменшеному) оригіналу письмового чи іншого графічного твору або його примірника шляхом фотокопіювання чи іншими подібними способами, крім запису в електронній (і цифровій також), оптичній чи іншій формі, яку зчитує комп'ютер); виготовлення одного або більше примірників твору шляхом механічного запису на матеріальний носій; запис твору тощо. При укладенні авторського договору завжди необхідно пам'ятати, що всі права на використання твору, прямо не передані за авторським договором, вважаються не переданими.

В авторському договорі автор може надати бібліотеці право на включення в електронну бібліотеку повнотекстової версії твору (документа) та відповідні права (виключні чи невиключні) щодо його використання. Своєю чергою, бібліотека несе відповідальність за збереження та цілеспрямоване використання електронного документа. Усі надані авторами електронні документи зберігаються на сервері бібліотеки та використовуються читачами в режимі «тільки читання». Дискета або CD-диск з електронною версією документа проходить усі стадії обліку, заноситься в електронний каталог бібліотеки та зберігається в читальному залі документів на електронних носіях як архів бібліотеки. Таким чином авторський договір регламентує взаємовідносини між автором і бібліотекою. [95, с. 92]

У зарубіжних країнах набула поширення практика ліцензійних угод на вільне використання інформаційних ресурсів, що є засобом регулювання доступу до інформації в електронному середовищі. З цією метою розробляються спеціальні методичні рекомендації для бібліотек, у яких розписаний процес укладання таких угод.[13] При цьому в більшості провідних країнах світу такими рекомендаціями передбачено широке використання електронних документів у бібліотеках, зокрема вільний і безоплатний доступ до них усіх користувачів. Проте в деяких країнах передбачено обмеження, що стосуються цілей використання електронних видань (освітні, наукові інформаційні потреби), чи спеціальні умови, зазначені в ліцензійних угодах бібліотек з авторами творів. [53]

Упровадження системи ліцензійного доступу до електронних видань надає можливості використання електронних ресурсів з обмеженням, які визначаються постачальниками ресурсів і бібліотекою. Для того щоб мінімізувати ризики несанкціонованого копіювання надання доступу до ресурсів і поширення їх через різноманітні канали зв'язку, постачальники та бібліотеки підписують договір, у якому прописані взаємні зобов'язання обох сторін на певний період. Отож для бібліотек ліцензія стає головним документом, який фіксує умови користування електронним ресурсом. Щоб запобігти порушенню умов договору, бібліотека зобов'язується контролювати поведінку своїх користувачів, зокрема, через: інформування про ліцензійні вимоги виробника електронних видань; забезпечення доступу до ресурсу тільки авторизованих користувачів через захищену мережу; вжиття заходів до порушника, аналіз причини та розробку заходів для запобігання порушенням у майбутньому. При цьому досить чітко в ліцензії прописуються заборонені форми використання електронних ліцензійних матеріалів, до яких належать: використання ліцензійних матеріалів в комерційних цілях; внесення будь-яких змін до вивантажених ліцензійних матеріалів, використання програм-роботів;

використання ліцензійних матеріалів для створення похідних продуктів, друкованих і електронних; систематичне поширення ліцензійних матеріалів серед неавторизованих користувачів. [77, с. 40]

Важливо зазначити, що такі угоди не є повсюдним засобом вирішення бібліотеками питань щодо дотримання авторських прав у процесі формування фондів електронних видань і надання їх у використання. У 2004 р. Державний комітет зв'язку та інформатизації України почав працювати над створенням Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів (прийняте від 17 березня 2004 р. за №326). Це Положення визначає порядок формування та користування Національним реєстром електронних інформаційних ресурсів, але, на жаль, не висвітлює жодного питання, пов'язаного з формуванням електронних фондів бібліотечно-інформаційних установ. [39, с. 132].

Розглянемо докладніше вже згаданий *ліцензійний договір про надання права на використання твору*. Згідно з *Цивільним кодексом України ліцензійний договір* – це цивільно-правовий договір, згідно з яким одна сторона – ліцензіар – на оплатній основі надає іншій стороні договору – ліцензіату – право на використання об'єктів промислової власності. Ліцензія – це дозвіл на використання винаходу або іншого технічного досягнення, який надається на основі ліцензійного договору або судового чи адміністративного рішення компетентного державного органу [14].

Даний нормативно-правовий акт не уточнює, про які саме об'єкти інтелектуальної власності йдеться. Якщо керуватися виключно цією нормою, то виходить, що абсолютно всім об'єктам у сфері інтелектуального права слід укласти ліцензійний договір.

Однак Закон України «Про авторське право і суміжні права» визначає, що використання твору будь-якою особою допускається виключно на підставі авторського договору. У контексті цієї норми авторський договір має схожу з

ліцензійним договором суть, лише з тією різницею, що сторони не визначаються як ліцензіар і ліцензіат, а дозволу на використання твору не привласнюється назва «ліцензія».

Важливо зазначити, що авторський договір на використання твору та ліцензійний договір є синонімічними поняттями. Найчастіше укладають саме ліцензійний договір, оскільки для багатьох об'єктів така форма передбачена на законодавчому рівні. Наприклад, існує інструкція про порядок видачі ліцензії для торговельної марки або ж для промислового зразка. Зрозуміло, що якщо для використання цих об'єктів законом встановлено видачу ліцензії, то й договір має бути ліцензійним. [76]

Ліцензіар – це автор (володілець виключних прав на результати інтелектуальної власності).

Можна виділити такі категорії ліцензіарів:

- автор (співавтори) службового твору;
- автор (співавтори) твору, не віднесеного до службових;
- правоволоділець прав на твір (службовий або ні).

Структура ліцензійного договору передбачає наявність основної та додаткової частин. Зміст основної частини є базовим. Якщо електронна бібліотека утворюється в межах певної організації, то основна частина складається зі змісту ліцензійного договору про право на використання твору такої організації. Зміст такого договору є базовим для решти видів ліцензійних договорів, пов'язаних з наповненням репозитарію електронної бібліотеки. Додатковою частиною є реєстраційний лист, форма якого змінюється з технічним розвитком електронної бібліотеки та її складових частин.

Реєстраційний лист виконує дві функції [88]:

- надає ліцензіару можливість вказати додаткові права для обслуговування третіх осіб;

- виконує роль технологічної карти реєстрації (первинного облікового документа для включення об'єкта охорони в бібліотечний фонд).

Ліцензійний договір повинен зберігатися відповідно до положень про обробку персональних даних. Обов'язковим елементом структури основної частини ліцензійного договору є предмет договору. Ліцензіар надає ліцензіатові невиключне право (ліцензію) на використання створеного ним твору, вираженого в тій або іншій формі (посібник, методичний посібник, монографія, автореферат тощо).

Ліцензія, яка передається за ліцензійним договором, може бути виключна та невиключна. Невиключна ліцензія на використання твору не містить заборони використовувати його іншими особами. Тож автор може надати право на використання одного й того ж твору необмеженій кількості суб'єктів.

Назва твору вписується автором від руки та має точно відповідати назві на титульному екрані передаваного вихідного файлу з електронним документом.

Кожен володілець матеріальних прав на результати інтелектуальної творчої діяльності оформлює ліцензійний договір у двох примірниках. Якщо результат інтелектуальної власності створюється трьома авторами, оформляється три ліцензійних договори, якщо десять – десять ліцензійних договорів щодо одного й того самого твору. При цьому кожен з авторів надає свою гарантію відповідальності за юридичну очистку твору та виконання правового аудиту його змісту. Наприклад, у випадку цитування інших джерел (таблиці, ілюстрації тощо).

Найбільша загроза для суб'єктів права інтелектуальної власності у сфері діяльності та функціонування електронних бібліотек, пов'язана з оцифруванням твору, полягає у фактичній втраті будь-якого контролю над об'єктом і великої частини належної їм винагороди внаслідок розміщення оцифрованого твору в електронній бібліотеці. На практиці доречно надавати

ліцензії на відтворення творів, запобігаючи таким чином порушенню авторських прав.

Сучасним засобом захисту електронних видань є: цифровий підпис, суть якого полягає в тому, що він дозволяє ідентифікувати справжнього автора того чи іншого твору; система цифрових водяних знаків, вбудованих у твори (тексти, графічні зображення і т. п.) мережі; обмеження доступу до матеріалів (через авторизацію); застосування «цифрових конвертів», що передбачають укладання угоди з власниками тих або інших ресурсів у мережі; використання методів криптографічного перетворення матеріалів, зокрема шифрування, що дозволяє обмежити або повністю унеможливити копіювання творів; методи антикопії [154].

Світовий ринок електронних інформаційних ресурсів усіх видів буде дедалі більш стрімко розвиватись у міру того, як видавці та постачальники, що створюють електронну інформацію, будуть все ширше залучати різноманітні бібліотеки (публічні, академічні, спеціальні, національні) до кола своїх клієнтів. Сьогодні бібліотеки в усьому світі продовжують, як і раніше відігравати роль посередників між громадянами (зокрема й тими, що за родом діяльності зв'язані різними уставами) й інформаційним, культурним контекстом. Це роль, яка стає, здається, ще більш значущою в століття електронної інформації, ніж це було за часів панування інформації в друкованому вигляді. І так само, як вони вдосконалюють технології архівування та збереження традиційних носіїв інформації, бібліотеки шукають шляхи архівування та зберігання електронних ресурсів з метою забезпечити їх доступність протягом тривалого часу. Питання ціноутворення також стали дуже актуальними: бібліотеки стурбовані тим фактом, що деякі електронні ресурси коштують дорожче, ніж їхні друковані аналоги.

Бібліотечна спільнота неухильно виступає за те, щоб винятки з авторського права, гарантовані користувачам відповідним законодавством,

продовжували діяти й у цифровому просторі. Водночас є сфери, де потрібно розробити спеціальні процедури та правила, що регламентуватимуть відносини сторін щодо забезпечення електронними публікаціями. Особливий інтерес для ІФЛА в розвитку ліцензування представляє наступне [149]:

2.1. Всюди в світі порядок використання електронної інформації в даний час зазвичай визначається і описується договірними угодами, відомими як ліцензії. Ліцензії всебічно описують умови, що визначають відносини між постачальником інформації і бібліотекою. Укладення таких договорів (ліцензій) – порівняно новий вид (від 90-х рр. XX ст.) бізнесу для більшості учасників інформаційної ланцюжка.

Ліцензії – це чисто ринкові домовленості, в яких охочий надати інформацію (постачальник) і той, хто бажає отримати доступ до інформації (покупець).

Права користувача визначаються в рамках домовленостей про умови та обставини дії ліцензій. Вони регулюються (порівняно зрозумілим) законодавством у галузі авторського права далеко не в тій же мірі, як це має зроблено щодо «усталених», або традиційних інформаційних форматів.

Бібліотеки радше забезпечують доступ для користувачів до такої інформації за допомогою надання їм доступу до віддалених інформаційних вузлів видавців або постачальників, ніж до інформаційних вузлів, які перебувають під контролем бібліотек. І завдання та витрати бібліотек і постачальників інформації в галузі забезпечення тривалого архівування та зберігання електронних ресурсів турбують своєї неясністю. Хоча весь складний комплекс питань електронного архівування важко вирішити в рамках ліцензії, ці питання, а також пов'язані з ними зобов'язання та очікування договірних сторін з часом неодмінно знайдуть своє відображення в ліцензуванні.

ІФЛА загалом позитивно оцінює практику ліцензування, хоча ключові питання залишаються все ще невирішеними. Зокрема, ліцензування показує

себе як досить гнучкий інструмент в умовах складних договірних відносин, в які вступають постачальники інформації та бібліотечні консорціуми різних типів і розмірів. ІФЛА заохочує та підтримує консолідацію всіх типів бібліотек, які беруть участь у переговорах як консорціуми. Проте навіть за тенденції руху до ліцензування як додаткового засобу регулювання використання електронної інформації бібліотеки та їхні користувачі мають потребу в ефективному, добре збалансованому національному законодавстві з авторського права, яке визнає не лише потреби власників авторських прав на винагороду та визнання, але також і величезну важливість інформування громадськості, освіти й наукових досліджень. Цей баланс, внесений в ретельно розроблене законодавство з авторського права, має знайти вираження в усіх ліцензіях на інформаційні ресурси. [149]

Використання вільних публічних ліцензій. Автор, який хоче встановити умови розповсюдження творів, може висловити свою волю у вигляді публічної вільної ліцензії. Вільні ліцензії для творів, що не мають на меті отримання матеріальної винагороди авторами, не вимагають офіційної реєстрації, визнаються і охороняються державою. [2, 70]

Стосовно таких умов договору, як строк, територія та винагорода в контексті вільних публічних ліцензій, варто керуватися положеннями ст. 1109 Цивільного кодексу України (за відсутності в ліцензійному договорі умови про територію, на яку поширюються надані права на використання об'єкта права інтелектуальної власності, дія ліцензії поширюється на територію України), ст. 1110 цього Кодексу (у разі відсутності в ліцензійному договорі умови про строк, договору він вважається укладеним на строк, який лишився до закінчення строку чинності виключного майнового права на визначений у договорі об'єкт права інтелектуальної власності, але не більше ніж на 5 років; якщо за 6 місяців до закінчення зазначеного 5-річного строку жодна зі сторін не повідомить письмово другу сторону про відмову від договору, договір

вважається продовженим на невизначений час), а також ч. 4 ст. 12 Кодексу (особа може за відплатним або безвідплатним договором передати своє майнове право іншій особі, крім випадків, встановлених законом). [172]

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України в своїх Рекомендаціях щодо застосування вільних публічних ліцензій на використання об'єктів авторського права і суміжних прав, визначає вільну публічну ліцензію як загальнодоступний договір приєднання, що надає особі, яка приєдналася до такого договору, безоплатний дозвіл на використання об'єкта авторського права та (або) суміжних прав певними способами на умовах, визначених. [157] Однак слід враховувати, що при наданні відкритої ліцензії автор залишає за собою право односторонньої відмови від ліцензії, якщо результати його інтелектуальної діяльності будуть використані іншими особами, які не укладали договір відкритої ліцензії» [23].

Ліцензії відкритого доступу широко використовуються компаніями Google, Microsoft, Фондом Вікімедіа, Apple, Яндекс, Рамблер, Mail.ru тощо. Їх використання передбачено політичними документами, що прийняті в ЄС та США, зокрема, це стосується наукових публікацій, створених під час виконання проектів Рамкових програм ЄС (7 РП, програми «Горизонт 2020»). [26]

Застосування ліцензій відкритого доступу закріплено в ряді міжнародних декларацій (Берлінська декларація з відкритого доступу до знань у наукових і гуманітарних галузях, «Заява Бетезда» відносно публікацій відкритого доступу 2003 р., Будапештська ініціатива з відкритого доступу, Заява щодо відкритого доступу до наукової літератури та дослідницької документації Міжнародної Федерації бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА) 2003 р. Також варто згадати Сальвадорську декларацію «Відкритий доступ: з погляду світу, що розвивається», прийняту у Бразилії в 2005 р., яка визначає, що у світі, в якому

наука є універсальною, неприйнятним є обмеження доступу до наукової інформації). [26]

Найпопулярнішими і використовуваними вільними ліцензіями в світі є ліцензії Creative Commons (CC). [185] Доречно зазначити, що Л. Лесиг, відомий учений у сфері права кіберпростору, став послідовником руху відкритого вихідного коду Р. Столмана, він застосував модель «копілефт», що діє у безкоштовному програмному забезпеченні, для інших видів творів: літературних, художніх. Такий вид ліцензій надає можливість автору надати, а користувачеві обрати один із запропонованих видів ліцензій, що розділені за трьома основними характеристиками: комерційна (некомерційна), похідна (непохідна); зі збереженням умов (без збереження умов). [82, с. 248]

Creative Commons застосовують найбільші міжнародні електронні наукові бібліотеки і банки знань: PLOS, BioMed Central, Hindawi, Nature Publishing Group, Massachusetts Institute of Technology Libraries, ArXiv.org і ін. Таким чином, відкриті ліцензії є де-факто стандартом наукової комунікації в світі. [165, с. 23-24]

Основні властивості відкритих ліцензій типу Creative Commons [78]:

- *Ліцензії Creative Commons є невиключними.* Правовласник може дозволити використання свого твору за ліцензією Creative Commons і після цього укласти інший окремий, невиключений договір.

- *Ліцензії Creative Commons мають силу протягом всього часу дії отриманих прав (в більшості країн – 70 років з моменту смерті автора).* Якщо твір одного разу ліцензований, то його ліцензія вже не може бути анульована згодом. Не можна заборонити тому, хто використовує твір відповідно до ліцензії, продовжити його використання. Правовласник може припинити розповсюдження творів за ліцензіями Creative Commons в будь-який час, але ті копії, що вже існують, не можна буде вилучити з обігу і припи

- Організація *Creative Commons®* не є стороною ліцензійного договору, і не може виступати гарантом якості ліцензованої роботи.

- *Всі ліцензії вимагають вказівки авторства* (раніше використовувалися ліцензії, які не потребують цього, але Creative Commons припинила їх підтримувати).

Нажаль в Україні на даний момент використання об'єктів права інтелектуальної власності, що розповсюджуються на умовах вільних публічних ліцензій вкрай ускладнене. В Україні практично не сформована культура роботи з інформацією, мало хто має уявлення про те, що таке відкриті ліцензії. Головним чином така ситуація обумовлена неготовністю українського законодавства сприймати електронні тексти ліцензій та посилання на такі тексти на веб-сторінках, де автори розміщують свої твори, чи навіть електронні тексти ліцензій, включені до дистрибутивів програмного забезпечення, як підтвердження факту надання правовласником користувачам певного обсягу прав. Частина 1 статті 32 Закону України «Про авторське право і суміжні права» встановлює, що автору та іншій особі, яка має авторське право, належить виключне право надавати іншим особам дозвіл на використання твору будь-яким одним або всіма відомими способами на підставі авторського договору. Використання твору будь-якою особою допускається виключно на основі авторського договору, за винятком випадків, передбачених статтями 21 – 25 Закону. [102]

Згідно з частиною першою статті 639 ЦК України договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом. Стаття 33 Закону встановлює вимоги до договорів на право використання творів. Зокрема, ця стаття містить вимогу про те, що договори про передачу прав на використання творів укладаються в письмовій формі. Частина 2 статті 1107 Кодексу передбачає, що договір щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності укладається в

письмовій формі. [172] Хоча ч. 1 ст. 207 і визнає укладеним у письмовій формі правочин, якщо воля сторін виражена за допомогою електронного зв'язку, ст. 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначає обов'язковим реквізитом електронного документу електронний підпис. Електронні підписи є лише у дуже невеликої кількості суб'єктів права інтелектуальної власності, не кажучи вже про користувачів. [102]

В Україні вже неодноразово робилися спроби створити законодавчу базу для забезпечення можливості використання відкритих публічних ліцензій. Так, 01 грудня 2005 року до Верховної Ради України був внесений Проект Закону «Про використання Відкритих і Вільних форм інтелектуальної власності, Відкритих форматів даних та Відкритого (Вільного) програмного забезпечення в державних установах і державному секторі економіки» №2065. Цей законопроект був покликаний забезпечити можливість використання вільних її форм, створюючи умови для розвитку повноцінного конкурентного середовища у сфері високих інформаційних технологій, яка нині є практично монополізованою. Ще один проект був поданий до розгляду в 2012 році, а саме Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Національну програму інформатизації» щодо використання відкритого програмного забезпечення в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, державних установах, державних підприємствах та навчальних закладах державної і комунальної форми власності» від 23.01.2012 р. №9745, [126] який мав ввести відповідну світовій практиці термінологію різних об'єктів та суб'єктів інформаційної сфери та визначити пріоритетні напрямки інформаційної політики України щодо використання відкритих та пропрієтарних комп'ютерних програм в органах державної влади, місцевого самоврядування та державних закладах освіти, а також врегулювати використання в органах державного управління програмного забезпечення і

забезпечити запобігання утворенню монополій при постачанні програмних продуктів та комплексних інформаційних рішень. [102]

Використання вільних публічних ліцензій в Україні здійснюється на підставі Рекомендацій Міністерства економічного розвитку і торгівлі України щодо застосування вільних публічних ліцензій на використання об'єктів авторського права і суміжних прав, та щодо забезпечення правомірності використання комп'ютерних програм вільного користування. В даних документах визначаються основні поняття у сфері використання вільних публічних ліцензій, та надається законодавче обґрунтування правомірності використання об'єктів права інтелектуальної власності, що розповсюджуються за вільними публічними ліцензіями. [155]

Підтвердження правомірності використання об'єктів авторського права та (або) суміжних прав вільного користування. У разі придбання примірників об'єктів авторського права та (або) суміжних прав вільного користування ці об'єкти мають бути забезпечені договором (або посиланням на нього), який підтверджує їх належність до об'єктів авторського права та (або) суміжних прав вільного користування.

Такий договір є примірником (електронним, зокрема й у складі файлу, що містить відповідний об'єкт авторського права та (або) суміжних прав, окремим файлом і (чи) паперовим примірником) вільної публічної ліцензії або посиланням на її офіційний текст, розміщений у загальному доступі в мережі Інтернет.

Умови приєднання до вільної публічної ліцензії визначаються у відповідній ліцензії. Текст вільної публічної ліцензії може бути викладений мовою оригіналу чи локалізований постачальником, якщо така можливість передбачається ліцензією. [185]

Підтвердженням правомірності використання об'єкта авторського права та (або) суміжних прав вільного користування є факт приєднання до неї

шляхом вчинення певних дій (зокрема, відтворення, зокрема й запис у пам'ять комп'ютера, модифікація, розповсюдження тощо), а також наявність зазначених вище документів. [185]

Не можна оминати увагою і питання отримання контрольних марок для маркування примірників об'єктів авторського права та (або) суміжних прав вільного користування в контексті вимог вітчизняного законодавства у сфері авторського права. У контексті чинного законодавства постає проблема розповсюдження об'єктів авторського права та суміжних прав вільного користування на дисках для лазерних систем зчитування й інших аналогічних носіях.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних», розповсюдження на території України примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм і баз даних, а також їх прокат дозволяються лише за умови їх маркування контрольними марками. [140]

Контрольні марки видаються імпортерам, експортерам та відтворювачам примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних на підставі документів, передбачених ч. 1 ст. 5 Закону України «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних». Зокрема, відповідно до п. «е» ч. 1 згаданої статті, заявники надають копію договору про передачу (відчуження) майнових прав авторів або договори про передачу прав на використання об'єктів авторського права та суміжних прав шляхом їх відтворення й розповсюдження примірників, починаючи з договору, за яким майнові права авторів або права на використання передаються на територію України, або починаючи з договору, за яким майнові права авторів чи права на

використання передаються від первинних суб'єктів авторського права (у разі виникнення цих прав на території України). [140]

Заявник подає копії зазначених договорів, а також оригінал договору, за яким безпосередньо заявникові передаються майнові права авторів і (чи) суб'єктів суміжних прав або права на використання аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних.

Після внесення змін до законодавства та передбачення можливості укладання електронної форми договору приєднання на використання об'єктів авторського права та суміжних прав заявник, який одержує контрольні марки для розповсюдження примірників об'єктів авторського права та суміжних прав вільного користування, як зазначені договори зможе використовувати вільну публічну ліцензію, якщо в разі приєднання до неї заявникові передається право на розповсюдження відповідних об'єктів. Вільна публічна ліцензія адресована невизначеному колу осіб на невизначеній території та виключає будь-яке безпосереднє адресування, поняття «оригіналу» та «копії» договору тощо. Такі ліцензії, зазвичай, існують лише в цифровому вигляді (текстовому файлі) та є невід'ємною частиною об'єктів, які публікуються авторами згідно з умовами відповідних ліцензій.

Відповідальність за дотримання умов вільної публічної ліцензії під час розповсюдження об'єктів авторського права та суміжних прав вільного користування несе заявник.

Якщо вільні публічні ліцензії мають різні версії, заявник зобов'язується розповсюджувати примірники з дотриманням умов тієї версії ліцензії, якою супроводжується відповідний об'єкт авторського права та (чи) суміжних прав.

До заяви на одержання контрольних марок додається вичерпний перелік об'єктів авторського права й (або) суміжних прав, які заявник розповсюджуватиме на умовах вільних ліцензій. У переліку мають зазначатися назва та версія вільної ліцензії, на умовах якої ці об'єкти розповсюджуються.

Цей перелік підписується заявником і скріплюється печаткою, якщо заявником є юридична особа.

Заявник несе відповідальність за достовірність поданих документів і дотримання умов розповсюдження об'єктів авторського права та (чи) суміжних прав, передбачених вільними публічними ліцензіями.

Висновки до розділу 3

1. Електронні бібліотеки можуть вільно використовувати такі твори: твори, що не охороняються авторським правом і суміжними правами; персональні дані про вчених (використовуються електронними бібліотеками за умови закінчення строку їх охорони); твори, що перейшли у суспільне надбання людства; твори, авторів яких неможливо знайти або з авторами неможливо встановити зв'язок; твори, які створені за державні кошти та розміщені на державних сайтах (службові твори); твори, що є частиною архіву традиційних бібліотек; твори, які передаються електронним бібліотекам як обов'язковий примірник, однак лише тими бібліотеками, до яких такі примірники надійшли та з обов'язковим дотриманням авторських і суміжних прав; вільне використання творів з навчальною та науковою метою (добросовісне використання);

2. У договорах щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності, які укладаються між електронними бібліотеками та авторами або правоволодільцями при створенні та функціонуванні електронних бібліотек, слід включати до змісту договору особливі умови використання творів електронними бібліотеками. При розміщенні творів авторами самостійно договором має передбачатися певний механізм, який буде підтверджувати згоду автора з умовами розміщення та відповідальність автора в разі порушення ним авторських прав інших осіб.

3. Переведення твору з аналогової форми в цифрову можливе лише при отриманні відповідного дозволу. Винятком є твори, що перейшли в суспільне надбання людства, та твори, авторів яких неможливо знайти або з ними неможливо встановити зв'язок (так звані, «сирітські» твори). При цьому вважається, що переведення творів у цифрову форму не впливає на їх охороноздатність.

4. Запропоновано з метою адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу створити репозитарій «Сирітські твори» на офіційному сайті Українського агентства з авторських і суміжних прав;

5. Пропонується покласти на Українське агентство з авторських і суміжних прав функцію повідомлення інформації про твори, визнані «сирітськими», після проведення добросовісного пошуку правоволодільців і в разі відсутності відомостей і внесення такої інформації до репозитарію «Сирітські твори».

6. Необхідно привести законодавство у сфері авторського права та суміжних прав у відповідно до Директиви Європейського Союзу 2012/28/EU «Про деякі випадки можливого використання сирітських творів» щодо визначення правового статусу «сирітських» творів в Україні.

7. Необхідно вдосконалити положення про поширення обов'язкових примірників електронних видань в частині встановлення обов'язкового безоплатного доставлення електронних видань закріпленим у додатку 1 «Перелік одержувачів обов'язкового безоплатного примірника видань України» до постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок доставлення обов'язкових примірників документів» від 10 травня 2002 р. №608.

8. Пропонується застосування для контенту веб-сайтів державних органів ліцензій Creative Commons, які дозволяють вільно поширювати контент із зазначенням джерела запозичення, що, за даними громадської організації

«Вікімедіа Україна», дозволить повторно використовувати понад мільйон фото та сотні тисяч текстових матеріалів.

9. При розміщенні творів в фондах електронних бібліотеках самими авторами такі електронні бібліотеки мають передбачити певний механізм, який буде підтверджувати згоду автора з умовами розміщення та відповідальність автора в разі порушення ним авторських прав інших осіб.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладено узагальнені результати дисертаційного дослідження, сформульовано найбільш важливі положення та пропозиції.

1. У законодавстві України відсутні спеціальні нормативно-правові акти про створення та діяльність електронних бібліотек. Основними нормативно-правовими актами, що забезпечують діяльність електронних бібліотек, є Цивільний кодекс України, Закон України «Про авторське право і суміжні права» в частині формування фондів електронних бібліотек та Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» в частині регулювання діяльності електронних бібліотек, які створюються як юридичні особи або при традиційних бібліотеках.

2. Для позначення сформованої специфічної інформаційної системи видається доцільним застосування терміну «електронна бібліотека». По-перше, поняття «електронна бібліотека» використовується в спеціальній літературі. По-друге, терміни «комп'ютерна бібліотека» та «машинозчитувана бібліотека» пов'язані з певним устаткуванням, «цифрова бібліотека» – зі способом запису інформації, «онлайнова бібліотека» – з принципом доступу, «віртуальна бібліотека» – заперечує реальність об'єкта, а термін «електронна бібліотека» охоплює всю сукупність зазначених ознак. По-третє, термін «електронна бібліотека» вживається в чинному законодавстві України, зокрема в Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології освіти і науки» на 2006-2010 роки» від 07 грудня 2005 р. №1153.

3. Під електронною бібліотекою в межах цього дослідження слід розуміти розподільну інформаційну систему, що містить, накопичує, зберігає різні колекції оцифрованих і цифровізованих творів та орієнтує свою діяльність на широке коло користувачів через глобальні мережі передачі даних, здійснюючи

їх обслуговування з дотриманням норм чинного законодавства. Запропоновано зазначене поняття закріпити в ст. 1 Закону України «Про бібліотеку і бібліотечну справу».

4. Ототожнення електронних бібліотек з традиційними бібліотеками, базами даних та мережею Інтернет є помилковим. Відмінності між традиційними бібліотеками з автоматизованими бібліотечно-інформаційними системами та електронними бібліотеками: різні види носіїв інформаційної продукції (тверді та машинозчитувані) та певною мірою різний її видовий склад; різні технологічні засоби формування (комплектування) інформаційної продукції, а також склад засобів, які використовуються для її зберігання та надання користувачам; різний характер цілей і розв'язуваних завдань з обслуговування користувачів; різні організаційні форми створення та функціонування тощо.

База даних і електронна бібліотека за своєю сутністю є різними поняттями. Бази даних є основним інформаційним ресурсом електронної бібліотеки, яка виступає їх створювачем (центром-генератором бази даних, центром обробки бази даних) або користувачем чи інформаційним брокером, що забезпечує посередницькі послуги до віддаленого ресурсу.

Визначення електронної бібліотеки як колекції будь-якої інформації в електронній формі та мережі Інтернет є помилковим, оскільки позбавляє зазначену бібліотеку системності. Не будь-яке зібрання чи колекція книг може розглядатись як електронна бібліотека. При такому підході не враховується точно визначена стратегія формування та розвитку інформаційного фонду, каталогізація опис інформаційних об'єктів та низка інших питань. Будь-яка електронна бібліотека є колекцією інформаційних об'єктів, однак зворотнє є помилковим.

5. Форми творів в електронних бібліотеках можна класифікувати за такими критеріями: 1) за сферою існування твору; 2) за способом утворення

цифрової форми; 3) за способом існування творів; 4) за способом оформлення твору в електронних бібліотеках; 5) за способом поширення творів в електронних бібліотеках. У свою чергу, аудіовізуальні твори, що можуть включатися до фондів електронних бібліотек, можна класифікувати за такими критеріями: 1) за формою вираження; 2) за змістовою складовою. Аудіокниги слід класифікувати за такими підставами: 1) залежно від правової охорони аудіокниг; 2) залежно від суб'єкта виконання; 3) залежно від способу оформлення.

6. У праві інтелектуальної власності поняття «аудіокнига» не використовується. Замість нього застосовується поняття «аудіовізуальні твори». Аналіз чинного законодавства України дозволяє дійти висновку, що правова охорона аудіокниг має кумулятивний характер: права авторів, композиторів належать до авторського права, а права виконавців, виробників фонограм – до суміжних прав, які захищаються Законом України «Про авторське право і суміжні права».

7. Переведення твору з аналогової форми в цифрову можливе лише при отриманні відповідного дозволу. Винятком є твори, що перейшли в суспільне надбання людства, та твори, авторів яких неможливо знайти або з ними неможливо встановити зв'язок (так звані, «сирітські» твори). При цьому вважається, що переведення творів у цифрову форму не впливає на їх охороноздатність.

8. Репродукування є різновидом «відтворення». Репродукування полягає у виготовленні поодиноких екземплярів за допомогою використання певних технічних засобів. Репродукування допускається тільки в єдиному екземплярі, тобто для одного читача бібліотекою може бути виготовлений тільки один примірник твору. При цьому, репрографічним відтворенням не може вважатися процес оцифрування, а отже, положення ст. 22 Закону України «Про авторське

право і суміжні права» не стосуються використання творів електронними бібліотеками.

9. Цифрова копія може бути оригінальним художнім твором (наприклад, завдяки світловим ефектам чи іншій фотографічній роботі) та охоронятися авторським правом як похідний твір. Цифрова копія твору, що належить до суспільного надбання, також може охоронятися авторським правом, якщо вона має досить оригінальний характер. Однак якщо цифрова копія є простим відтворенням оригіналу, то вона не відповідає вимогам оригінальності та не підлягає охороні авторським правом.

10. Під цифровізованою формою існування твору слід розуміти твори, що створені в цифровій формі та не мають аналогової форми існування твору. До цифрових творів доречно віднести «живі» твори. Під «живими» творами пропонується розуміти твори, що можуть існувати лише в цифровізованій формі з можливістю подальшого внесення змін та доповнень. Доцільно законодавчо визначити порядок публікації «живих» творів, які є науковими працями, виключно особами, що займаються науковою діяльністю, та в чітко визначених електронних бібліотеках, зокрема, в електронних бібліотеках при національних бібліотеках України та в електронних бібліотеках державних органів або навчальних закладів, де працюють науковці, з можливістю внесення змін до таких творів. Видається необхідним закріпити у ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» визначення поняття «живого» твору як твору, який може існувати лише в цифровізованій формі з можливістю його подальших змін та доповнень.

11. Електронні бібліотеки можуть вільно використовувати такі твори: твори, що не охороняються авторським правом і суміжними правами; персональні дані про вчених (використовуються електронними бібліотеками за умови закінчення строку їх охорони); твори, що перейшли у суспільне надбання людства; твори, авторів яких неможливо знайти або з авторами

неможливо встановити зв'язок; твори, які створені за державні кошти та розміщені на державних сайтах (службові твори); твори, що є частиною архіву традиційних бібліотек; твори, які передаються електронним бібліотекам як обов'язковий примірник, однак лише тими бібліотеками, до яких такі примірники надійшли та з обов'язковим дотриманням авторських і суміжних прав; вільне використання творів з навчальною та науковою метою (добросовісне використання);

12. У договорах щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, які укладаються між електронними бібліотеками та авторами або правоволодільцями при створенні та функціонуванні електронних бібліотек, слід включати до змісту договору особливі умови використання творів електронними бібліотеками. При розміщенні творів авторами самостійно договором має передбачатися певний механізм, який буде підтверджувати згоду автора з умовами розміщення та відповідальність автора в разі порушення ним авторських прав інших осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авторские и смежные права по законодательству зарубежных стран: информационно-аналитический обзор института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ /под рук. О.А. Терновой. Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2007. №1. С. 145.
2. Авторские права в интернете. Перспективы системы авторского права и поддержка общественного достояния /И. Засурский, В. Харитонов, С. Козловский, А. Алексеева. М.: Ассоциация интернетиздателей, 2012. 352 с.
3. Авторское право в деятельности электронных библиотек: сб. статей /сост.: Е.А. Данилина, А.М. Цапенко; под ред. А.М. Цапенко. М., 2012. 120 с.
4. Авторское право и музеи в цифровой век [Электронный ресурс]. URL: http://www.wipo.int/wipo_magazine/ru/2016/03/article_0005.html.
5. Авторское право и смежные права /Близнец И.А., Леонтьев К.Б. М.: Проспект, 2010. 416 с.
6. Авторское право: библиотеки, издательства и потребители информации в XXI веке: материалы научн.-практ. семинара, Санкт-Петербург, 19–20 ноября 2013 г. /Рос. нац. б-ка., Рос. библ. ассоц.; сост. Е.И. Борисова, В.В. Мещерякова. СПб., 2014. 148 с.
7. Авторское право: основы правоприменения в библиотеках. Краткое руководство для библиотек [Электронный ресурс]. URL: <https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiJ4ZS6NrXAhVR46QKHRozBmcQFgglMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.cbsirkutsk.ru%2Ftext%2Favtorskoe%2520pravo.doc&usg=AOvVaw1nK4Ufiy5OBAqnlFdq-Szd>.
8. Алексейчук П. Британские власти приняли Закон, разрешающий использовать чужие фот [Электронный ресурс]. URL:

<http://webscience.ru/news/britanskije-vlasti-prinyali-zakon-razreshayushchiy-ispolzovat-chuzhie-foto>.

9. Армс В. Электронные библиотеки: учебное пособие для обучения в вузах по курсам «Информатика» и «Информ. Системы» /пер. с англ. Арнаутова С. А. М., 2001. 276 с.

10. Бабришева О. Інформаційна безпека бібліотеки: проблеми та шляхи формування //Вісник Книжкової палати. 2010. №12. С. 18–20.

11. Бакуменко Л.Г. Інституціональний репозитарій бібліотеки ВНЗ: правові аспекти формування ресурсу: Матеріали міжнародної веб-конференції 2014 [Електронний ресурс]. URL: http://www.nbuv.gov.ua/sites/default/files/method_mg/mfiles/201410_method/imperatives.pdf

12. Баричев С. Стопами Ивана Федорова //Бизнес-журнал. 2003. 12. С. 18-24.

13. Баркова О.В. Фонд електронних документів [Електронний ресурс]. URL: http://www.nbuv.gov.ua/eb/ep_inf.html.

14. Батрак А.Ю. Ліцензійний договір як інструмент захисту об'єктів інтелектуальної власності у сфері господарювання: особливості укладання [Електронний ресурс]. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=530%3A130513-13&catid=69%3A4-0513&Itemid=85&lang=ru.

15. Будник Р. Контент в киберпространстве //Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. 2008. №4. С. 62-65. URL: <http://www.rbis.su/article.php?article=650>.

16. Буліч Н.М., Карпенко М.В. Проблеми формування фонду електронних ресурсів у бібліотеках //Імперативи розвитку електронних бібліотек: pro et contra = Imperatives of the Electronic Libraries Development: pro et contra: матеріали міжнар. веб-конф. (м. Харків, 27 березня 2014 р.)

[Електронний ресурс]. URL: library.nlu.edu.ua/biblioteka/Web-konf-2014/Imperatives.pdf.

17. Бентли Л. Шерман Б. Право интеллектуальной собственности. Авторское право Спб., 2004. 535 с.

18. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів: Конвенція, Міжнародний документ від 24 липня 1971 //Офіційний вісник України. 2007 р. №75. Ст. 173

19. Берестова Т.Ф. Электронная библиотека как инструмент создания единого информационного пространства //Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. 2009. №4 (20). С. 6–12.

20. Бібліотекознавство і бібліографія України: бібліогр. покажч. за II півріччя 2014 р. /упоряд. О. Піхур; наук. ред. Т. Заморіна; М^ово культури України, Нац. парлам. б- ка України. К., 2015. Вип. 89. 100 с.

21. Борисова В.І. Захист прав на електронні навчальні продукти: проблемні питання //Імперативи розвитку електронних бібліотек: матеріали міжнар. веб-конф. (м. Харків, 27 берез. 2014 р.) /Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Наук. б-ка, Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, Центр. наук. б-ка. – Електрон. текстові дані. Х., 2014. [Електронний ресурс]. URL: library.nlu.edu.ua/biblioteka/Web-konf-2014/Imperatives.pdf.

22. Вараксіна Н. Формування галузевого інформаційного ресурсу в контексті створення електронної бібліотеки //Вісник Книжкової палати. 2014. №5. С. 32–36.

23. Владислав Куликов Заслушаемся //Российская Газета 01.10.2014 URL: <http://www.rg.ru/2014/10/01/license.html>.

24. Влащенко Л.Г., Мыхнова Т.Ю. Соціальні сервіси для миттєвого створення інтерактивних публікацій в Інтернеті //Імперативи розвитку електронних бібліотек: pro et contra = Imperatives of the Electronic Libraries Development: pro et contra: матеріали міжнар. веб-конф. (м. Харків, 27 березня

2014 р.) /Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Наук. б-ка, Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, Центр. наук. б-ка. – Електрон. текстові дані. Х., 2014 [Електронний ресурс]. URL: http://search.ukr.net/?go=http%3A%2F%2Flibrary.nlu.edu.ua%2FBIBLIOTEKA%2FWeb-konf-20142FStatti_Tezu%2FVlaschenko.doc.

25. Всемирная декларация по интеллектуальной собственности от 26 июня 2000 г. //Федеральная служба по интеллектуальной собственности (Роспатент) [Электронный ресурс]. URL: http://www.rupto.ru/docs/interdocs/worldwide_declaration.

26. Волков О.Ю. Правовой институт защиты объектов авторских и смежных прав, выраженных в цифровой форме, в Российской Федерации: автореф. дис ... к. ю. н. М., 2010. 23 с.

27. Воройский Ф.С. Электронные и традиционные библиотеки – суть не одно и то же //Электронные библиотеки. 2003. Том 6. Выпуск 5. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.elbib.ru/index.phtml?page=elbib/rus/journal/2003/part5/voroisky>.

28. Вохрышева М.Г., Кузьмишина Т.М. Процесс развития современных библиотек с позиции синергетики //Науч. и техн. б-ки. 2003. №6. С. 4–13.

29. Гаагская декларация по открытию знаний в цифровую эпоху = The Hague declaration on knowledge discovery in the digital age /пер. Н. Потепко //Новости Международной федерации библиотечных ассоциаций и учреждений. 2015. №2 (107). С. 18–21. [Электронный ресурс] URL: http://www.rsl.ru/datadocs/doc_914ha.pdf.

30. Галінська С. Існування електронних бібліотек в Україні: сучасність та перспективи //Авторське право та суміжні права. 2009. №11. С. 17–22.

31. Глотов С. Можливість застосування законодавства про авторське право до творів у цифровій формі //Теорія і практика інтелектуальної власності. 2006. №3. С. 10–15.

32. Глотов С. Щодо питання про твір, втілений через цифрове середовище, як нетиповий об'єкт цивільного права // Інформаційні правовідносини та право інтелектуальної власності як інститути приватного права: четверте цивілістичні читання, присвячені пам'яті професора О.А. Підопригори, 25 березня 2010 р.: зб. наук. доп. та ст. /упоряд. С. Глотов. К., 2011. С. 235–239.

33. Гуцол Г. Формування фондів електронних бібліотек: шляхи розв'язання проблеми // Бібліотечна планета. 2010. №4. С. 7–9.

34. Гениева Е.Ю. Виртуальная библиотека – символ открытого общества // Библиография. 1996. №4. С. 3–5.

35. Германова О.Г. Авторське право і суміжні права в засобах масової інформації України і Польщі: автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.01.08 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2006. 17 с.

36. Горный Е., Вигурский К. Развитие электронных библиотек: мировой и российский опыт, проблемы и перспективы // Интернет и российское общество / под ред. И. Семенова; Моск. Центр Карнеги. М., 2002. 279 с.

37. Давидова І.О. Електронні бібліотеки: правові засади функціонування в Україні // Імперативи розвитку електронних бібліотек: матеріали міжнар. веб-конф. (м. Харків, 27 березня 2014 р.) [Електронний ресурс]. URL:

http://www.nbuv.gov.ua/sites/default/les/method_mg/mles/201410_method/imperatives.pdf.

38. Директор РГБ: книги из библиотеки ИНИОН могут стать недоступными на несколько лет / Информационное агентство «ТАСС». 2015 [Електронний ресурс]. URL: <http://tass.ru/nauka/1762740>.

39. Дишлова Ю.Г. Напрями вдосконалення нормативно-правових засад формування електронних фондів бібліотек України //Вісник Харківської державної академії культури. 2012. Вип. 36. С.129–139.

40. Денисюк М. Інтелектуальна власність та Інтернет: нові можливості чи нові проблеми? //Інтелектуальна власність. 2009. №6. С. 9–12.

41. Державна цільова національно-культурна програма створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI»: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2011 р. №956 //Офіційний вісник України. 2011. №71. Ст. 2672.

42. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року та положення Бернської конвенції (1971 р.), на які містяться посилання у Договорі [Електронний ресурс]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_770.

43. Еннан Р. Визначальні засади права інтелектуальної власності//Теорія і практика інтелектуальної власності. 2011. №3. С. 7–15.

44. Живая публикация. //Википедия: свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Живая_публикация.

45. Загальній декларації прав людини: Декларація, Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. //Офіційний вісник України. 2008 р. №93, Ст. 89.

46. Засурский И.И., Сергеев М., Семячкин Д. Современные инструменты регистрации и идентификации в сети Интернет произведений в сфере культуры, науки и образования. //Ассоциация интернет-издателей, Ассоциация «Открытая наука» Москва, 2015. 270 с.

47. Захаров А.А., Филиппов В.С. Логическая модель цифровых библиотек в онтологии ЕНИП /Электронные библиотеки: перспективные методы и технологии, электронные коллекции: труды XI Всероссийской научной

конференции RCDL'2009 (Петрозаводск, Россия, 17–21 сентября 2009 г.). Петрозаводск, 2009. 487 с.

48. Засурский И. Трансформация авторского права в интернете: зарубежные тенденции, бизнес-модели, рекомендации для России /Под ред. И. Засурского и В. Харитонova. М.: НП «Ассоциация интернет-издателей». Кабинетный ученый, 2013. 384 с.

49. Земсков А.И., Шрайберг Я.Л. Электронная информация и электронные ресурсы: публикации и документы, фонды и библиотеки /под ред. Л.А. Казаченковой. М., 2007. 528 с.

50. Земсков, А.И. Шрайберг Я.Л. Электронные библиотеки: учеб. для вузов. М., 2003. 352 с.

51. Зеров К. Понятие, признаки и форма произведений, размещенных в сети Интернет //Национальный юридический журнал: теория и практика. 2015. №6. С. 132–135.

52. Интернет и интерактивные электронные медиа: исследования – 2015: часть I /МГУ имени М.В. Ломоносова, факультет журналистики, кафедра новых медиа и теории коммуникации, 2016. 418 с.

53. Каїді В.В. Нормативно-правове забезпечення створення та використання електронних видань українськими бібліотеками //Імперативи розвитку електронних бібліотек: PRO et CONTRA: матеріали міжнар. веб-конф. (м. Харків, 27 берез. 2014 р.) /Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Наук. б-ка, Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, Центр. наук. б-ка; [за заг. ред. Н.П. Пасмор]. Х., 2014. [Електронний ресурс]. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5714/1/Imperatives.pdf>.

54. Калятин В.О. Интеллектуальная собственность (исключительные права): учебник. М., 2000. 450 с.

55. Калениченко П.А. Проблеми охорони авторського і суміжних прав у мережі Інтернет //Часопис Київського університету права. 2009. №2. С. 192–199.

56. Кириленко О.Г. Наукові та прикладні завдання у діяльності з охорони інтелектуальної власності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського //Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2016. №2. С. 52–56.

57. Кривонос О.М. Склад основних компонентів інформаційно-комунікаційних компетентностей вчителя інформатики //Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2014. №73. С. 118–123.

58. Кримінальний кодекс України: кодекс від 5 квітня 2001 р. №2341-III, зі змінами та доповненнями //Відомості Верховної Ради України. 2001 р. №25. Ст. 131.

59. Крутій О. Правове регулювання діяльності електронних бібліотек в Україні на сьогоднішній день не визначене //Юридична газета онлайн [Електронний ресурс]. URL: <http://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/pravove-regulyuvannya-diyalnosti-elektronnih-bibliotek-v-ukrayini-na-sogodnishniy-den-ne-viznachene.html>.

60. Кудим К.А., Проскудина Г.Ю., Резниченко В.А. Сравнительный анализ функциональных возможностей систем электронных библиотек //Проблемы программирования. 2007. №4. [Электронный ресурс]. URL: <http://eprints.isoftware.kiev.ua/320>.

61. Кемпе В.Ю. Проблеми дотримання авторського права в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В.О. Сухомлинського //Таврійський вісник освіти. 2015. №4. С. 261–267.

62. Кереве А. Проблеми адаптації до цифрового мультимедійного середовища. Права на відтворення і права на публічне сповіщення //Авторське

право і суміжні права. Європейський досвід: у 2 кн. /за ред. А. С. Довгєрта. К., 2001. 460 с.

63. Когаловский М.Р. Систематика коллекций информационных ресурсов в электронных библиотеках //Программирование. 2000. №3. С. 30–52.

64. Кодекс України про адміністративні правопорушення: кодекс від 7 грудня 1984 р. №8073-Х //Відомості Верховної Ради УРСР. 1984 р., №51. Ст. 1122.

65. Кодекс Інтелектуальної власності Франції від 01 жовтня 2010 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.wipo.int>.

66. Комитет по развитию и интеллектуальной собственности (КРИС) /Седьмая сессия; Женева, 02-06.05.2011г. Обзорное исследование по авторскому праву и смежным правам и общественному достоянию /Подготовлено г-жой Северин Дюсолье, профессором Намюрского университета, Бельгия. 95 с.

67. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р №254к/96-ВР//Офіційний вісник України. 2010 р. №72/1. Ст. 15.

68. Копанєва В. Бібліотека в системі наукової електронної комунікації //Бібліотечний вісник. 2007. №5. С. 3–9.

69. Копанєва В. Бібліотека та мережева інформація//Вісник Книжкової палати. 2007. №2. С. 31–36.

70. Копанєва В.О. Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету: монографія /наук. ред. О.С. Онищенко; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. К., 2009. 198 с.

71. Копанєва. В.О. Формування фонду мережевих ресурсів у науковій бібліотеці (90-ті роки ХХ ст. – поч. ХХІ ст.): дис. ... канд. іст. наук: 27.00.03 /НАН України; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. К., 2008. 228 с.

72. Костюк К.Н. Проблема введения сиротских произведений в пространство легального рынка электронных книг //Библиотечное дело. 2013. №8. С. 31-33.

73. Лапо П.М., Соколов А.В. Введение в электронные библиотеки //Электрон [Электронный ресурс]. URL: <http://www.iatp.by/handouts/library/e-libraries/2-24.htm>.

74. Лаупер А. Эволюция продакшин-музыки в России /Звукорежиссер. Информационно-технический журнал. 2009. №9 [Электронный ресурс]. URL: http://audioproducer.625-net.ru/files/601/523/h_4a5739615ddba3af62a27ed05dd0e7de (дата обращения: 03.02.2017).

75. Лиса А.І. Розроблення інтелектуальних мультимедійних ресурсів за допомогою ресурсів інтернет [Електронний ресурс]. URL: <http://www.inter-nauka.com>.

76. Лисецька К. Ліцензійний договір: юридичні та податкові нюанси укладення [Електронний ресурс]. URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA009457.

77. Литвинова Н.Н. Лицензии на доступ к сетевым удаленным ресурсам: продолжение темы //Научные и технические библиотеки. 2010. №6. С. 38–43.

78. Лицензии и инструменты //Википедия [Электронный ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Лицензии_и_инструменты_Creative_Commons.

79. Луткова О.В. Доктрина добросовестного использования произведений в современном авторском праве США //Право. Журнал Высшей школы экономики. 2016. №2. С. 186–199.

80. Лебедева Н. Особенности правового регулирования интеллектуальной собственности в Интернете //И.С. Авторское право и смежные права. 2007. №5. С. 12–19.

81. Ленов В.П. Пространство библиотеки: библиотечная симфония /науч. ред. Н. П. Лавров; Б-ка РАН. М., 2003. 123 с.
82. Лессиг Л. Свободная культура //Л. Лессиг; пер. с английского. М.: Прагматика культуры, 2007. 272 с.
83. ЛеХоай, Тузовский А.Ф. Использование онтологии в электронных библиотеках //Известия Томского политехнического университета. 2012. №5. С. 36–42.
84. Мамчур Л. Розміщення твору в мережі Інтернет як спосіб його використання//Теорія і практика інтелектуальної власності. 2011. №3. С. 34–40.
85. Мацкевич О. Авторське право при цифровізації та оцифруванні//Теорія і практика інтелектуальної власності. 2014. №5. С. 14–23.
86. Мацкевич О.О. Авторське право у діяльності засобів масової інформації, що функціонують у цифровому середовищі: монографія //2-ге вид., перероб. і доп. К.: НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ, ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2017. 208 с.
87. Минков А.М. Международная охрана интеллектуальной собственности. СПб., 2001. 720 с.
88. Михельсон В.В. Издательская деятельность Санкт-Петербургской государственной библиотеки для слепых и слабовидящих: практический опыт //Авторское право: библиотеки, издательства и потребители информации в XXI веке: материалы научно-практического семинара, Санкт-Петербург (19–20 ноября 2013 г.) /Рос. нац. б-ка, Рос. библиот. ассоц.; сост.: Е.И. Борисова, В.В. Мещерякова; ред. С. А. Давыдова. СПб., 2014. 148 с.
89. Менсо И. Свободное использование объектов авторского права электронными библиотеками //Legea si viata. 2016. №12\3. С. 48-51.
90. Менсо І. Правове регулювання діяльності електронних бібліотек за законодавством України //Юридичний вісник. 2016. №4. С. 283-289.

91. Менсо І. Понятійно-правовий аналіз дефініції «електронна бібліотека» //Юридичний вісник. 2015. №2. С. 261-266.
92. Менсо І. Електронні бібліотеки: історично-правовий огляд //Юридичний вісник. 2014. №1. С. 227-232.
93. Менсо І.В. Правові аспекти створення електронних бібліотек //Нові завдання та напрямки розвитку юридичної науки у ХХІ століття: матер. Міжнар. наук.-прак. конф. (15-16 листопада 2013 р.) Частина І. Львів: Центр правничих ініціатив, 2013. С. 102-104.
94. Менсо І.В. Авторсько-договірні відносини у сфері діяльності електронної бібліотеки //Право інтелектуальної власності у мережі Інтернет: матер. Інтер.-конф. (22 травня 2015 р.) /за заг. ред. О.І. Харитоновой; упоряд.: А.В. Кирилюк, Н.П. Бааджи. Одеса: Юридична література, 2015. С. 104-106.
95. Менсо І.В. Договірні відносини, які виникають у зв'язку з використанням електронними бібліотеками творів літератури //Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Т. 1. №5. С. 91-94.
96. Менсо І.В. Правове регулювання діяльності електронних бібліотек за законодавством України //Правові і інституціональні механізми розвитку держави і права в умовах євроінтеграції: матер. Міжнар. наук.-практич. Конф. (20 травня 2016 року): Т.2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 550-552.
97. Менсо І.В. Правові аспекти створення електронних бібліотек //Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конференції (16-17 травня 2014 року) Т. І. Одеса: Юридична література, 2014. С. 510-512.
98. Менсо І.В. Понятійно-правовий аналіз дефініції «електронна бібліотека» //Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 травня 2015 р.) Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С. 530-532.

99. Менсо І.В. Порядок здійснення оцифровки літературних творів для поповнення фондів електронних бібліотек //Молодий вчений. 2016. №12 (39). С. 604-607.

100. Мошков М.Е. Видео выступления на конференции //Правоприменительная практика в области электронных ресурсов (17 декабря 2009 г.): интернет-конф. /Российская ассоциация электронных библиотек [Электронный ресурс]. URL: http://www.aselibrary.ru/video/conference43/conference4346/_video/900/.

101. Моїсєєва С. Гібридна бібліотека – еволюція чи революція? [Електронний ресурс]. URL: <http://antonov.50webs.com/ua/gibrbib.htm>.

102. Наумко М., Бічук А. Чи працюють в Україні вільні публічні ліцензії? [Електронний ресурс]. URL: <http://www.creativecommons.org.ua/236>.

103. Нахрін Ю.В. Електронна бібліотека як форма побутування бібліотеки в інформаційному суспільстві [Електронний ресурс]. URL: <http://www.dissercat.com/content/elektronnaya-biblioteka-kak-forma-bytovaniya-biblioteki>.

104. Общественное достояние. Как открыть доступ к культуре и знаниям /Сборник. Под ред. И. Засурского и В. Харитонов. М., Екатеринбург: Ассоциация интернет-изда- телей, «Кабинетный учёный». 240 с.

105. Открытая библиотека /Под общ. ред. С. А. Козловского. М.: Ваш формат, 2017. 140 с.

106. Павлуша І. Електронні бібліотеки: зарубіжний досвід, питання, розробки української концепції //Бібліотечний вісник. 1999. №4. С. 13-23.

107. Паринов С.И. e-Science – онлайновое будущее науки //Информационные технологии. 2007. №9 [Электронный ресурс]. URL: <https://socionet.ru/d/repec:rus:mqijxk:19/http://sparinov.socionet.ru/files/online-future-science-full.doc>.

108. Паринов С.И. Когаловский М.Р. Технология поддержки электронных научных публикаций как «живых» документов //Всероссийская научная конференция «Электронные библиотеки: перспективные методы и технологии, электронные коллекции» RCDL'2009, Петрозаводск, Россия, 2009. С. 53-58.

109. Паринов С.И., Когаловский М.Р. «Живые» документы в электронных библиотеках //Прикладная информатика. 2009. №6. С. 1-11.

110. Пастухов О.М. Авторське право в Інтернеті: навч. посіб. /відп. ред. О.А. Підпригора //Акад. правових наук України, НДІ інтелект. власності. К., 2004. 142 с.

111. Пастухов О.М. Авторське право у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет: дис. ... канд. юрид. Наук: спец. 12.00.03. К., 2002. 174 с.

112. Патаракин Е. Сетевые сообщества и обучение. М.: ООО «ПЕР СЭ», 2006. 112 с.

113. Пашнёв Д.В. Особливості виявлення і фіксації криміналістично значимої комп'ютерної інформації при розслідуванні злочинів //Право і Безпека. 2003. Т.2., №1. С. 108–111.

114. Правила поступления обязательного библиотечного экземпляра (в части непечатных произведений) //The Legal Deposit Libraries (Non-Print Works) Regulations, №777 от 5 апреля 2013 г.

115. Право інтелектуальної власності: науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України /за заг. ред. М.В. Паладія, Н.М. Мироненко, В.О. Жарова. К.: Парламентське вид-во, 2006. 432 с.

116. Право інтелектуальної власності: навчальний посібник /Еннан Р.Є., Кулініч О.О., Мазуренко С.В., Менсо І.В., Романадзе Л.Д. К.: Алерта, 2016. 492 с.

117. Право інтелектуальної власності: навчально-методичний посібник /О.І. Харитонова, С.В. Мазуренко, О.О. Кулініч, Р.Є. Еннан, Л.Д. Романадзе, І.В. Менсо. Одеса: Юридична література, 2015. 204 с.

118. Правове регулювання використання зображень у електронних бібліотеках за законодавством України: монографія /О.І. Харитонова, О.О. Кулініч, С.В. Мазуренко, І.В. Менсо; НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2017. 72 с

119. Прилуцька Н.С. Понятійно-термінологічний аналіз поняття «електронна бібліотека» //Вісник Житомирського державного університету. 2014. №3 (75). С.131-134.

120. Прилуцька Н.С., Яценко О.І. Науково-освітні електронні бібліотеки у навчанні інформаційних систем і технологій майбутніх менеджерів //Інформаційні технології і засоби навчання. 2013. №4 (Том 36). С. 98-104.

121. Про авторське право і суміжні права: закон від 23 грудня 1993 р. №3792-ХІІ //Відомості Верховної Ради України. 2007. №13. Ст. 64.

122. Про авторське право і суміжні права: Закон Великобританії від 1988 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.wipo.int>.

123. Про авторське право і суміжні права: закон Польщі від 04 лютого 1994 р. №83 [Електронний ресурс]. URL: <http://www.wipo.int>.

124. Про бібліотеки і бібліотечну справу: закон від 27 січня 1995 р. №32/95-ВР, зі змінами та доповненнями //Відомості Верховної ради України. 1995 р. №7. Ст. 45.

125. Про видавничу справу: закон від 5 червня 1997 р. №18/97-ВР//Відомості Верховної Ради України. 1997. №32. Ст. 206.

126. Про внесення змін до Закону України «Про Національну програму інформатизації» щодо використання відкритого програмного забезпечення в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, державних установах, державних підприємствах та навчальних закладах державної і

комунальної форми власності»: проект Закону від 23.01.2012 р. №9745 //Відомості Верховної Ради України, 1998 р. №27-28, ст. 181.

127. Про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав у інформаційному суспільстві: директива Європейського парламенту та Ради 2001/29/ЄС від 22 травня 2001 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://old.minjust.gov.ua/le/31338>.

128. Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір: постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. №1756 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1756-2001-%D0%BF>.

129. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності: постанова Вищого господарського суду України» від 17 жовтня 2012 р. №12 //Вісник господарського судочинства. 2012. №6. Ст. 57.

130. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав: постанова Вищого господарського суду України» від 04 червня 2010 р. №5 //Вісник господарського судочинства. 2012. №5. Ст. 15.

131. Про затвердження Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології освіти і науці» на 2006-2010 роки постанова Каб. Міністрів України від 7 грудня 2005 р. №1153. //Офіційний вісник України. 2005 р. №49. Ст. 40.

132. Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів: розпорядження Каб. Міністрів України від 5 трав. 2003 р. №259-р. //Офіційний вісник України. 2003. №18. Ст. 864.

133. Про затвердження проекту «Концепція нового інтегрованого ресурсу – електронної бібліотеки «Культура України»»: наказ Міністерства

культури України від 29 листопада 2011 р. №1094/0/16-2 [Електронний ресурс]. URL: <http://elib.nplu.org/content.html?id=3>.

134. Про затвердження Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України: постанова Каб. Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. №492-р. //Офіційний вісник України. 2014. №80. Ст. 14.

135. Про затвердження Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів: постанова Каб. Міністрів України від 17 березня 2004 р. №326-р. //Офіційний вісник України. 2004. №11. Ст. 665.

136. Про затвердження форми заяви для включення електронного інформаційного ресурсу до Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів: наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 02 грудня 2004 №1058//Офіційний вісник України. 2004. №50. Ст. 275.

137. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні: указ Президента України від 31 липня 2000 №928/2000//Офіційний вісник України. 2000. №31. Ст. 1300.

138. Про професійних творчих працівників та творчі спілки від 7 жовня 1997 р. №55497-ВР //Відомості Верховної Ради України. 1997. №52. Ст.3 12

139. Про порядок доставлення обов'язкового примірників документів від 10 травня 2002 р. №608: постанова Кабінету Міністрів України //Офіційний вісник України. 2002 р. №19. Ст. 20.

140. Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних: закон від 23 березня 2000 р. №1587-III //Відомості Верховної Ради України. 2000. №24. Ст. 183.

141. Про схвалення концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека - XXI»: розпорядження Каб. Міністрів України від 23 грудня 2009 р. №1579-р. //Офіційний вісник України. 2009. №101. Ст. 216.

142. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 роки: розпорядження Каб. Міністрів України від 27 серпня 2010 р. №1723-р. //Офіційний вісник України. 2010 р. №67. Ст. 101.

143. Про електронні документи та електронний документообіг: закон від 22 травня 2003 р. №851-IV //Відомості Верховної Ради. 2003. №36. Ст. 275.

144. Про обов'язковий примірник документів: закон від 9 квітня 1999 р. №595-XIV //Відомості Верховної Ради. 1999. №22. Ст. 199.

145. Про оприлюднення дисертацій та відгуків офіційних опонентів: наказ Міністерства освіти і науки України від 14 серпня 2015 р. №758 //Офіційний вісник України. 2015. №62. Ст. 275.

146. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007–2015 роки: закон від 9 січня 2007 р. №537-V //Відомості Верховної Ради України. 2007. №12. Ст. 102.

147. Прохоров-Лукін Г. Захист особистих немайнових прав авторів //Незалежний аудитор. 2015. №1. С. 134-139.

148. Петренко І. Особливості використання літературних творів, які перейшли до суспільного надбання: зарубіжний досвід і національна практика //Теорія і практика інтелектуальної власності. 2015. №3. С. 13–20.

149. Позиция Международной федерации библиотечных ассоциаций и учреждений (ИФЛА) по обеспечению авторского права в области электронных информационных ресурсов=The IFLA Position on Copyright in the Digital Environment [Электронный ресурс]. URL: http://www.ifla.org/les/assets/clm/position_papers/pos-dig-ru.pdf.

150. Поліщук Р. Проблеми захисту авторського права в бібліотечному обслуговуванні //Вісник Книжкової палати. 2010. №3. С. 35–38.

151. Положення про спеціалізовану вчену раду: наказ Міністерства освіти і науки України від 14 вересня 2011 р. №1159 //Офіційний вісник України. 2011. №78. Ст. 242.

152. Положення про електронні освітні ресурси: затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 1 жовтня 2012 р. №1060 //Офіційний вісник України. 2012. №80. Ст. 3231.

153. Рекомендації для Інтернет-провайдерів, контент-провайдерів та користувачів файлообмінних мереж та інших веб-сервісів щодо правомірного використання об'єктів авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет //Офіційний веб-портал Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. URL: <http://sips.gov.ua/ua/ip.html>.

154. Рекомендації щодо вдосконалення механізму регулювання цифрового використання об'єктів авторського права і суміжних прав через мережу Інтернет //Офіційний веб-портал Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. URL: <http://sips.gov.ua/ua/recomnet.html>.

155. Рекомендації щодо забезпечення правомірності використання комп'ютерних програм вільного користування //Офіційний веб-портал Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=ed96ce7f-d450-41ff9b654bf03e08f71f&title=RekomendatsiiSchodoZabezpechenniaPravomirnostiVikoristanniaKompiuternikhProgramVilnogoKoristuvannia>.

156. Рекомендації щодо застосування винятків та обмежень у сфері авторського права і суміжних прав //Офіційний веб-портал Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. URL: <http://sips.gov.ua/ua/rec333.html>.

157. Рекомендаціях щодо застосування вільних публічних ліцензій на використання об'єктів авторського права і суміжних прав //Офіційний веб-портал Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний

ресурс]. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=805c49ed-9f0d-4cb2-b7c4-8befb54c8b6f&title=RekomendatsiiSchodoZastosuvanniaVilnikhPublichnikhLitsenziiNaVikoristanniaObktivAvtorskogoPravaISumizhnikhPrav>.

158. Робоча зустріч з питань авторського права на контент веб-сайтів державних органів //ДСІВ [Електронний ресурс]. URL: http://sips.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=3450.

159. Розколупа Н. Електронна доставка документів і авторське право//Бібліотечна планета. 2005. №4. С. 19-21.

160. Степанов В.К. Электронные библиотеки и полнотекстовые базы данных в Интернете //Библиотековедение. 2004. №2. С. 45-53.

161. Судебный путеводитель по fair use [Электронный ресурс]. URL: <http://lexdigital.ru/2015/114>.

162. Соляник А.А. Національна електронна бібліотека: особливості документопостачання //Імперативи розвитку електронних бібліотек: pro et contra: матеріали міжнар. веб-конф. (Україна, м. Харків, 27 берез. 2014 р.) /М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Наук. б-ка, Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, Центр. наук. б-ка. Харків, 2014 [Електронний ресурс]. URL: <http://library.nulau.edu.ua/BIBLIOTEKA/Web-konf-2014/Imperatives.pdf>.

163. Тлумачний словник з інформатики /Г.Г. Півняк та ін.; за заг. ред. Г.Г. Півняк; Нац. гірн. ун-т. 2-ге вид., перероб. і допов. Д., 2010. 600 с.

164. Трансформация авторского права в интернете. Зарубежные тенденции, бизнес-модели, рекомендации для России /Под ред. И. Засурского и В. Харитонов. М.: Ассоциация интернет-издателей, Кабинетный ученый, 2013. 384 с.

165. Трищенко Н.Д. Открытый доступ к науке: анализ преимуществ и пути перехода к новой модели обмена знаниями /под ред. И. Засурского. М.: Ассоциация интернет-издателей; Кабинетный учёный, 2017. 200 с.

166. Троцька В. Розшукуються невідомі «батьки» творів-сиріт//Теорія і практика інтелектуальної власності. 2013. №5. С. 32-39.

167. Филиппов К.А. Новые поправки в Германии, регулирующие права авторов. законодательство [Электронный ресурс]. URL: http://www.e-registr.ru/intellectual-property/news/news_detail.php?ID=11972-.

168. Фирсов В.Р. «Библиотечные привилегии» в области авторского права: законодательные нормы в разных странах мира //Библиотечное дело. 2009. №13. С. 17-20.

169. Фокеев В.А. Библиографическая наука и практика: терминолог. слов. /науч. ред. Г. В. Михеева. СПб., 2008. 272 с.

170. Харитонов В. Информационное общество и новая концепция авторского права//Бібліотечний форум України. 2013. №4. С. 2-5.

171. Харитонов В.В., Засурский И.И. Информационная сверхпроводимость: авторское право как инструмент развития. М.: ООО «ВАШ ФОРМАТ», 2016. 200 с.

172. Цивільний кодекс України: наук.-практ. коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 6: Право інтелектуальної власності /за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Х., 592 с.

173. Черкес М.Е. Правовое регулирование деятельности в Интернете: монография. Одесса, 2002. Ч. I. 88 с.

174. Шарко Д.Р. Деякі проблеми забезпечення вільного доступу до електронних інформаційних ресурсів в бібліотеках [Електронний ресурс]. URL: http://jurinnovation.com/publ_kac/statt/stattya_sharko_d_anj_rav_l_vni.

175. Штефан О. Понягтя об'єкта авторського права та критеріїв його охороноздатності //Теорія і практика інтелектуальної власності. 2006. №6. С. 3-8.

176. Штефан О.О. Правовий режим використання сирітських творів [Електронний ресурс]. URL: <http://www.inter-nauka.com>.

177. Электронная библиотека по русской литературе XIX века: перспективные методы и технологии, электронные коллекции /С.С. Волков, А. С. Герд, О. Н. Гринбаум и проч. //Труды Пятой Всерос. науч. конф. RSDL 2003, Санкт-Петербург, 29-31 октября 2003 г. СПб., 2003. С. 268-274.

178. Электронные библиотеки: организация, технология и средства доступа /В. А. Глухов и др. //Науч.-техн. информ. Сер. 1. 2000. №10. С. 1–8.

179. Энтин В.Л. Авторское право в виртуальной реальности (новые возможности и вызовы цифровой эпохи). М.: Статут, 2017. 216 с.

180. Яворська О.С. Договори у сфері інтелектуального права: проблеми застосування чинного законодавства [Електронний ресурс]. URL: <http://aphd.ua/publication-166>.

181. Ян Писански, Мая Жумер, Тронд Аальберг Идентификаторы: преодоление языковых барьеров [Электронный ресурс]. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:YwSsM4alsZUJ:conference.ifla.org/past-wlic/2010/93-pisanski-ru.pdf+&cd=5&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>.

182. Authors Guild v. Google, Inc., No. 13-4829 (2d Cir. 2015) [Electronic resource]//URL: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/ca2/13-4829/13-4829-2015-10-16.html>.

183. A Guide to Institutional Repository Software. 3rd Edition. Open Society Institute [Електронний ресурс]. URL: http://www.soros.org/openaccess/pdf/OSI_Guide_to_IR_Software_v3.pdf.

184. «Google» виграв скандальну справу проти Гільдії авторів [Електронний ресурс]. URL: <http://copyright-literacy.org.ua/новини/google-виграв-скандальну-справу-проти-гільдії-авторів>.

185. Creative Commons Licenses [Electronic resource]. URL: <http://creativecommons.Org/about/meet-the-licenses/>.

186. Crookes v. Newton, 2011 SCC 47, [2011] 3 S.C.R. 269.

187. Directive 2011/28/EU of the European Parliament and of the Council of 25.10.2012 on certain permitted uses of orphan works [Electronic resource]. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:299:0005:0012:EN: PDF>.

188. Dr. Ágnes Dudás. Main Aspects of the Orphan Works Licensing in Hungary. iffOSS News (01.02.2010) [Electronic resource]. URL: <http://www.ifross.org/artikel/main-aspects-orphan-works-licensing-hungary>.

189. Fabio Casati, Fausto Giunchiglia, Maurizio Marchese Publish and perish: why the current publication and review model is killing research and wasting your money, ACM Ubiquity 8 (3), Feb 2007 [Electronic resource]. URL: http://www.acm.org/ubiquity/views/v8i03_fabio.html.

190. Firsov. V. Law norms in different states of the world //Rossiyskaya bibliotechnaya assotsiatsiya. [Electronic resource]. URL: <http://www.rba.ru/content/activities/address/law/infobesp/2009/rsov.php>.

191. Google won the case against American writers [Electronic resource]. URL: <http://www.osvita.org.ua/news/74585>.

192. Google буде сканувати книги для google books //Інтелектуальна власність. 2016 [Електронний ресурс]. URL: <http://www.intelvas.com.ua/news/zhurnal-iv/google-bude-skanuvaty-knygy-dlya-google-books>.

193. Gopalakrishnan N.S., Agitha T.G. Principles of Intellectual Property. 2nd ed. 2014. P. 369–393.

194. Liquid Publications Project //ManovichL. Post-mediaAesthetics, 2001 [Electronic resource]. URL <http://project.liquidpub.org/>.

195. LOI n° 2012-287 du 1er mars 2012 relative à l'exploitation numérique des livres indisponibles du XXe siècle. [Electronic resource]. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000025422700>.

196. Matsumura T. The digital library in Japan //Beyond the Beginning: The Global Digital Library. An international conference organised by UKOLN. 16th and 17th June 1997 at The Queen Elizabeth II Conference Centre, London, UK.

197. Menso Iryna. Classification of works forms as components of electronic libraries //European political and legal discourse. 2016. T. 6. №3. C. 119-125.

198. New ISO standard for worldwide identification of musical works. 04.30.2002 [Electronic resource]. URL: http://www.iso.org/iso/ru/home/news_index/news_archive/news.htm?refid=Re f821.

199. Publc Domain Shepra. The copyright term calculator [Electronic resource]. URL: <http://www.publicdomainsherpa.com>.

200. Parisi, Francesco; Ševčenko, Catherine (2001). "Lessons from the Anticommons: The Economics of New York Times Co. v. Tasini". Kentucky Law Journal. 90 (2): 295.

201. Position of the International federation of librarian associations and institutions. (IFLA) of the author's rights in the eld of electronic informational resources //The IFLA Position on Copyright in the Digital Environment. [Electronic resource]: http://www.ia.org/les/assets/clm/position_papers/pos-dig-ru.pdf.

202. The Enterprise and Regulatory Reform Act [Electronic resource]. URL: <http://services.parliament.uk/bills/2012-13/enterpriseandregulatoryreform.html>.

203. The Hungarian model of licensing orphan works. (Presentation at the ES Presidency conference on „Digitisation of cultural material. Digital libraries and copyright”. 2010. 14 March. Madrid (14-03-2012) [Electronic resource]. URL:

http://www.mcu.es/principal/docs/MC/PresidenciaUE2010/Aniko_Gyenge_presentation.pdf.

204. Mazurenko, S. V. Free playing of the author's right objects by libraries, aimed on studying, science and culture. //Aktual'ni problemy derzhavy i prava, 51. 2009. C.201-207.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Менсо І.В. Електронні бібліотеки: історично-правовий огляд //Юридичний вісник. 2014. №1. С. 227-232.
2. Менсо І.В. Понятійно-правовий аналіз дефініції «електронна бібліотека» //Юридичний вісник. 2015. №2. С. 261-266.
3. Менсо І.В. Правове регулювання діяльності електронних бібліотек за законодавством України //Юридичний вісник. 2016. №4. С. 283-289.
4. Менсо І.В. Договірні відносини, які виникають у зв'язку з використанням електронними бібліотеками творів літератури //Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. Т. 1. №5. С. 91-94.
5. Менсо І.В. Порядок здійснення оцифровки літературних творів для поповнення фондів електронних бібліотек //Молодий вчений. 2016. №12 (39). С. 604-607.
6. Менсо И.В. Свободное использование объектов авторского права электронными библиотеками //Legea si viata. 2016. №12\3. С. 48-51.
7. Menso Iryna. Classification of works forms as components of electronic libraries /Iryna Menso //European political and legal discourse. 2016. Т. 6. №3. С. 119-125.
8. Харитоновна О.І., Мазуренко С.В., Кулініч О.О., Еннан Р.Є., Романадзе Л.Д., Менсо І.В. Право інтелектуальної власності: навчально-методичний посібник //Юридична література. 2015. 204 с. (Менсо І.В.: тема 16 до розділу II;

тема 12 до розділу II у співавторстві з С.В. Мазуренко; тема 16 до розділу V; тема 12 до розділу V у співавторстві з С.В. Мазуренко).

9. Еннан Р.Є., Кулініч О.О., Мазуренко С.В., Менсо І.В., Романадзе Л.Д. Право інтелектуальної власності: навчальний посібник //Алерта. 2016. 492 с. (Менсо І.В.: тема 12 – у співавторстві з Мазуренко С.В.; тема 16 розділу II; завдання до теми 12 у співавторстві з Кулініч О.О.; тема 16 розділу V).

10. Харитонов О.І., Кулініч О.О., Мазуренко С.В., Менсо І.В. Правове регулювання використання зображень у електронних бібліотеках за законодавством України: монографія //Юридична література. 2017. 72 с (Менсо І.В.: вступ, висновки, пункти 1.3, 2.1, 2.2 та пункти 1.1, 1.2 у співавторстві з С.В. Мазуренко).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. Менсо І.В. Правові аспекти створення електронних бібліотек //Нові завдання та напрямки розвитку юридичної науки у ХХІ століття: матер. Міжнар. наук.-прак. конф. (15-16 листопада 2013 р.) Частина I. Львів: Центр правничих ініціатив, 2013. С. 102-104.

12. Менсо І.В. Правові аспекти створення електронних бібліотек //Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конференції (16-17 травня 2014 року) Т. I. Одеса: Юридична література, 2014. С. 510-512.

13. Менсо І.В. Понятійно-правовий аналіз дефініції «електронна бібліотека» //Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 травня 2015 р.) Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С. 530-532.

14. Менсо І.В. Авторсько-договірні відносини у сфері діяльності електронної бібліотеки //Право інтелектуальної власності у мережі Інтернет: матер. Інтер.-конф. (22 травня 2015 р.) /за заг. ред. О.І. Харитонової; упоряд.: А.В. Кирилюк, Н.П. Бааджи. Одеса: Юридична література, 2015. С. 104-106.

15. Менсо І.В. Правове регулювання діяльності електронних бібліотек за законодавством України //Правові і інституціональні механізми розвитку держави і права в умовах євроінтеграції: матер. Міжнар. наук.-практич. Конф. (20 травня 2016 року): Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 550-552.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія», міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Нові завдання та напрямки розвитку юридичної науки у ХХІ століття» (м. Львів, 15–16 листопада 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.); Інтернет-конференції «Право інтелектуальної власності у мережі Інтернет» (м. Одеса, 22 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові і інституціональні механізми розвитку держави і права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.).